

ISSN 1406-8826

SOTSIAALTÖÖ JA SOTSIAALPOLIITIKA ERIALAAJAKIRI

HIND 3,75 €

Sotsiaaltöö

Lapsed räägivad oma
elust asenduskodus

Lapse identiteedi
kujunemise toetamine
elulootöö meetodil

Abivajava lapse ja pere
hindamine lastekaitsetöös

Uued meetmed
õigusrikkumisi toime
pannud lastele

4/2016

Sotsiaaltöö

Tervise Arengu Instituudi ja sotsiaalministeeriumi väljaanne. 19. aastakäik

Ajakirjast saab lugeda uurimistulemusi ja teoreetilisi ülevaateid sotsiaaltööst ning sotsiaalpoliitikast; kogemuslikke, nõuandvaid ja informatiivseid artikleid, mis on toeks kõigile, kes puutuvad kokku sotsiaaltööga. Ilmub neli korda aastas: veebruaris, mais, septembris ja detsembris.

Uudiskiri

Kord kuus ilmuv uudiskiri vahendab sotsiaalvaldkonna asutuste ja organisatsioonide infot seadusemuudatustest, uuringutest, sündmustest, teenustest, sotsiaaltöötajate tegemistest jpm. Uudiskirjaga liitumiseks saada kiri meiliaadressil ajakiri@tai.ee.

Toimetuse kolleegium

Zsolt Bugarszki, Hans van Ewijk, Mailiis Kaljula, Riina Kiik, Rait Kuuse, Marju Medar, Valter Parve, Riho Rahuoja, Marju Selg, Judit Strömpl, Piret Tamme, Triinu Tikas, Taimi Tulva

Toimetus

Külalistoiimetaja: Judit Strömpl

Vastutavad toimetajad: Regina Lind, Kairiin Olli

Toimetajad: Signe Väljataga, Margit Raias

Kontakt

Ajakiri Sotsiaaltöö

Tervise Arengu Instituut

Hiiu 42, 11619 Tallinn

Tel (+372) 659 3931, e-post ajakiri@tai.ee

Lähem info autorile: www.tai.ee/sotsiaaltöö

Ajakirja makett: Puffet Invest OÜ

Küljendanud ja trükkinud: Atlex AS

Tiraaž: 1000 eksemplari

Tellimine

Ajakirja aastatellimuse hind on 15 eurot, üliõpilastele 10 eurot. Aastatellimus kolmes eksemplaris samale tellijale 29 eurot.

Tellimuse saab vormistada:

- postkontorites üle Eesti
- veebilehel minuajakirjandus.ee
- meiliaadressil ajakiri@tai.ee.

Üksiknumbreid saab tellida

Tervise Arengu Instituudi koolituskeskusest (Hiiu 42 Tallinn) ja osta kauplusest Ülikooli Raamatupood (Raekoja plats 11 Tartu).

Ajakirja vanemad numbrid ja värskemate numbrite valitud artiklid leiab www.tai.ee → väljaanded → trükised & infoväljaanded.

Tervise Arengu Instituut
National Institute for Health Development

SOTSIAALMINISTEERIUM

Sisukord

4/2016

Eessõna

Judit Strömpl 2

Persoon

Maie Salum: „Laps mõistab tundeid paremini kui sõnu”

Rain Uusen 3

Eelretsenseeritud artiklid

„Nagu mänguasjad oleksime, et kes kelle oma on” – lapsed räägivad asenduskodus elamisest
Merle Linno, Eliise Salla 8

Asenduskodulapse identiteedi kujunemise toetamine elulootöö meetodil
Ingrid Sindi, Judit Strömpl 21

Lapse õigused

ÜRO lapse õiguste konventsiooni täiendavast aruandest

Helika Saar, Kiira Gornischeff 31

Kas elu koos emaga vanglas võib olla lapse parimates huvides?
Andres Aru 38

Lastekaitsetöötaja õigus siseneda valdusesse ning kasutada selleks politsei abi
Kristi Paron 41

Uurimus

Kokkuvõtte kordusuuringust „Lapse osalemine pereelus”
Helika Saar, Helen Karu 44

Abivajava lapse ja pere hindamine lastekaitsetöös: Harjumaa lastekaitsetöötajate mõtteid ja arvamusi kliendi kaasamisest
Egle Välba, Karmen Toros, Anne Tiko 49

Lapse abivajaduse hindamisest lastekaitseeaduse kontekstis Jõgevamaa näitel
Sirje Pint 56

Enesekindlamad ja iseseisvamad noored: kuidas kaasata erivajadusega noori noorsootöösse?
Kersti Kõiv, Marit Kannelmäe-Geerts 62

Abi võimalused / praktika

Integreeritud teenused laste vaimse tervise toetamiseks: ennetus, varajane märkamine ja õigeaegne abi

Tiina Tõemets 66

Õigusrikkumise toime pannud lapse abistamine
Elise Nikonov 71

Tulemuslikum ja lapsesõbralikum õigussüsteem: laste mõjutamise põhimõtted ja võimalused

Kaire Tamm, Kadri Ann Salla 76

Seksuaalkäitumisprobleemidega ning teisi kahjustava seksuaalkäitumisega lapsed ja noored kui abivajajad

Brit Tammiste 83

Rehabilitatsioonitöö Viru vangla noorteüksuses
Kai Kapp, Anu Möldri 87

Sotsiaaltöö korraldus

Sotsiaalkindlustusamet: muudame teenused läbipaistvamaks ja mugavamaks
Egon Veermäe, Olle Sellio, Eve Liblik 90

Uued suunad Euroopas

Sotsiaaltöö ja sotsiaaltööharidusega seotud pävakajalised teemad Ühendkuningriigis
Malcolm Payne 94

Eesti Sotsiaaltöö Üliõpilaste Selts

Kuidas lahendada koolivägivala probleemi
Triin Olgo 99

Projekt/koolitus

Lapse õigused alaealiste õigusemõistmise süsteemides Eestis ja Euroopa Liidus
Judit Strömpl 102

Juhend asenduskodudes lastevastase vägivalda ennetamiseks ja vähendamiseks
Julia Kovalenko 105

Lapse õiguste elluviimine asendushoolduses – valdkonna spetsialistide koolitus
Kiira Gornischeff, Maria Žuravljova, Julia Kovalenko 108

Tänavu möödus 25 aastat Eesti liitumisest ÜRO lapse õiguste konventsiooniga (LÕK). 26. septembril 1991, praktiliselt kuu aega pärast iseseisvuse väljakuulutamist kirjutati alla LÕKile ning see jõustus sama aasta 20. novembril. Esimeste seaduste hulgas, juba järgmise aasta 8. juunil võeti vastu Eesti Vabariigi lastekaitse seadus (jõustus 01.01.1993). Paistab, et lapsed olid noore vabariigi prioriteetide hulgas esiplaanil. Kuidas on tänapäeva Eestis lood laste õiguste järgimisega? Sellest annavad aimu käesoleva numbri artiklid, mis võtavad luubi alla eri tasanditel (riik, KOV, MTÜ) ja erinevate laste rühmadega tehtavat professionaalset tööd, näiteks lastekaitsets, asendushoolduses või õigusrikkumisi toime pannud laste abistamisel.

Praegu võib öelda, et kui esimesi samme astuti päris kiiresti, siis edaspidi on olnud küllalt raske vastata väljakutsetele, mis kaasnesid laste õigustega seotud rahvusvaheliste nõuete täitmise-ga. Pidime omaks võtma uusi mõisteid ja arusaamu, mis tulid kaasa LÕKiga, ja rakendama neid Eesti oludes. See eeldas lapse koha ühiskonnas ja lapsepõlve mõiste ümbermõtestamist.

Äsja taasiseseisvunud Eestis põhines lapse käsitlus ja pedagoogika traditsioonilisel arengu-psühholoogial. Selle järgi nähti lapses täiskasvanust kardinaalselt erinevat olendit, kes on haavatav oma bioloogilise saamatuse ja kompetentsuse puudumise tõttu. Sellepärast nähti lapses eelkõige sotsialiseerimise ja õpetamise objekti, lapsepõlv pidi olema ettevalmistav etapp täiskasvanuks saamisel. Kuid lapsepsühholoogia ja sotsioloogia uurimused on näidanud, et laps on kompetentne sotsiaalne toimija juba esimestest eluaastastest alates ning ka sotsialiseerimine ja õppimine ei ole ühesuunaline protsess (täiskasvanult lapsele). Laps oma elusfääris kogub kompetentsi sarnaselt täiskasvanuga ning on oma elu puudutavate küsimuste puhul täiskasvanuga võrdne ekspert. Siiski eristab last täiskasvanust tema sotsiaalne staatus: laps sõltub täiskasvanust. Kui käsitleme last ebakompetentsena ja seetõttu kaitset vajavana, siis jääb lapse ja täiskasvanu vahelises suhtes ning otsuse tegemisel domineerima täiskasvanu. Kui aga tunnustame lapse kompetentsust, siis on otsuste tegemisel kõige olulisem lapse kuulamine ja tema perspektiivi arvestamine. Seoses sellega rõhutatakse viimasel ajal aina rohkem lapse õigust olla ära kuulatud, mis tagab lapse aktiivse osalemise tema elu puudutavate otsuste tegemisel. Siin on märgatav üks huvitav Eestisse puutuv iseärasus: kui võrrelda LÕKi eestikeelset tõlget originaaliga, avastame, et eesti keelde on tõlgitud lapse õigus väljendada oma arvamust, aga sellele järgnev õigus olla ära kuulatud on läinud kaduma. Ka uues lastekaitse seaduses piirdu-takse lapse õigusega väljendada oma arvamust. Ilmselt pidasid tõlkija ja seaduse kirjutajad iseenesest mõistetavaks, et kui laps väljendab oma vaadet, siis teda keegi ka kuuleb. Kuid selle väljajätmine jätab tähelepanuta ühe olulise asjaolu, nimelt suhte, dialoogi. Dialoog toimub teineteist kuulates ja informeerides, teineteise mõtetele reageerides. See nõuab omakorda ühise, mõlemale osapoolle arusaadava keele kasutamist.

Lapse kuulamine ei ole lihtne ülesanne ei meile ega lastele. Seda tuleb harjutada. Käesoleva ajakirjanumbri artiklid kõnelevad selle harjutamisprotsessi kulgemisest meil ja mujal (vt Malcolm Payne'i artiklit).

Judit Strömpl

*Tartu Ülikooli sotsiaaltöö õppetooli juhataja
numbri külalistoimetaja*

FOTO: RAIN UUSEN

Laps mõistab tundeid paremini kui sõnu

Rain Uusen

Tallinna Ülikooli sotsiaaltöö tudeng

Maie Salumi elus on asjad läinud loomulikku rada – üks asi on viinud teiseni. Nii tuli tema ellu ka lapsendamise teema. „Ma pole kuhugi kandideerinud, alati on mind üles leitud või appi kutsutud,“ selgitab ta. Pärast 20 aastat tööd nõustaja, psühholoogi, kasuperede koolitaja ja pereuuringute läbiviijana tahab ta aga taanduda ja võtta rohkem aega oma abikaasale, kahele lapsele ja lapselastele.

Uus lastekaitseeadus suurendab kohalike omavalitsuste ja riigiasutuste rolli. Riigisisest lapsendamist hakkab korraldama Sotsiaalkindlustusamet ja lapsendada

soovijatel tuleb 1. jaanuarist 2017 pöörduda oma avaldusega juba sinna. Amet hakkab korraldama ka pereuuringuid, mida on seni teinud maavalitsused ning kaks sõltumatut

spetsialisti: Maie Salum ja Viiru Orgmets.

Kui nii mõnigi inimene suhtub muudatus-tesse tõrksalt, siis Maie Salum jääb nendest rääkides rahulikuks: on aeg, et nooremad võtaksid töö üle. „Olen ju tegelikult juba üle kümne aasta pensionil ja tahaksin rohkem oma lapselaste arengut jälgida. Igal täiskasvanul on lapse jaoks oma koht ja mida rohkem on lapsel lähedasi inimesi, seda parem. Ilma minuta oleks mu neljal lapselapsel elu tunduvalt vaesem.”

Lisaks muutustele töö korralduses tuleb spetsialistidel pidevalt kohaneda ka muutustega ühiskonna arengus. „Olen juba liiga eakas, et kõiki muutusi mõista,” ütleb Salum mulle siiralt silma vaadates. Tal on tulnud viimastel aegadel tegeleda erisuguste kärgpere vormidega ja otsida lahendust ka ühe samasoolise perekonna probleemidele.

MTÜ Oma Pere perenõustaja on Maie Salum aga hea meelega edasi, samuti nõustus ta rääkima oma kogemusest, millega tuleks pereuuringu läbiviimisel arvestada.

Enne tunded, siis sõnad

Maie Salumi sõnutsi arvavad pered tihti, et kui on olemas korralik kodu, hea palk ja kindel töökoht, siis edukaks lapsendamiseks polegi muud tarvis. „Tegelikult vajab laps pühendumist ja seda, et pere mõistaks tema vajadusi. Et nad hakkaksid koos kasvama.”

Esmalt tuleb pereuuringu läbiviijal teha kindlaks, kas lapsendamissooviga perekonnal on hingelist soojust ja oskust panna end lapse rolli. „See on palju tähtsam, kui materiaalne pool,” kinnitab Salum. „Olen kohtunud tõeliselt armsa perega, kes elab kahetoalises korteris. Pereuuringu külastuse ajal nad kahtlesid – teistel on ehk suuremad ja uhkemad majad, kus lapsi kasvatada ...”

Salumil tuli väga tihti n-ö lugeda ridade vahelt. „Kui väline pool tundub olevat viis

pluss, pean mõtlema, kas pere hindabki ainult materiaalseid väärtusi ja on orienteeritud sellele, kuidas asjad teistele paistavad, või on seal ka hingesoojust.”

Kasupered läbivad PRIDE-koolituse, mis kestab ligikaudu 4 kuud. Selle aja jooksul käsitletakse üheksat teemat, millega lapsendajad kokku puutuvad, samuti toimub kodukülastus. Koolitus pöördub lõpuvestlusega¹.

„Iga laps vajab inimest, kes on tema jaoks alati olemas ja kellega tal saab välja kujuneda turvaline kiindumusühendus.”

Mõnikord on ta pidanud ka ütleva, et kahtleb, kas lapsel oleks selles peres hea olla. „Siis küsitakse konkreetseid põhjusi, miks ma nii arvan. Neid põhjusi pole alati lihtne välja tuua,” kirjeldab Salum oma senise töö keerukust.

„Raske on siis perele öelda, et kahjuks ei näinud ma teie tundeid, te ei avanenud vestluse jooksul. Muidugi võib see osalejates tekitada segadust ja vimma. Kuid tulevased lapsevanemad, kes võtavad võõra lapse oma koju ja ellu, peavad mõistma, et laps saab soojade tunnete väljendamisest paremini aru kui sõnadega seletamisest.”

Igaühel oma põhjused

„Vahel antakse väga ilusaid vastuseid,” jätkab Maie Salum vestlust. „Üks pere selgitas, et nad on seitse aastat last tahtnud, aga see pole bioloogilistel põhjustel õnnestunud. Neil oli, mida lapsele anda, ja nad lootsid ka midagi vastu saada.”

Salumile tuleb meelde ka väga heal järjel perekond, kus kaks tüdruku olid oma haridusteel lõpetamas, aga ema ja isa tahtsid anda veel ühele lapsele võimaluse. „Olen selle lapse

¹ Koolituse sisu on uuendamisel. Uuendatud programmiga koolitusi hakatakse pakkuma järgmisest aastast – toim.

Millest on ilma jäänud vanemliku hoolitsuseta lapsed

Iga laps vajab inimest, kes on tema jaoks alati olemas ja kellega tal saab välja kujuneda turvaline kiindumussuhe. Õeldakse, et see kujuneb välja esimese kuni kolmanda eluaasta jooksul. Vähemalt üks või kaks inimest, kellesse kiinduda, peaks lapse elus olema.

Kui lapsevanemal on olnud lapsepõlves selline kiindumussuhe, siis üldjuhul on ka paarisuhe turvalisem.

Kui pere lapsendab kuue-seitsmeaastase lapse, kellel ei ole olnud kiindumussuhet, tuleb selleni jõuda hoolimise, armastuse ja lapse jaoks 24/7 olemas olemisega.

Uut peret vajavad lapsed on ilma jäänud ka sotsiaalse suhtlemise oskusest ja võivad seetõttu mõnikord veidralt käituda. Nad on ilma jäänud oma juurtest, sellised küsimused nagu „kust ma pärit olen?” või „kus on minu pärisema-isa?” ja „kas mul on õdesid-vendi?” on selliste laste puhul tavalised.

Paljud lapsendada soovivad inimesed soovivad võtta perre tulevat last valge puhta lehena ega taha tema minevikust ja taustast midagi teada. Seda seisukohta tuleb pereuuringu tegijal muuta. Pere peab lapse taustast teadma võimalikult palju, siis saavad nad last aidata oma juurte otsinguil.

elukäiguga toredate piltide kaudu tänaseni kursis.”

Salumi sõnul on lapsendada soovinud ka ühe lapsega perekonnad, kes on öelnud, et nad ei taha, et nende laps kasvaks üksi ainult endale mõtlevaks egoistiks. On neid, kes küsivad, kellele ma pärandan oma maise vara. Aga on ka üksikuid inimesi, kes tahavad lihtsalt olla üks pere lapsega.

Iga laps vajab eeskuju, kelle järgi oma elu seada. „Ühel perel, kus kaks ema on koos elanud juba 15 aastat, venis lapsendamine pikaks seetõttu, et nad ei olnud traditsiooniline perekond.”

Üksikvanemate, samasooliste perede ja kärgperede puhul on Salum alati huvi tundnud, kes täidab lapse suhtes näiteks isa rolli. „Kui selline inimene on olemas, kui on olemas kas tegus vanaisa, onu või ka sõprade pere, siis on kõik hästi. Igal lapsel on siin ilmas oma vajadused,” ütleb ta.

Lapse vajadusi tuleb märgata

„Lugesin hiljuti, et kui vastsündinul on olemas kaks vanemat, neli vanavanemat ja kaheksa

vanavanavanemat, siis ta peaks olema sündinud õnnelikku maailma. Kuid ettekujutus klassikalisest õnnelikust pereelust ei pea tihti paika,” leiab Salum oma kogemustele toetudes.

„Minu jaoks on pere ka üksik vanem ja laps. Mul ei ole kogemust, kus üksikvanemast lapsendaja oleks ebaõnnestunud. Naised, kelle tõsine paarisuhe on untsu läinud, võivad olla tõeliselt valmis pühendumise oma lapsele.”

Kui Salum käis lapsendamise jaoks pereuuringuid tegemas, ei teadnud ta küllastavatest eriti midagi. „Eks ma natuke ikka guugeldasin,” muigab naine. Koos räägiti pereliikmete elust, lapsepõlvest, suhtumisest, juhtumistest kuus-seitse tundi. „Kui ära tulid, olin kuulnud nende lapsepõlvekiindumustest, kaotustest ja sellest, mis saab siis, kui näiteks laps tahab tulevikus oma bioloogilised vanemad üles otsida. Pärast võttis kuni neli päeva aega, et kõik räägitu teemade kaupa läbi mõelda ja dokumentideks vormistada. Pereliikmete elu tuli endal omamoodi läbi elada, et mõista kõiki põhjusi ja võimalikke tagajärgi.”

„Muidugi vaagisin asju sellest aspektist, et kuidas laps end selles perekonnas tunneks,” kinnitab Salum. Tal tuli näiteks kaaluda, kui head vanemad saavad neist, kellel on olnud õnnelik lapsepõlv, või hoopis neist, kellel oli alkohoolikutest vanemate tõttu raske elu.

Pereuuringut tehes on vaja välja selgitada ka seda, milliseid kaotusi on lapsendajad ise elus läbi elanud. „Kui üks abikaasast meenutab oma elu kurba sündmust pisaratega ja teine teda toetab, siis näed, et paarisuhe toimib. Inimene, kes on kokku puutunud kaotusega, märkab lapse kaotusvalu ja oskab seda paremini mõista. Lapsel tuleb lasta rääkida, teda tuleb osata kuulata,” selgitab naine. „Lapselt tuleb näiteks küsida, kas ta mõtleb oma kaotusele sageli, avaldada kahjutunnet, et ta pidi selle läbi elama ja oma pere juurest ära tulema, samas tuleb väljendada ka rõõmu, et laps on nüüd uue pere liige.”

Sobiv pere igale lapsele

Maie Salumi hinnangul tuleb ka nüüd, kui lapsendamise korraldus muutub, jälgida, et otsust pere sobivuse kohta ei teeks üks inimene. „Ühe kaasusega peaks tegelema vähemalt kaks-kolm inimest. Praegu paneb seadus kogu vastutuse pereuuringu eest maa-valitsuse töötajale, kuid hinnangu peaks andma ka teine valdkonda tundev spetsialist.”

Uuest aastast hakkab pereuuringuid läbi viima Sotsiaalkindlustusameti lastekaitse-ekspert, kes konsulteerib otsuse tegemisel PRIDE-koolitajatega. Koolituse ajal õpivad koolitajad peresid tundma, mistõttu on eksperdile nende hinnang väga väärtuslik.

Maie Salum peab tähtsaks tundekasvatust. „Mis te arvate, kas laps peaks märkama tundeid, mis valitsevad lapsevanemate vahel?” küsib ta. „Tundekasvatuses olid minu vanemate puhul kõige suuremad vajakajäämised,” meenutab ta oma noorusaega. Salum soovib nii tavaperedele kui ka lapsendamisega

kokku puutuvatele inimestele lugeda raamatut „Armastuse viis keelt”. Paljudesse keeltesse tõlgitud raamatus tutvustab dr Gary Chapman mitmesuguseid armastuse väljendamise viise nii lastele, teismelistele kui ka täiskasvanutele.

„Lapsel tuleb lasta rääkida, teda tuleb osata kuulata. Avaldada kahjutunnet, et laps pidi kaotuse läbi elama ja oma pere juurest ära tulema, samas väljendada ka rõõmu, et laps on nüüd uue pere liige.”

„Mõni lapsendaja ütleb ausalt, et temal ei ole oma perest midagi positiivset kaasa võtta, aga oma lapse kasvatamisel tahab ta teadlikult vältida vanemate tehtud vigu.” Igal inimesel ongi pere ehitamisel käia oma teekond. „Tänapäeval on noored pered orienteeritud tööle ja karjäärile. Kui vanavanemad on lähedal, siis on nende roll pere toimimises väga suur. PRIDE-koolitustel hakkavad perekonnad omavahel lävima, üksteist toetama. Paljud kinnitavad, et Eestis peaks pakkuma PRIDE-koolitust kõikidele perekondadele.”

Tugisüsteem vajab turgutust

Lapsendamine ei ole ostlemine supermarketis, selle käigus tuleb leida igale lapsele sobiv perekond ja igale perele sobiv laps. „On neid, kes on valmis võtma perre erivajadustega lapse,” teab Maie Salum, „kuid on oht, et neil läheb pärast raskeks, sest meie tugisüsteemid ei ole veel nii arenenud, kui näiteks Põhjamaades.”

„Üks perekond võttis paarinädalase lapse perre esialgu hoolduslepinguga,” meenutab ta. „Poole aasta pärast kohtusin nendega koolitusgrupi kokkutulekul ja küsisin, et kuidas neil läheb. Ema ütles, et tead, Maie, ma sain olla muretu lapsevanem ainult ühe nädala.

Laps on peaaegu pime ja füüsilise puudega. Kui uurisin, kuidas pere toime tuleb, vastas ema: „Kui meie teda ei kasvata, siis kes seda teeb?” Laps on nüüd kuueaastane. Vanemad soovivad uuesti lapsendada ja kindlasti tervet last. Neid vanemaid aitab nende kristlik taust. Eestis ei ole lapsendajail mõtet hüpata tundmatus kohas vette, meie tugisüsteemid ei ole selleks veel valmis ja pere jääb oma muredega üksi,” nendib Salum.

„Niipea kui lapsendamise protsess on lõppenud ja kohus oma otsuse langetanud, võrdub lapsendatud laps bioloogilise lapsega. Kui mujal riikides kontrollitakse veel kahe aasta jooksul, kuidas perel läheb, siis meil seda pole,” selgitab Salum. „Me ei tea, kuidas peredel läheb, sest kehtib lapsendamise saladus.” Mõned pered on murede korral siiski ka edasi suhelnud. „Enamik peredest saab siiski suurepäraselt hakkama,” rõõmustab Salum.

Ka tugiteenused on paranenud, kasutada saab telefoninõustamist ja mentorlust, gruppinõustamist ja vajadusel ka psühholoogi teenuseid.

Psühholoogina nõustab Salum ka peresid ja lapsi, kellel on midagi hinge peal. „Kes vähegi on lapsendamise peale mõelnud, leiab ka

vajalikku infot,” kinnitab Salum. „Aga iga pere ei olegi valmis võõrast last oma perre võtma.”

Kasuperes kasvanud isa tundetuultes

„Minu enda isa kasvas kasuperes,” räägib Maie Salum. „Mäletan oma lapsepõlvest, et kui isa oli napsi võtnud, siis tal pisar voolas, kui ta rääkis, et ei tea, kus on tema ema ja isa haud. See on mul siiani meeles. Isa ei teadnud väga paljusid asju, mida tänased head lapsevanemad on saanud teada oma vanematelt. Alles murdealisena sain teada, et mul on ema poolt veel kuskil ka poolvend,” selgitab Salum oma kasvamise lugu. Ühel päeval otsis ta poolvenna üles: „Saime kokku, rääkisime.”

Ta saab nüüd aru, miks üks asi viis elus teiseni ja kuidas ta lapsendamise teemani jõudis, kuigi psühholoogil oluks sadu muid võimalusi. Ta on lõpetanud ka lasteaiakasvataja ja koolieelse pedagoogika eriala. „Selline on minu seljakott, mis aitab mul lapsi mõista.”

Kord on naine mõelnud ka ühe vahva tüdrukuga lapsendamisele, aga see jäi toona katki. „Saan lapsendamata teistele lastele rohkem abiks olla,” arvab ta. **S**

„Nagu mänguasjad oleksime, et kes kelle oma on“ – lapsed räägivad asenduskodus elamisest

Merle Linno, Eliise Salla

Asutushooldus on laste asendushoolduses väga pikkade traditsioonidega laste eest hoolitsemise viis. Alles viimastel aastakümnetel on alustatud suurte asutuste deinstitutionaliseerimisega, et tagada asutustes elavatele lastele nende vajadustele vastav hoolitsus. Eestis on viimaste aastate jooksul jõuliselt reformitud asenduskoduteenus: suured rühmaprintsiibilil töötavad asenduskodud asendatakse väiksemate peremajadega ning laste arvu ülempiiri peremajades vähendatakse. Institutsionaalses asendushoolduses oli märgiline aasta 2007, kui otsustati, et *lastekodu* kui ebasobiv väljend asendatakse mõistega *asenduskodu*.

Kaasaegne lapsepõlve sotsioloogia rõhutab lapse iseseisvust ja pädevust oma elus ise tegutseda ja otsustada. Sellest tulenevalt on vaja lastega rääkida nende elu eri aspektidest, sh ka asenduskodus elamisest.

Me teame vähe, mida lapsed ise asenduskodus elamisest arvavad ja kuidas nad oma argipäeva mõtestavad. Selle artikli eesmärk on esitada asenduskodus elavate laste tõlgendusi oma elamisest asenduskodus ühe peremajade süsteemile üle läinud asenduskodu näitel. Artikli andmestik pärineb 2016. aasta kevadel Tartu Ülikoolis kaitstud magistriuurimusest. Uurimus viidi läbi kvalitatiivset lähenemist kasutades ja selles osales viis last ühest asenduskodust. Andmete analüüsist ilmnes, et vaatamata üleminekule peremajade süsteemile, esinevad laste jutustatud lugudes selged institutsionaalse kultuuri märgid. Kui tahetakse asenduskoduteenust arendada laste parimaid huve arvestades, on oluline mõista asenduskodudes elavate laste arusaamu ja tõlgendusi oma argipäevast.

Sissejuhatus

Läbi aegade on vanemateta jäänud laste kasvatamine spetsiaalsetes asutustes olnud üks viis, kuidas ühiskond lahendab selliste laste eest hoolitsemise. Viimastel aastakümnetel on hakatud rääkima asutuses kasvamise negatiivsetest mõjudest. Mitmed uurimused (Goffman 1961, *Regional office* ... 2011, *Common European* ... 2012, Daly 2014) on näidanud, et kui alla 3aastane laps on asutushooldusel kas või

lühikest aega, võib see negatiivselt mõjuda nii tema aju arengule kui ka emotsionaalsele heaolule ja käitumisele. Üha enam peetakse asutushooldust ebapiisavaks viisiks inimeste eest hoolitsemisel ning inimõiguste rikkumiseks (*Common European* ... 2012).

Eestis on laste asutushoolduses võetud kindel suund peresarnasele hooldusele, see põhimõte on sätestatud 2011. aastal koostatud laste ja perede arengukavas aastateks

2012–2020 (Targad vanemad ... 2011) ning juba täpsemalt 2014. aastal „Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika rohelises raamatus”. Deinstitutionaliseerimise protsessi on alustatud ning esimesed sammud asenduskodude üleminekuks peremajade süsteemile on tehtud. Kogukonnas hooldamisele ülemineku Euroopa juhistes (*Common European ...* 2012) pööratakse tähelepanu sellele, et asutushooldusele on iseloomulik eelkõige institutsionaalne kultuur, mitte niivõrd materiaalsed ja füüsilised tingimused asutuses elavate inimeste hooldamiseks: maja suurus, koos elavate inimeste arv jne.

Paljud uuringud (Kask 2006, Turk 2011, Matela 2015, Kruuts 2016, Osila jt 2016), mis on viimastel aastatel tehtud Eesti asenduskodude ning nendes elavate laste olukorra kohta, näitavad mitmeid probleeme asutushoolduses. Sageli on need uuringud keskendunud asutuses elanud laste toimetulemisele iseseisvas elus (Turk 2011, Kruuts 2016, Osila jt 2016). Üks väheseid uurimusi, milles muuhulgas uuriti ka laste tõlgendusi elust asenduskodus, pärineb aastast 2006, kui Ingrid Kask viis etnograafilist meetodit kasutades läbi uurimuse ühes asenduskodus, et leida vastust küsimusele, kuidas lapsed ja töötajad kirjeldavad muutusi seoses asutuse üleminekuga lapsekesksele hoolekandele. Üks järeldusi oli, et pärast taasiseseisvumist toimunud ümberkorraldused olid jäänud formaalseks ega taganud lastele kodutunnet (Kask 2006).

Selle uurimuse läbiviimisest on möödunud kümme aastat ja deinstitutionaliseerimise protsess laste hoolekandes on liikunud edasi, mistõttu on oluline uurida, mida arvavad lapsed oma elust asenduskodus praegu ning kas deinstitutionaliseerimise vaimus tehtud

reformid laste asendushoolduse korralduses on tänaseks jõudnud oma eesmärgile lähemale. Artikli eesmärk on esitleda laste tõlgendusi oma elust asenduskodus ühe peremajade süsteemile üle läinud asenduskodu näitel. Selleks püstitati järgmised uurimisküsimused:

- 1) mida lapsed räägivad oma elust asenduskodus?
- 2) milliseid institutsionaalse kultuuri märke nende jutustatud lugudest ilmneb?

Andmestik pärineb Tartu Ülikoolis 2016. aastal sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika magistri-õppekaval kaitstud magistritööst¹.

Miks on vaja lastega rääkida

Traditsiooniliselt mõistetakse lapsepõlve all kindlat arenguperioodi inimese elus, see lähenemine põhineb eelkõige lapse arengu- teooriatel (Qvortrup 2009). Laste kohtlemisel ja käsitlemisel tähendab see eelkõige seda, et lastega ei pruugita kõigist elu aspektidest rääkida. Makrosotsioloogilises mõttes on Qvortrupi (2009) järgi lapsepõlv sotsiaalne ruum, mille lapsed täidavad alates sünnist kuni selle hetkeni, kuni nad ühiskonnas kehtivate normide järgi teatud vanusesse jõudes sellest lahkuvad ja lapsepõlve kui ruumi, piltlikult öeldes, järgmistele lastele pärandavad. Lapsepõlv on seotud ühiskonna teiste struktuuridega ja on ühiskonna struktuuri osana alati olemas olnud, nii nagu näiteks sugu või klass vaatamata sellele, et selle liikmed muutuvad ja vahetuvad (Corsaro 2011).

Uus lähenemine (vt ka nt Prout ja James 1990, Ben-Arieh 2008, Bühler-Niederberger 2010, Lapse õiguste konventsioon 1991, Euroopa Liidu põhiõiguste harta 2012), millele tuginevad nii Euroopa raamdokumendid kui Eesti seadused, peab tähtsaks luua

¹ Eliise Salla (2016). „Nagu mänuasjad oleksime, et kes kelle oma on” – lapsed räägivad asenduskodus elamisest. Juhendaja Merle Linno.

lastele ühiskonnaelus osalemise võimalusi, arvestada nende arvamusega ja küsida seda lastelt. Eesti uus lastekaitseadus, mis jõustus 2016. aasta alguses, sätestab, et „igal lapsel on õigus iseseisvaks seisukohavõtuks kõigis teda puudutavates küsimustes ning õigus väljendada oma vaateid.” (Lastekaitseadus § 5 lg 4). See tähendab, et oluline on võimaldada lastele rääkida kõigil nende elu puudutavatel teemadel, ka neil, mis võivad olla täiskasvanutele ebamugavad. Veelgi enam, laste osalemisõigus ja nende õigus olla ärakuulatud tuleneb ÜRO lapse õiguste konventsiooni artiklist 12, kus lapse õiguses sisaldub täiskasvanu kohustus julgustada last aktiivselt väljendama oma seisukohti ja vaateid ilma temaga manipuleerimata ja tema allutamiset (Artikkel 12 ... 2016).

Vaatamata lapsepõlve kaasaegsele sotsioloogilisele käsitusele on lapsed ja täiskasvanud ühiskonnas tegelikult ebavõrdsetel positsioonidel võimaluste poolest mõjutada ühiskonnas toimuvaid protsesse ja otsuseid. Seetõttu on eriti oluline pöörata tähelepanu sellele, et lastel oleks võimalus rääkida oma elust. See põhimõte ei tähenda, et otsuse ühes või teises küsimuses peab tegema, lähtudes ainult sellest, mida lapsed räägivad: otsus peab sündima lapse ja täiskasvanu dialoogis ja otsuse vastuvõtmise eest on vastutav täiskasvanu. Dialoogis olemine annab lapsele kogemuse, et temaga arvestatakse ja see suurendab lapse enesekindlust ning tekitab usalduse täiskasvanute vastu, aga täiskasvanu õpib lapsega asju arutades tundma lapse vaateid ja seisukohti (Artikkel 12 ... 2016). Viies ellu otsuseid, mis muudavad laste elu, näiteks reformides asenduskoduteenust, on oluline muutusi lastega arutada, et lapsed saaksid aktiivselt osaleda ühiskonnaelus ja teiselt poolt, täiskasvanud õpiksid tundma laste maailma ja vaateid ning oskaksid reforme läbi viia nii, et laste parimad huvid oleksid selles protsessis tagatud.

Institutsionaalne asendushooldus

Asutushooldus on lääne kultuuriruumis väga pika ajaloo ja traditsioonidega. Nii näiteks on teada, et Ameerikas löid nunnad esimese orbudekodu New Orleansis 1728. aastal (Meyers 2006). Eesti vanimaks lastekoduks peetakse 1817. aastal asutatud Martin Lutheri nimelist lastekodu Tallinnas (Lastekaitse ... 1937, Henberg 2004), kuid vaeste varjupaikadest (kus hooldati ka lapsi) on dokumenteeritud teateid juba 16. sajandist (Tamberg 2003).

Institutsionaalse hoolduse negatiivse mõju tõttu asutuses elavatele inimestele ning kogu ühiskonnale on Euroopas alustatud jõulist deinstitutionaliseerimist ja võetud suund kogukonnas hooldamisele (*Common European ... 2012*). Samu ideid sisaldavad ka Eesti laste asendushoolduse arenguplaanid, mis näevad ette suurendada perepõhise asendushoolduse osatähtsust ja muuta asutushooldust peresarnasemaks (Targad vanemad ... 2011, Vanemliku hoolitsuseta ... 2014).

Kogukonnas hooldamisele ülemineku Euroopa juhised (*Common European ... 2012*) määratlevad institutsiooni kui asutust, kus elanikud on laiemast üldsusest isoleeritud ning sunnitud elama koos teiste elanikega, omamata piisavat kontrolli oma elu puudutavate küsimuste otsustamise üle, nt on nii elanikud kui töötajad allutatud kindlale päevaplaanile. Asutuste üheks tunnuseks on ka asutuse üldise heaolu tähtsustamine inimese individuaalsete vajaduste arvel (Goffman 1961, *Common European ... 2012*). Goffman (1961) nimetab selliseid asutusi oma psühhiaatriaiglas läbi viidud etnograafilise uurimuse tulemuste põhjal totaalseteks institutsioonideks. Tema käsitluse kohaselt iseloomustab selliseid asutusi kindel hierarhia, kuhu kuuluvad kaks omavahel erinevat gruppi: personal ja kliendid; neis kujuneb välja oma keelekasutus; klientidelt oodatakse allaheitlikkust ja nad on personalist

sõltuvad. Traditsiooniliselt on hoolekandeadasutused asunud eraldatud kohtades ja suurtes hoonetes, kus on koos palju inimesi. Üha enam pööratakse kogu Euroopas tähelepanu inimese individuaalsetele vajadustele ning selle tulemusena püütakse luua rohkem perekonna- ja kogukonnapõhiseid teenuseid (*Common European ... 2012*) ning „lõhkuda” suuri asutusi väiksemateks üksusteks.

Deinstitutsionaliseerimise käigus koos elavate inimeste arvu vähendamine või väiksem maja ei garanteeri, et kaob institutsiooni negatiivne mõju. Totaalse institutsiooni mõiste kõrval kasutatakse asutushoolduse iseloomustamiseks institutsionaalse kultuuri mõistet, mille tunnusteks nimetatakse Goffmani teooria järgi inimese personaalsete vajaduste mitteamestamist ehk depersonaliseerimist, mis tähendab muuhulgas ka isiklike asjade, märkide, sümbolite jm puudumist/äravõtmist (*Report of the Ad Hoc Expert Group ... 2008, Common European ... 2012*). Lisaks on institutsionaalsele kultuurile omane jäik rutiin: kindlaksmääratud päevakava nt söömiseks ja tegevusteks vaatamata inimeste enda soovidele ja eelistustele, inimeste gruppidesse jagamine ja sellena nende käsitlemine (rühm, osakond, maja jne). Selle tõttu väheneb inimese individuaalsus ja privaatsus, suureneb sõltuvus asutusest ning sotsiaalne distants töötajate ja asutuse elanike vahel (*Report of the Ad Hoc Expert Group ... 2008, Common European ... 2012*).

On leitud, et Kesk- ja Ida-Euroopas on lastehoolekande asutustes ajalooliselt rohkem tähelepanu pööratud füsioloogilistele kriteeriumitele laste eest hoolitsemise korraldamisel, kuid kõrvale on jäetud psühholoogilised

kriteeriumid (*Report of the Ad Hoc Expert Group ... 2008, Vanemliku hoolitsuseta ... 2014*). Seetõttu, kui Lääne-Euroopas algas üleminek kogukonnapõhisele hooldusele juba 1960.–70. aastatel, on Kesk- ja Ida-Euroopas, sh Eestis, endiselt peamine tähelepanu olnud füsioloogiliste vajaduste rahuldamisel ja füüsilisel keskkonnal (*Vanemliku hoolitsuseta ... 2014*).

Eesti asenduskodud

Praegune asenduskodude süsteem ei ole loodud nullist, taasiseseisvunud Eesti riik päris nõukogudeaegse lastekodusüsteemi, mida hakati reformima. Nõukogude perioodist pärit laste hoolekandeadasutuste korraldus, kus lapsi suunati vanuse alusel ühest lastekodust teise ning puudega lapsed elasid ühiskonnast eraldatuna erilastekodudes, on viimaste kümnendite jooksul asendunud segatüüpi asutustega, kus elavad koos eri vanuses ning võimalusel ka puudega ja erivajadustega lapsed (*Vanemliku hoolitsuseta ... 2014*). Juba aastatel 1993–1994 alustas osa asutustest pereprogrammiga, kui rühmade asemel loodi lastekodudes eri vanuses lastega pered ning korraldati asutuste töö selliselt, et kasvatajad oleksid lastega lähedased ja korraldaksid elu ühes lastekodu peres võimalikult *nii nagu kodus* (vt täpsemalt Kask 2006). Samast uurimusest selgus, et esimesed reformid, mille eesmärk oli lapsekeskse keskkonna loomine, realiseerusid eelkõige väliste muutustena: majade renoveerimises ja lastekoduperede väljaehitamises², sisulised muutused, sealhulgas laste kodutunne, jäi saavutamata. Alates 2007. aastast kasutatakse traditsioonilise

² Lastekoduperede väljaehitamine tähendab siin seda, et 1990ndatel alustati rühmasüsteemiga töötanud asenduskodudes, mida siis nimetati lastekodudeks, olemasolevaid ruume kasutades töö ümberkorraldamist selliselt, et suurtes hoonetes tekitada lastekoduperedena nimetatud laste rühmadele omaette ruumid, nii nagu majad võimaldasid, nt pool ühest korrusest vmt. Lastekoduperes hakkasid koos elama eri vanuses lapsed. Selliseid lastekoduperesid ei moodustatud mitte kõigis asutustes.

nimetuse lastekodu asemel mõistet asenduskodu. Laste asendushoolduses on võetud suund peresarnase hoolduse pakkumisele, suured rühmasüsteemil rajanevad asenduskodud asendatakse väiksemate peremajadega ning peremajades vähendatakse maksimaalset lubatud laste arvu (vt Vanemliku hoolitsuseta ... 2014). „Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamatu” (2014) järgi elas 2014. aastal peremajatuüpi keskkonnas 46% asenduskodu lastest ning 2015. aastaks pidi peremajade osakaal tõusma üle 50%. Peresarnase hoolduse üheks ideeks on ka asenduskodus töötavad perevanemad, kes elavad lastega koos, mitte ei käi tööl graafiku alusel. Perevanemad on 2015. aasta lõpu andmetel umbes igas neljandas asenduskodus (Õiguskantsler 2015).

Uurimismeetod, andmekogumise meetodid ja uurimuses osalejad

Uurimus viidi läbi, kasutades kvalitatiivset lähenemist, mis aitas mõista laste kogemusi, arusaamu ja tõlgendusi (vt lähemalt Laherand 2008, Õunapuu 2014). Andmekogumismeetodina kasutati poolstruktureeritud intervjuud ja keskkonnakaarti.

Uurimuse läbiviimisel peeti silmas, et laste ja noorte intervjuerimisel tuleb arvestada laste positsiooniga ja teadlikult pingutada selle nimel, et lastel oleks mugav rääkida ning et küsimused oleksid neile arusaadavad. Eder ja Fingerson (2001) nimetavad laste intervjuerimisel kõige problemaatilisemaks võimu erinevust intervjueritava ja lapse vahel. Autorite sõnul omab uurija võimu tänu oma rollile andmete kogujana, analüüsijana ja täiskasvanuna. Nad rõhutavad, et uurija peab looma intervjueritavatega hea suhte ja kontrollima, et võim uurija ja uuritava vahel oleks tasakaalus. Seetõttu püüdis intervjuerija luua uurimuses võimalikult mitteformaalse

olukorra, näiteks pakkus lastele küpsist ja mahla. Intervjuud viidi läbi ruumides, kus lastel oli mugav olla, intervjuu ajal ringi liikuda jne. Intervjuerija lähtus intervjuu käigus lapsest: kui laps väsis, tehti paus, tegeldi muude asjadega; lastel oli võimalus intervjuu katkestada, mitte vastata küsimustele, mis nende jaoks olid ebamugavad.

Lapsi ja noori intervjuerides soovitatakse kasutada loovaid meetodeid, mis vähendavad uuest olukorrast põhjustatud pinget. Selles uurimuses kasutati abivahendina keskkonnakaardi joonistamist. See on hea visuaalne andmekogumise vahend, kus laps saab ennast väljendada nii graafiliselt kui verbaalselt (Nastasi ja Borja 2016). Uurimuse läbiviija alustas intervjuusid koos lastega keskkonnakaardi joonistamisest, et vähendada laste jaoks uuest olukorrast tulenevat ebamugavust. Lastel paluti joonistada paberile endale olulisi inimesi, see võimaldas arutleda lastega nii nende argielu seikade kui oluliste inimeste üle.

Uurimuses osales ühe asenduskodu viis last (kolm poissi ja kaks tüdrukut) vanuses 8–17 aastat. Uurimuses osalejate leidmiseks pöörduiti ühe asenduskodu poole ning paluti asenduskodul soovitada uurimusse lapsi, kes oleksid valmis rääkima oma elust. Laste väljavalimisel paluti leida lapsi, kes on elanud asenduskodus erineva pikkusega aja, ja nii kujuneski, et uurimuses osalesid lapsed, kellest kolm oli elanud asenduskodus lühikest aega (kuni kolm aastat) ning kaks oli elanud pikemalt, üks neist pea terve oma elu ehk 15 aastat. Asenduskodu küsis nõusoleku laste uurimuses osalemiseks laste eestkostja ülesandeid täitvatelt kohalikest omavalitsustelt; kõik kohalikud omavalitsused olid laste uurimuses osalemisega nõus. Asenduskodu, kelle poole pöörduiti, on väga pika ajaloo ja tegelenud vanemateta jäänud laste eest hoolitsemisega juba nõukogude ajal. Praeguseks on asenduskodu üle läinud peremajade süsteemile.

Analüüs

Andmeid analüüsiti temaatilist analüüsi (Ezzy 2002) kasutades, alustati avatud kodeerimisega. Hiljem koondati sarnased koodid kategooriatesse, millest kujunesid analüüsis kasutatavad teemad. Artiklis avatakse lähemalt järgmisi teemasid: keelekasutus asenduskodust rääkides, laste ja täiskasvanute vahelised suhted asenduskodus ning asenduskodu igapäevane elu: reeglid ja päevakava. Järgnev analüüs on üles ehitatud nende teemade kaupa. Konfidentsiaalsuse tagamiseks ei seostada analüüsis toodud tsitaate lapse isikuga.

Keelekasutus asenduskodust rääkides

Üheksa aastat tagasi nimetati kõik lastekodud ümber asenduskoduks, et asutuse nimetus ja sisu oleksid rohkem kooskõlas, samas ei ole mõiste asenduskodu laste keelekasutuses juurdunud. Asenduskodust rääkides kasutasid lapsed kas lühendit asenduskodu nimest, sõnu *kodu* või *lastekodu*, aga ka lihtsalt määrsõna *siin*. Üldiselt nimetati asenduskodu koduks oma igapäevaseid tegevusi kirjeldades, kasutades väljendeid „*tulin koju*”, „*ei pea kodus passima*”. Mitte ükski uurimuses osalenud lastest ei kasutanud sõna *asenduskodu*.

Asenduskodus, kus uurimus läbi viidi, elatakse peremajades juba vähemalt viis aastat ning lapsed elavad eri majades. Ent oma elust rääkides kasutasid uurimuses osalenud lapsed peremaja tähistamiseks sõna *rühm*. See väljend pärineb ajast, kui asenduskodu asus ühes suures majas ning lapsed olid jagatud vastavalt vanusele rühmadesse. Huvitav on see, et kõik uurimuses osalenud lapsed kasutasid sõnu *lastekodu* ja *rühm* vaatamata sellele, kui kaua nad olid asenduskodus elanud ja kas nad olid elanud rühmasüsteemiga lastekodus või mitte. Ka Praxise hiljaaegu avaldatud „Asendushoolduselt elluastuvate noorte uuringus” (Osila jt 2016) osalenud asendushoolduse kogemusega

noored kasutasid asenduskodu asemel sõna *lastekodu*. Põhjus võib olla selles, et nii kogu asendushoolduse korralduse kui konkreetse asutuse argikeelest on nn vanad väljendid visad kaduma, mistõttu keelelist muutust ei ole veel toimunud. Ka võib olla tegemist selle asutuse institutsionaalsele kultuurile omase keelekasutusega, mida lapsed interpreteerivalt reprodutseerivad ehk omal moel taasloovad.

Interpreteeriv taasloomine on mõiste, mida Corsaro (2011, 2014) kasutab sotsialiseerimise asemel ja mis tähendab, et lapsed mitte ainult ei võta omaks ühiskonnas kehtivad reegleid ja kultuure, vaid aktiivselt osalevad ka nende loomises, kohandades täiskasvanute maailmast pärit informatsiooni oma eakaaslaste kultuuri vajadustele vastavaks. Eesti „Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse rohelise raamatu” (2014) järgi tuleb asutustes pakutava teenuse puhul jätkata selle ümberkujundamist ning peresarnasemaks muutmist ja seda eesmärki teenib ka soov muuta asenduskodust rääkimise keelt ning mõistete *asenduskodu* ja *pere* kasutamine. Samas, mingil põhjusel kasutavad asutuses kasvavad lapsed praegu veel nn vana keelt. See võib olla seotud sellega, et sõnadel *kodu* ja *pere* on argikeeles väga tugev ja selge tähendus, mis ei vasta asutuses elamisele ning seetõttu on uued sõnad visad ilmuma asenduskodus elavate laste argikeelde. Lisaks võib selline keelkasutus osutada asutuses välja kujunenud spetsiifilisele keelekasutusele, mis on Goffmani (1961) järgi üks totaalse institutsiooni tunnuseid ning viitab institutsionaalsele kultuurile. Totaalne institutsioon võtab vastutuse seal elavate inimeste eest ja teeb nad personalist sõltuvaks (vt täpsemalt Goffman 1961).

Laste ja asenduskodus töötavate täiskasvanute vahelised suhted

Lapsed ja täiskasvanud on kogu ühiskonnas eri positsioonidel, selline kategoriseerimine

ilmnes ka uurimuses osalenud laste jutus asenduskodus elamisest. Ent lapsed kategoriseerisid asenduskodus töötavad täiskasvanud veel eri gruppidesse: juhtkond ja kasvatajad, kellest viimased jagunesid omakorda *oma maja kasvatajateks* ja *teise maja kasvatajateks* ning *usalduskasvatajateks*.

Kõige võimukamana kirjeldasid lapsed juhtkonda. Juhtkonna tähistamiseks kasutasid lapsed sõna *peamaja*. See võib olla seotud sellega, et asenduskodu territooriumile sisenedes on esimene maja see, kus töötab juhtkond ja korraldatakse asenduskodu ühisüritusi ning koosolekuid, nii et teatud mõttes ongi tegemist kogu asenduskodu peamise majaga. *Peamaja* mõistet kasutati nii hoone kui ka personali kirjeldamiseks. *Peamaja* jagab laste sõnade kohaselt kasvatajatele ülesandeid, korraldab üritusi, tegeleb rahaasjadega ning vajadusel karistab, aga ka tunnustab lapsi. Oma argielus puutuvad lapsed *peamajaga* vähe kokku. Keskkonnakaartidele küll märgiti ka juhtkonna liikmeid, ent see võis olla tingitud soovist näidata oma teadmisi asutuse toimimise kohta, sest näiteks üks lastest arutles nii: „*Mis ma siia [keskkonnakaardile] veel panen. Siit peamajast peaks ka panema kellegi.*” Rääkides *peamaja* ülesannetest, kirjeldas üks uurimuses osalenud poiss asutusesisest hierarhiat niimoodi: „*Ma ei tea, ma oletan, et kasvataja helistab peamajja [lapsele karistuse määramiseks] ja siis peamajas arutatakse või midagi.*” Kõik tegevused, mida *peamajale* omistati, kirjeldavad juhtkonna asetumist lastest hierarhiliselt kõrgemale. Lisaks, kasvatajad, kes on läinud *peamajasse* tööle, laste kogemuste järgi muutuvad: „*[kasvataja] suhtumine on hoopis ... minu jaoks täiesti teistsugune ... kui ta siin [peremajas] tööl käis, siis tal ei olnud seda miniseelikut ja kontskingi, et oligi siuke vabam. Aga nüüd ta ongi selline, et hästi konservatiivne ...*”. See uurimuses osalenud poiss kirjeldab muutusi kasvataja

riietuses, mis tema jaoks on ka kasvataja suhtumise muutumine: enne oli *vabam*, nüüd on *konservatiivne*.

Lastele on *peamajast* hierarhiliselt lähemal kasvatajad. Kasvatajad on laste jaoks *tähtsad inimesed*, nagu ütles üks uurimuses osalenud tüdruk. Selles asenduskodus, kus uurimus läbi viidi, töötavad kasvatajad vahetustega, seal ei ole juurutatud perevanema süsteemi. Uurimuses osalenud lapsed rääkisid, et kasvatajad vahetuvad tihti; sellega seoses räägiti usaldusest, selle puudumisest ning igatsusest mõne töölt lahkunud kasvataja järele. Steckley ja Mith (2011) on leidnud, et soojad suhted ja usaldus on lapse arengu jaoks väga olulised, eriti raske võib olla kasvatajatega suhteid luua nendel lastel, kelle usaldust on täiskasvanud kuritarvitanud.

Kui suhtlemine kasvatajatega asenduskodus elamise jooksul veelgi lisab täiskasvanutes pettumise tunnet, võib selle tulemusena olla edaspidi raske usaldada enda ümber olevaid inimesi. Osila jt (2016) asendushoolduselt lahkunud noorte uuringu tulemustest selgus, et noored ei usalda inimesi enda ümber, mistõttu neil on ka raske abi küsida. Uurimuses osalenud 15 aastat asenduskodus elanud poiss rääkis oma negatiivsetest kogemustest kasvatajate usaldamisel ning sellest, kuidas ta püüab hoiduda kasvatajatega liiga lähedaste suhete loomisest: „*Kunagi sain ma temaga [kasvatajaga] väga hästi läbi, aga minu usaldus tema vastu kadus siis, kui mul oli koolis kõige raskem aeg ja ta ütles mulle, et ma nii kaua sinuga ei suhtle, kui sul hinded koolis korras on. Et ma mõtlengi, et miks sa mind just raskel ajal eemale tõukad. Ongi nii, et teda ma ei usalda enam*”. Võimalik, et selles konkreetses situatsioonis oli kasvataja eesmärgiks suurendada poisi iseseisvust ja vastutust oma õpitulemuste eest, ent poisi jaoks mõjus see hülgamisena. Teised uurimuses osalenud olid nooremad ning asenduskodus vähem elanud, nemad sellistest kogemustest ei rääkinud.

Kruutsi (2016) magistritöö uurimuses osalenud asenduskodus elamise taustaga emad rääkisid samuti usalduse kadumisest kasvatajate vastu ning üksijäetusest, seega on tegemist valdkonnaga, millele asenduskoduteenust arendades tuleb kindlasti tähelepanu pöörata: millised on asenduskodus töötavate täiskasvanute ja laste omavahelised suhted, kuidas aidata lapsi, kellel on usalduslike suhete loomine varasemate kogemuste tõttu keeruline jne. ÜRO laste asendushoolduse juhised (United Nations 2010) näevad vahendina täiskasvanutega usalduslike suhete loomisel ning individuaalse tähelepanu saamise saavutamisel piisavat arvu töötajaid laste asutushoolduses. Sotsiaalhoolekande seaduse (RT I, 30.12.2015, 5) § 122 ütleb, et asenduskodus võib ühes peres elada kuni kuus last, ent valdkonna ülevaadetest (nt Lasteombudsman 2013) on teada, et seda nõuet alati ei täideta.

Selles asenduskodus, kus elasid uurimuses osalenud lapsed, on igal lapsel usalduskasvataja. Asenduskodu tööd korraldavates regulatsioonides usalduskasvataja mõistet enam ei kasutata ilmselt seetõttu, et laste ja kasvatajate suhtarvu on vähendatud ning igale lapsele n-ö oma kasvataja määramine ei ole enam oluline. Lapsele usalduskasvataja määramine on üks institutsionaalse kultuuri märke, mis on vanast süsteemist kaasa tulnud. Uurimuses osalenud lapsed seostasid usalduskasvatajaga eelkõige isiklike asjade ajamist, nt koos riiete ostmist, arsti juures käimist, kooliga suhtlemist jm. Üks uurimuses osalenud poiss lisas: „*Usalduskasvataja võib [kohaliku omavalitsuse] sotsiaaltöötajale kirjutada, et mitte taskuraha anda, siis ongi see, et ei tohi raha anda. Tema nagu seisab minu eest ja tegeleb minu asjadega üldiselt.*” See laps seostas karistamist ja keelamist enda eest hoolitsemisega, mis võib omakorda olla seotud nii asenduskodueelse rutiinide ja reeglite puudumisega päritoluperes kui ka

nn traditsioonilise ja passiivse lapse rolli võtmisega.

Lapsed ei saa usalduskasvatajat ise valida, selle otsuse teeb *peamaja*. Üks uurimuses osalenud lastest võttis selle kokku nii: „*Siin on ära jaotatud need lapsed, nagu mänguasjad oleksime, et kes kelle oma on.*” Usalduskasvatajate süsteemi miinuseid on see, et kui teatud tegevused (nt lapsele riiete ostmine) on määratud usalduskasvataja ülesandeks ning kui kasvatajad käivad tööl vahetustega, nii nagu oli selles asutuses, kus uurimuses osalenud lapsed elasid, peavad lapsed ootama niikaua, kui usalduskasvataja tööle tuleb: „*Ma olen näiteks X [kasvataja nimi] ajal tahtnud minna riideid ostma, siis ta on öelnud mulle, et mine Y-ga [usalduskasvataja nimi], et tema on sinu usalduskasvataja, et nob. Ongi see, et see pole nende mure.*” Kui täiskasvanute jaoks on selline töökorraldus loogiline ja mõistuspärane, siis nagu sellest tsitaadist näha, tekitab see lapses tunde, et tema probleem pole *nende mure*. See võib omakorda tekitada usaldamatust täiskasvanute vastu ning raskusi edaspidises iseseisvas elus. Nagu selgus Matela (2015) uurimusest, siis samad probleemid, millest rääkisid selles uurimuses osalenud lapsed, on ka kasvatajatel endil usalduskasvatajana ühes teises asenduskodus.

Peremajadele üleminekuga on kaasnenud see, et igapäevased kodutööd on muutunud laste argipäeva osaks, selle eesmärk on olnud eelkõige laste ettevalmistamine iseseisvaks eluks. Kui lapsed näevad täiskasvanuid majapidamisega tegelemas, argipäeva kavandamas jne, siis see peaks võimaldama lastel osaleda argielu korraldamises, et saada vajalikke oskusi täiskasvanueluks. Huvitava asjaoluna selgus uurimuses osalenud laste lugudest, et laste jaoks tähendab see, et kasvatajad teevad süüa, koristavad ja teevad muid argiseid majapidamistöid, kasvatajate eraldumist lastest. Näiteks üks lastest ütles: „*Tegelikult*

järjest vähemaks jääb kasvatajatel aega lastega tegelemiseks. Teevad söögid valmis ja lähevad oma asju sinna tupp tege ma.” Seega on söögit tegemine ja muud majapidamistööd hoopis suurendanud laste ja kasvatajate vahelist distant si, mitte koostegemisi – lapsed ei rääkinud sellest, et nad ise osaleksid koos kasvatajatega söögit egemises. Kuna pere- majade süsteemis on selles asenduskodus elatud alles viis aastat, võib olla, et ei ole veel leitud head tasakaalu, kuidas rakendada erinevaid reegleid (nt tervisekait senõuded) ja samal ajal võimaldada lastel aktiivselt osaleda oma argipäeva eest hoolitsemises. Kuna ka Praxise uuringust (Osila jt 2016) selgus, et asenduskoduteenusel elavad noored on puutunud vähe kokku toiduvalmistamisega, ei ole tegemist ainult ühe asutuse raskustega, vaid asenduskodude töökorraldusele hetkel iseloomulikuga.

Asenduskodu igapäevane elu: reeglid ja päevakava

Laste elus on kindluse ja turvatunde jaoks väga olulised rutiin ja reeglid. Samas ei tohiks reeglid pärssida lapse uudishimu, aktiivsust ja tegutsemissoovi. Rääkides asenduskodu argipäevast, kerkis uurimuses osalenud lastega intervjuudest üles elamine kindlaksmääratud reeglite järgi, mis nende meelest erineb tavalises kodus elamisest: „*No siin ongi see, et siin elad reeglite järgi selles suhtes, mis sulle on ette antud, kodukord, aga no ega tavalises kodus ei ole kodukorda, et nüüd see kell ärkad, see kell koristad tuba, et noh päris nii meil ei ole aga no selles suhtes on ikkagi, et üks koristuspäev on nagu.../.../ laupäev, aga noh kodus on see, koristataksegi siis, kui on see, et kui nähakse, et on sassis, noh.*”

Lisaks rääkisid lapsed pidevast aruandmisest täiskasvanutele ja loa küsimisest: „*Mm, kui ma tahan õue minna, siis küsivad, kuhu ma lähen ja kui kauaks ja mis ma teen seal.*

/.../ kui ma võtan midagi, siis nad küsivad ka, mille jaoks ja ...”. Vajadus oma tegevusi pidevalt täiskasvanu ees põhjendada võib tekitada lapses tunde, et teda ei usaldata. Samas vastutab kasvataja üheaegselt paljude laste eest ning tal on vaja võimalikult palju infot selle kohta, kus ja millal laps viibib, et olla kindel tema turvalisuses. Sellistes olukordades on vaja osata siduda hoolitsus ja kontroll nii, et laps ei tunneks ennast reeglitest piiratud (Steckley ja Mith 2011). Lastele, kelle elus enne asenduskodu on olnud palju vabadust, võib reeglitele allumine tunduda ahistavana.

Lisaks reeglitele rääkisid lapsed asenduskodus kehtivast kindlast päevaplaanist, mis on Goffmani (1961) totaalse institutsiooni teooria ning kogukonnas hooldamisele ülemineku Euroopa juhiste (*Common European ...* 2012) järgi institutsionaalse kultuuri üheks tunnuseks. Üks lastest rääkis, kuidas ta on päevaplaaniga nii harjunud, et kõht läheb tühjaks kindlal kellaajal: „*Siin on nagu mingid kellaajad, et kas on nagu hommikusöök ja lõunasöök, et kujunenud kellajad, et kui vaatad kella, siis ongi see, et kui kell on kuus, siis sul ongi kohe nagu kõht tühi ja siis tabaks nagu süüa.*”

Reeglid ei ole muidugi vaid asenduskodu laste igapäevase elu osa, ka *tavalises kodus* on lastel reeglid. Asenduskodus elavatel lastel võib olla ettekujutus *tavaperede* laste elust kui täielikust vabadusest ja igasuguste piirangute puudumisest. Samas võib see arvamus pärineda ka nende asenduskodu eelsest eluperioodist, kus piirid puudusid. Vastandades omavahel elu asenduskodus ja väljaspool asenduskodu, võib lastel tekkida tunne, et kui asenduskodu aeg nende elus on läbi, siis polegi vaja enam reeglitest kinni pidada, mis aga võib muuta nende jaoks iseseisvalt elamise ja kohustustest kinnipidamise keeruliseks.

Uurimuses osalenud lapsed, kes olid asenduskodus elanud juba pikemat aega, rääkisid reeglite erinevusest rühmasüsteemiga

asenduskodus ja peremajades. Üks huvitav argielu detail, millest juttu tuli, oli külmkapp ja see, kellel on õigus seal toitu võtta. Kui nn vanas majas oli söögitoa uks lukus, siis peremajades olid külmkappide ukсед lukustamata. Lukustatud ukсед on Goffmani (1961) järgi totaalse institutsiooni üheks tunnuseks ning ilmselgelt oli peremajadesse kolimise eesmärk võimaldada lastele võimalikult n-ö tavalist elukeskkonda ning seetõttu olid ka külmkappide ukсед esialgu lukustamata, aga: „*siia majadesse kolides oligi probleem, et majades käidi ja võeti külmkappidest, lapsed hakkasid võtma süüa, mida tahtsid.*” Uurimuses osalenud 15 aastat asenduskodus elanud lapsele, kes oli institutsionaalse kultuuri täiesti omaks võtnud, oli lukustatud külmkappide juurde tagasipöördumine liikumine harjumuspärase elu juurde tagasi ning ta kiitis sellised otsused heaks, sest see oli tema jaoks *nagu peab* olukorra taastumine. Need uurimuses osalenud lapsed, kes olid asenduskodus elanud lühemat aega, väljendasid rahulolematust selle üle, et „*võtan kurki, siis nad küsivad, mille jaoks.*”

Peremajadele ülemineku eesmärgiks on olnud luua peresarnane elukorraldus asenduskodus, kus argiseid tegevusi tehakse koos lapsega, ent mõnedes argipäevastes tegevustes on siiski säilinud institutsioonile omased reeglid, mille tõttu lastel pole võimalik ise otsustada oma igapäevase elu küsimusi. Asenduskodu argipäeva korralduse osaks olevad reeglid ja päevakava teenivad küll eesmärki tagada lastele arenguks vajalik stabiilsus ja rutiin, ent sellega kaasneb ka otsustamisvõimaluste piiratus. Oma argielust rääkides jääb laste juttudest kõlama, et asenduskodus teevad nende elu puudutavaid otsuseid täiskasvanud, st kasvatajad või *peamaja*. Lapsed räägivad endast kui kellestki, kelle eest ja kelle jaoks otsuseid langetatakse.

Selles asenduskodus, kus elasid uurimuses osalenud lapsed, on viimastel aastatel hakatud

korraldama laste koosolekuid, et võimaldada neil osaleda oma argielu puudutavate otsuste tegemises, nt kuhu minna suvelaagrisse, milliseid kokkuleppeid ja reegleid laste ja täiskasvanute vahel sõlmida jne. Laste kogemus koosolekutega on aga vastupidine nende eesmärgile: laste meelest nad saavad küll teha ettepanekuid, kuid nendega arvestatakse vähe: „*No tavaliselt on nii, et kui meil on need koosolekud, siis seal kasvatajad kõige rohkem räägivad ja nemad panevad need reeglid paika ja nii.*” Ka on jäänud lastele mulje, et rohkem kuulatakse suuremate/vanemate laste arvamust. Üks uurimuses osalenud poiss seostas laste koosolekute traditsiooniga alustamist sellega, et asenduskodus elavate laste keskmine vanus on tõusnud, rohkem on suuremaid lapsi ja seetõttu on asutus olnud sunnitud seal elavaid lapsi rohkem kaasama. Võimalik, et laste ebamäärased tunded koosolekute suhtes on tingitud sellest, et koosolekud on alles uus viis asjadest rääkida ja midagi otsustada, lapsed võib-olla ei tunne ennast selles formaadis hästi ning ei oska käituda. Osila jt (2016) jõudsid oma asendushooldusel elluastuvate noorte uuringus järeldusele, et laste arvates peab asenduskodus vastu vaidlemata perevanema või kasvataja sõna kuulama. Selline arusaam võib takistada oma arvamuse avaldamist või mõne olulise küsimuse korral kaasarääkimist. Võimaldamaks lastele suuremat osalemist ja aktiivsust, tuleks nendega arutleda selle üle, milline võiks olla sellise koosoleku ülesehitus, eesmärk, sagedus jmt.

Kokkuvõte

Eesti asenduskodude töökorralduses on viimastel aastatel toimunud palju muudatusi, et tagada laste parimate huvidega arvestamine ja luua peresarnane keskkond. Artikli aluseks olnud uurimuses kasutatud kvalitatiivne lähenemine andis võimaluse keskenduda laste tõlgendustele oma elust asenduskodus.

Uurimuses osalenud lapsed elasid peremajade süsteemile üle läinud asenduskodus.

Laste lugudes oli näha selgeid institutsionaalse kultuuri ilminguid, mis mõjutavad nende argipäeva ja võivad mõjutada ka hilisemat iseseisvas elus toimetulemist. Laste keelekasutuses on alles nn vanad sõnad asenduskodu tähistamiseks, kuid lisaks keelekasutusele viitab institutsionaalsele kultuurile ka inimeste jagamine gruppidesse ja gruppide vahel valitsev hierarhia. Asenduskodude reformimise tulemusena on küll muutunud gruppide nimetused, ent kategoriseerimine võimukamateks ja vähemvõimukateks, mis on iseloomulik institutsionaalsele kultuurile, on alles. Selleks et saavutada asenduskodude muutumine peresarnasemaks, on vaja pöörata tähelepanu nii sõnadele, mida asenduskodust rääkides kasutatakse, kui ka sellele, et lisaks keele muutumisele toimuksid ka sisulised muutused.

Institutsionaalsele kultuurile on iseloomulikud kindlad reeglid: kodukord ja päevakava on need kriteeriumid, mille alusel lapsed intervjuudes kõige enam asenduskodu *tavaperega* võrdlesid. *Tavapere* elu tundub olevat laste jaoks vaba ja reeglita elu. Vastandades elu asenduskodus ja elu väljaspool asenduskodu, võib lastel tekkida tunne, et kui asenduskodu aeg nende elus on läbi, siis polegi enam vaja reeglitest kinni pidada, mis aga võib muuta iseseisvalt elamise ja kohustustest kinnipidamise

nende jaoks keeruliseks. Teisalt vähendab asenduskodus kindlast rutiinist ja reeglitest lähtumine laste võimalusi osaleda oma igapäevaelu puudutavate otsuste vastuvõtmises, sest otsused, mis puudutavad nt karistamist ja premeerimist või taskuraha suurust, tehakse hierarhias ülevalpool, kas *peamajas* või hoopis kohalikus omavalitsuses, kes täidab eestkostja rolli. Kuna lastel pole otsustamises osalemise kogemust ja nad ei näe ka seda, kuidas neile lähemal asetsevad täiskasvanud (kasvatajad) sellised otsuseid vastu võtavad, siis võib selle tagajärjeks olla passiivsus oma elu puudutava suhtes.

Asenduskodude reformimisega on muudetud asenduskodude füüsilist keskkonda, kuid ei ole selge, kui palju on muutunud asenduskodu peresarnasemaks oma sisult. Institutsionaalse kultuuri märgid, mis ilmnesisid laste intervjuudes, võivad olla tingitud sellest, et deinstitutionaliseerimise protsessi aeg on olnud liiga lühike. Muutuste jätkuvaks elluviimiseks ja asenduskoduteenus arendamiseks on oluline kaasata sellesse protsessi asenduskodudes elavaid lapsi, võimaldades neil osaleda nende elu mõjutavate otsuste kujunemises ning sel viisil muuta teenus laste parimale huvile vastavaks. Vastasel juhul jäävad lapsed endiselt passiivseteks asenduskoduteenus tarbijateks, kes ei osale aktiivselt oma elu puudutavate küsimuste üle otsustamises. **S**

Viidatud allikad

Artikkel 12. Laste osalusõigus ja alaealisi käsitlev õigussüsteem. Teooria ja praktika (2016).

www.defenceforchildren.it/files/Twelve_handbook_Estonian.pdf (25.11.2016).

Ben-Arieh, A. (2008). The Child Indicators Movement: Past, Present and Future. *Child Indicators Research*, 1(1), 3–16.

Bühler-Niederberger, D. (2010). Introduction: Childhood Sociology – Defining the State of the Art and Ensuring Reflection. *Current Sociology*, 58 (2), 155–164.

Common European Guidelines on the Transition from Institutional to Community-based Care (2012). www.deinstitutionalisationguide.eu/wp-content/uploads/2016/04/GUIDELINES-Final-English.pdf (25.11.2016).

Corsaro, W. A. (2011). The sociology of childhood. Los Angeles: Sage.

Corsaro, W. A. (2014). Children's Well-Being and Interpretive Reproduction. Teoses: Ben-Arieh, A., Casas,

- F., Frønes, I., Korbin, J. E. (toim.) *Handbook of Child Well-Being*. Springer Netherlands, 709–737.
- Daly, K.** (2014). *Redressing institutional abuse of children*. Hampshire: Palgrave Macmillan
- Eder, D., Fingerson, L.** (2001). *Interviewing Children and Adolescents*. Teoses: Gubrium J.F., Holstein, J.A. (toim.) *Handbook of Interview Research*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 181–202.
- Euroopa Liidu põhiõiguste harta** (2012). Euroopa Liidu teataja. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT> (25.11.2016).
- Ezzy, D.** (2002). *Qualitative Analysis: Practice and Innovation*. Crows Nest: Allen & Unwin.
- Goffman, E.** (1961). *Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. New York: Anchor Books.
- Henberg, A.** (2004). *Eesti lastekaitse regulatsioon*. Tallinn: Lastekaitse Liit.
- Kask, I.** (2006). *Lapsekeskse kontseptsiooni rakendamisest T.L lastekodu näitel*. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Kruuts, M.** (2016). *Institutsiooni elamise kogemusega tänaste lapsevanemate käsitused lapsevanemaks olemisest*. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Laherand, M-L.** (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: OÜ Infotrükk.
- Lapse õiguste konventsioon** (1991). Riigi Teataja II, 16, 56.
- Lastekaitse ja hoolekanne** (1937). Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo.
- Lastekaitseeadus** (2014). Riigi Teataja I, 06.12.2014, 1.
- Lasteombudsman** (2013). *Asenduskoduteenuse analüüs*. Tallinn: Õiguskantsleri Kantslei laste õiguste osakond. http://lasteombudsman.ee/sites/default/files/asenduskoduteenuse_analuus_0.pdf (25.11.2016).
- Matela, I.** (2015). *Asenduskodude üleminek perekodu vormile ühe Eesti asenduskodu näitel*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.
- Meyers, J. E. B.** (2006). *Child Protection in America. Past, Present, and Future*. New York: Oxford University Press.
- Nastasi, B. K., Borja, A. P.** (2016). *The Promoting Psychological Well-Being Globally Project: Approach to Data Collection and Analysis*. Teoses: Nastasi, B.K., Borja, A.P. (toim.) *International Handbook of Psychological Well-Being in Children and Adolescents*. New York: Springer, 13–33.
- Osila, L., Turk, P., Piirits, M., Biin, H., Anniste, K., Masso, M.** (2016). *Asendushoolduselt elluastuvate noorte uuring*. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.
- Prout, A., James, A.** (1990). *A new paradigm for the sociology of childhood? Provenance, promise and problems*. Teoses: James, C. (toim.) *Childhood. Critical concepts in sociology*. Oxon: Routledge, 56–80.
- Qvortrup, J.** (2009). *Development of childhood: change and continuity in generational relations*. Introduction. Teoses: Qvortrup, J., Brown Rosier, K., Kinney, D.A. (toim.) *Structural, Historical, and Comparative Perspectives. Sociological Studies of Children and Youth*, Volume 12. Bingley: Emerald Group Publishing Limited, 1–26.
- Regional Office for Europe of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights** (2011). *The rights of vulnerable children under the age of three. Ending their placement in institutional care*. www.europe.ohchr.org/Documents/Publications/Children_under_3__webversion.pdf (25.11.2016).
- Report of the Ad Hoc Expert Group on The Transition from Institutional to Community-Based Care** (2008). European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities.
- Sotsiaalhoolekande seadus** (2015). Riigi Teataja I, 30.12.2015, 5.
- Steckley, L., Smith, M.** (2011). *Care ethics in residential child care: A different voice. Ethics and social welfare*, 5(2), 181–195.
- Tamberg, M.** (2003). *Eesti lastekaitse arenguajooni 1919–1940*. Teoses: Väljataga, S. (toim.) *Lastekaitse Liit 15. Ajalugu ja tänane päev*. Tallinn: Lastekaitse Liit, 5–59.
- Targad vanemad, toredad lapsed, tugevam ühiskond. Laste ja perede arengukava 2012–2020** (2011). Tallinn: Sotsiaalministeerium. www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/laste_ja_perede_arengukava_2012_-_2020.pdf (25.11.2016).
- Turk, P.** (2011). *Asenduskodudes kasvanud noorte valmisolek iseseisvaks eluks*. Tallinn: Praxis.

United Nations (2010). 64/142. Guidelines for the Alternative Care of Children. Resolution adopted by the General Assembly.

Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat (2014). Tallinn: Sotsiaalministeerium. www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ ja_pered/Asendushooldus/ah_rr_dets_2014.pdf (25.11.2016).

Õiguskantsler (2015). Eesti Vabariigi õiguskantsleri raport ÜRO lapse õiguste konventsiooni täitmisest. Eesti Vabariigi kolmanda ja neljanda perioodilise aruande kohta. http://oiguskantsler.ee/sites/default/files/eesti_vabariigi_oiguskantsleri_raport_uro_lapse_oig_uste_konventsiooni_taitmisest.pdf (15.05.2016).

Õunapuu, L. (2014). Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes. Tartu: Tartu Ülikool.

Autorid

Merle Linno

Eliise Salla

Merle Linno (MSW) töötab Tartu Ülikoolis ühiskonnateaduste instituudis sotsiaaltöö lektorina. Tema peamine uurimisvaldkond on seotud lastekaitsetööga Eestis.

Eliise Salla omandas Tartu Ülikoolis sotsiaalteaduste magistrikraadi sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika erialal. Töötab Paikuse Vallavalitsuses lastekaitse spetsialistina.

Abstract: „We are like toys” – children talk about living in residential care

Residential care has been widely used in children's out-of-home care both in Estonia and around the world. Deinstitutionalisation process has begun in Europe and in Estonia as living in institutions is considered harmful and not in the best interest of children. In Estonia, major reforms have been made over the last years and a clear direction to family-based care is taken in children's residential care. To emphasize the changes the new term representing children's care institution was introduced in 2007: „asenduskodu” (substitute home) instead of „lastekodu” (children's home).

We do not know much how children themselves see living in residential care. The objective of this article was to present children's interpretation about their everyday life in one children's substitute home. Data analysed in this article are based on the master thesis defended in the University of Tartu in spring 2016. Qualitative semi-structured interviews with five children were conducted. Environment mapping method was also used to make the interview climate child-friendly.

Data revealed that, regardless of the deinstitutionalisation process clear signs of institutional culture were visible in children's accounts – this was reflected in children's language, children talking about hierarchy at the substitute home, routines and rigid rules. The given study revealed that more efforts should be made in order to succeed with the deinstitutionalisation process. Children who live in residential care are important actors and informants who can give valuable information for social policy makers about the deinstitutionalisation process and its outcomes.

Asenduskodulapse identiteedi kujunemise toetamine elulootöö meetodil

Ingrid Sindi, Judit Strömpl

Sattudes asendushooldusele, jääb laps tahes-tahmata ilma ühest oma põhiõigusest, ja see on õigus kasvada oma päritoluperekeskonnas. Armastava ja lapse heaolu toetava peresarnase keskkonna loomine ei ole kerge, sest lisaks füüsilisele ja materiaalsele heaolule tuleb lapsele luua tingimused, milles areneks välja tema ainulaadne, terve ja terviklik „mina“. Perekonnasidemed on lapse identiteedi lahutamatu osa. Loomulike emotsionaalsete perekonnasidemete asendamine peresarnaste sidemetega eeldab, et peale materiaalsete tingimuste mõeldakse ka sellele, kuidas täita emotsionaalset tühimikku, mis osadel lastest tekib juba enne, teistel pärast perest eemaldamist. See tegevus eeldab eriliste meetodikate kasutamist. Üheks selliseks meetodikaks on tegelemine lapse elulooga. See võimaldab lapsel mõtestada oma elu sündmusi, ümbritsevate inimeste tegevusi ja iseennast. Selle käigus areneb lapse eneseteadlikkus, ainukordne identiteet ja enda aktsepteerimine oma ainulaadses elukontekstis. Seda tööd ei saa teha, ignoreerides päritoluperekonda ning asendushooldusele eelnenud elusündmusi. Perekonnasidemed on olulised, sest lapses areneb kuuluvustunne, kui ta saab samastada ennast pereliikmetega. Laps samastab end erinevate inimestega, kuid nende hulgas on pereliikmetel eriline roll vaatamata sellele, kas nad seda väärivad või mitte. Et identiteedi kujunemise protsess oleks võimalikult konfliktivaba, vajab laps kõrvalist professionaalset abi.

Käesolev artikkel tutvustab ühte elulootöö meetodi kasutamise kogemust möödunud aastal teostatud etnograafilise uurimuse käigus. Uurimuses osales ühe asenduskodu kaheksa teismelist, kellega toimusid korduvalt vestlused ning muud tegevused, mille käigus noored said jutustada lugusid oma elu olulistest sündmustest ja inimestest, nende hulgas oma bioloogilistest vanematest ja pereliikmetest. Kuigi artikli autoreid huvitas eeskätt see, kuidas toetatakse asenduskodus elava lapse identiteedi kujunemist, usume, et töö lapse elulooga pakub uut ja kasulikku mõtteainet nii hoolduspere- ja eestkostepere vanematele kui ka lapsendajatele.

Sissejuhatus: lapse heaolu ja õigus identiteedile

Asenduskoduteenuse eesmärk on pakkuda lastele heaolu, mida ei suutnud neile kindlustada bioloogilised vanemad. Üldiselt lähtutakse inimeste heaolu kindlakstelemisel nii inimese enda vaatenurgast tajutud hea elu tähendusest kui ka objektiivsetest asjaoludest, mis hindavad makrotasandil

mõõdetavaid hea elu tingimusi ja standardeid. Objektiivsete indikaatorite abil on võimalik mõõta elanikkonna heaolu ja võrrelda erinevate ühiskondade heaolu taset. Lapse heaolu kindlakstelemisel ja hindamisel arvestatakse lisaks subjektiivsele ja objektiivsele heaolule ka tuleviku väljavaateid. Seega lapse heaolu mõiste sisaldab mitte ainult head elu siin ja praegu, vaid ka seda, kuidas heaolu olevikus

toetab lapse arengut ja tema potentsiaali igakülgselt realiseerumist. (Asher jt 2014, 1–3) Heaolu raamistavad inimõigused, millest lähtudes käivad õigused ja heaolu käsikäes; Eestis reguleerivad neid ÜRO lapse õiguste konventsioon (LÕK) ja Eesti Vabariigi lastekaitseadus (LasteKS).

Lastekaitseadus määratleb lapse heaolu vajaduspõhiselt (vt § 4) ja see kõlab nii: „Lapse heaolu on lapse arengut toetav seisund, milles lapse füüsilised, tervislikud, psühholoogilised, emotsionaalsed, sotsiaalsed, kognitiivsed, hariduslikud ja majanduslikud vajadused on rahuldatud.” Heaolu vajaduspõhine määratlemine lähtub objektiivse heaolu standarditest, mis on juriidilise dokumendi puhul igati õigustatud. Samas sisaldab seadus ka paragrahvi, mis viitab lapse subjektiivse heaolu hindamise arvestamisele. Nimelt § 5 punktis 4 on fikseeritud lapse „õigus iseseisvaks seisukohavõtuks kõigis teda puudutavates küsimustes ning õigus väljendada oma vaateid”.

Lastekaitseadusest on aga LÕK artiklitel põhinevast lapse õiguste ja heaolu tagamise põhimõtete loetelust (§ 5) välja jäänud õigus identiteedile. LÕKis on identiteediõigusele pühendatud eraldi artikkel 8, kus on selgelt sõnastatud identiteedi sisu kui „kodakondsus, nimi ja perekondlikud suhted ilma ebaseadusliku vahelesegamiseta”. Õigus identiteedile on otseselt seotud lapse võimega kasvada eneseteadlikuks täiskasvanuks, mis on asenduskodus kasvavate laste puhul nende arengu seisukohalt eriti oluline. Õigus identiteedile tähendab õigust saada teavet oma päritolust juhul, kui isik seda soovib ja kui see on üldse võimalik (vt ka Euroopa inimõiguste konventsiooni art 8).

Asenduskodulaste puhul omab õigus identiteedile erilist tähtsust mitte ainult juriidilises, vaid ka psühholoogilises plaanis. See, et riik sekkub perekondlikesse suhetesse,

kui laps on hädaohus ning eemaldab lapse perest, ei tähenda, et riik keelab suhteid tulevikus. Tegutsedes lapse parimates huvides, oleks vaja neid suhteid pigem parandada, mitte katkestada. Lapsel peab olema võimalus teha tulevikus perekondlike suhete puhul ise valikuid, kas ta soovib oma bioloogilise perekonnaga suhelda või mitte, selleks aga peab tal olema teave ning võimalus oma suhetes bioloogilise perega selgusele jõuda (Pösö 2016).

Täna võime öelda, et Eesti asendushoolduses on väga palju tehtud selleks, et lapse põhivajadused oleksid rahuldatud. Asenduskodud on muutumas peresarnasteks; hoolitsetakse selle eest, et õed-vennad oleksid ühes rühmas, kui see on vähegi võimalik ja et laste eest hoolt kandev personal oleks võimalikult püsiv. On asenduskodusid, kus töötatakse ka selle nimel, et lapsed saaksid suhelda oma bioloogiliste vanematega. Siiski näitavad mitmed asenduskodu teenuse hindamiseks läbi viidud uurimused Eestis (nt Osila jt 2016, Vanemlike hoolitsuseta... 2014, Asendushoolduse alusanalüüs 2013, SOS Lasteküla 2013, Lasteombudsman 2013, Turk 2011), et asenduskodus kasvanud noored on sagedamini silmitsi toimetulekuprobleemidega võrreldes kodus üles kasvanud lastega. Põhjuste suhtes on arvamused erinevad, aga põhiväide on siiski see, et asenduskodu ei valmista oma kasvandikke piisavalt ette iseseisvaks eluks. Seejuures mõeldakse ettevalmistamise all eelkõige oskusi ja teadmisi, mis võimaldavad noorel inimesel leida tööd, st omada kutseoskusi ning tulla toime enda majandamise, argielutegevuste ja asjaajamisega. Viimases Praxis uuringus (Osila jt 2016) märgitakse ära asenduskodust iseseisvasse ellu astuja puhul võrgustiku olemasolu, kuhu peaksid kuuluma ka bioloogilised vanemad, ning rõhutatakse identiteedi kujunemise olulisust. Ka meie arvame, et asenduskoduteenuse

pakkumisel tuleb palju rohkem tegeleda lapse eneseteadlikkuse ja identiteedi arendamisega, võttes arvesse, et ühelt poolt on tegemist ajutise lahendusega, ning teisalt, et laps ei ole sotsialiseerimise objekt, vaid sotsiaalne toimija.

Laps sotsiaalse toimijana

Corsaro (1997) järgi ei ole laps lihtsalt sotsialiseerimise objekt, kes täiskasvanueluks valmistudes õpib ja omandab kehtivaid kultuurireegleid, norme, kombeid jms, vaid on sotsiaalne toimija, kes vastavalt oma teadmistele, oskustele ja kogemustele ning suheldes teistega tõlgendab ümbritsevaid nähtusi ja sündmusi, teisi inimesi ja iseennast. Seega osaleb laps aktiivselt sotsiaalses elus, mida Corsaro nimetab kultuuri *interpretatiivaks taasloomiseks*. See tähendab, et laps on aktiivne sotsiaalne toimija, sotsiaalses elus osaleja elu esimestest päevadest alates. Mida vanem on laps, mida rohkem on tal kogemusi, seda suurem on ka tema osalemisaktiivsus. Osalemisaktiivsuse all mõeldakse eelkõige valmisolekut ümbritsevat maailma ja iseennast selles maailmas mõtestada. Nii on arusaam lapsest kui aktiivsest osalejast ja sotsiaalse elu taasloojast kooskõlas arusaamaga lapsest kui kompetentsest inimesest siin ja praegu. Lapse kompetentsus tähendab eelkõige seda, et tal on oma vaade oma elus toimuvale. Ta tunneb paremini kui keegi teine, mis talle rõõmu ja mis valu tekitab, kus ta tunneb end turvaliselt, keda ümbritsevatest inimestest usaldab ja keda mitte, ja võib-olla isegi seda, mis on usalduse põhjuseks. Kindlasti teab laps paremini kui keegi teine ka seda, kellega ta ennast samastab, kes on talle võõrad ja miks. Need lapse teadmised ja tunded põhinevad eelkõige kogemustel, mida iga lapse puhul koguneb päevast päeva. Iga uus kogemus annab alust endiste tõlgenduste kinnitamiseks või hoopis uute tõlgenduste loomiseks.

Corsaro ja tema mõttekaaslaste (Alanen 2014, James 2011, Qvortrup 2005, James ja James 2004, Mayall 2002, James jt 1998) töö tulemusena on tekkinud uus arusaam lapsepõlvest kui aktiivsest eluperioodist ning lapsest kui subjektist siin ja praegu, mis on alternatiiviks endisele arusaamale lapsepõlvest kui tulevikule suunatud täiskasvanu eluks ettevalmistumise ajast.

Kui mõtelda standarditele ja sellele, kuidas asenduskodus üles kasvanud noored iseseisvas elus toime peavad tulema, siis unustatakse üks väike, kuid oluline detail ja nimelt see, et inimene elab oma elu kui lugu, seda korduvalt ümber jutustades ja mäletades seda. Laps teab väga hästi, et perekodu või asenduskodu rühm ei ole tegelikult tema päris kodu ja pärispere ning kasvatajad ja perevanemad pole tema pärisvanemad. Ta teab, et teatud vanuses peab ta sellest *kodust* lahkuma ja tema asemele tulevad uued lapsed. Nii et pingutus olla asenduskodus hea kasvataja, rühma- või perevanem on kindlasti oluline, kuid sellest on vähe. Kunstlikus olukorras ei piisa sellest, kui teeme nägu, nagu me oleksime tõeline perekond ja kui nimetame kasvatajat või perevanemat emaks, ning siis usume, et ta muutub selleks ka päriselt. Ja miks peakski? Piisab täiesti sellest, kui ta täidab kasvataja rolli, kes hoolib lapsest ja hoolitseb argielu mugavuste eest; et ta on vastutustundlik täiskasvanu, kes kuulab ära lapse küsimused ja vaated ja kellega saab arutada olulisi teemasid, millest ei saa rääkida ühegi eakaaslasega, sest neil puuduvad kogemused, et seletada arusaamatuid asju, kahtlusi ja anda adekvaatset tagasisidet sellest, kes see laps tegelikult on ja miks ta on selline, nagu ta on. Kasvataja ei pea andma mitte hinnangut, vaid seletust. Kasvataja või perevanem ei pea olema ema või täiskasvanu vaid selleks, et koos lapsega midagi lõbusat ette võtta, oma rõõmu lapsega jagada, tähtpäevi tähistada, mängida, puhata

ja reisida. Lapsel on üks oluline õigus, mis on seotud tema õigusega osaleda võrdväärse partnerina ühiskondlikus elus, ja see on õigus omada ja väljendada arvamust eelkõige teda puudutavates küsimustes (LÕK, art 12). Aga arvamuse omamine ja avaldamine ei saa toimuda ilma adekvaatse informatsiooni omamiseta. Asenduskodus elaval lapsel peab olema võimalus teada saada, mis temaga on juhtunud, ja peavad olema loodud ka tingimused nendest teemadest rääkimiseks, kui ta seda ise soovib ja kui ta on selleks oma arengutaseme poolest valmis. Raamistiku selliseks vestluseks pakub töö lapse elulooga.

Töö lapse elulooga

Lapse elulooga hakati töötama 1960. aastatel, aga üha enam on see populaarsust võitnud alates 1980ndatest (Willis ja Holland 2009). Mõnedes riikides on seadusega¹ kindlaks määratud, et lapsed, kes paigutatakse asendushooldusele kas lühemaks või pikemaks ajaks, peavad saama informatsiooni oma mineviku, sünniperekonna, kultuuri ja päritolu kohta. See tähendab, et last abistavatel spetsialistidel ning last kasvatavatel isikutel peab olema arusaam kiindumussuhte olulisusest ja põhiteadmised elulootöö vajalikkusest (Rose 2012,18). Elulootöö meetodil on mitu eesmärki: esiteks võimaldab see lapsel mõtestada oma elu minevikusündmusi, leida päritoluperekonnaga seotud mälestusi, tugevdada sidemeid nende perekonnaliikmetega, kes mõjuvad lapsele positiivselt ja võivad tulevikus talle toeks olla, aidata lapsel „läbi töötada” ka traumaaatilisi sündmusi ning leida neile oma koht lapse eluloos (Wrench ja Naylor 2013, Rose 2009, Rose ja Philpot 2005). Kõik see toetab lapse teadlikkust seotusest oma perekonnaga

ja aitab arendada tema kuuluvustunnet. Spetsialisti ülesanne on aidata lapsel luua tema enda lugu, välistamaks lapses ohvri identiteedi kujunemist, enesesüüdistusi ning tugevdamaks lapse positiivset mina-tunnetust (Willis ja Holland 2009). See meetod aitab lapsel tegeleda oma identiteediga ning suunata identiteedi kujunemist positiivses suunas.

Oma kogemustele tuginedes rõhutavad Wrench ja Naylor (2013, 9), et sageli lastekaitse- ja sotsiaaltöötajad, kasuvanemad ja kasvatajad mõistavad vajadust töötada lapse identiteediga, kuid tihti napib täiskasvanutel aega, kogemusi ja enesekindlust lähedaseks ja süvitsi minevaks tööks lapsega. Seetõttu tekib asendushooldusel elavatel lastel ja noortel küll mingi arusaam sellest, miks nad perest eraldati ja alternatiivsele hooldusele suunati, kuid see arusaam on lünklik, kusjuures lastel ja noortel võivad isegi tekkida valearusaamad enda perest eraldamise kohta, mistõttu võib neil esineda palju enesesüüdistusi.

Kodus kasvava lapse jaoks on lugude jutustajad ja lugude hoidjad tema vanemad. Vanemad on nagu varasalv, mis talletab lapse mälestusi. Nii kasvavad lapsed perekonnalugude keskel. Asenduskodudes või ka hooldusperedes elavate laste puhul see sageli nii ei ole, sest paljud elusündmused on lastele teadmata või segased. Näiteks kui laps on vahetanud elukohti (erinevad asenduskodud või hoolduspered), siis tema mälus võib minevik tuhmuda, muutuda katkendlikuks, kui elu eelmine periood jääb mõtestamata või kui sellest enam keegi ei räägi. Lastel on sageli piiratud juurdepääs oma eluloo faktidele ning selle tõttu puudub ka võimalus luua tähendusi elus toimunule ja toimuvale. Selline teadmatus võib tekitada segadust ka lapse enesemõistmises ja kahjustada

¹ Vt näiteks Inglismaal *Children Act*, 1989; 2004 ning *Adoption and Children Act*, 2002. Inglismaa valitsus on ära märkinud laste eluloo töö vajalikkuse ka sellises strateegiadokumendis nagu *Care Matters: Transforming the Lives of Children and Young People in Care*, mida esitleti parlamendis 2007. a.

eneseteadlikkust (Wrench ja Naylor 2013, Rose 2012, Rose ja Philpot 2005).

Tuleb ära märkida veel üks oluline aspekt. Nimelt kinnitavad laste asendushooldusega seotud spetsialistid sageli, et näiliselt nad justkui teeksid tööd lapse elulooga, näiteks koostavad albumit lapsepõlvfotodest või hoiavad alles lapse jaoks olulisi esemeid. Kuid siis selgub, et seda kõike tehakse ilma lapse osalusega. Lapse käest ei küsita, mida laps ise ühest või teisest mälestusest, sündmusest või sündmusega seotud inimesest arvab või mäletab, millist tähendust ta omistab sündmustele ja inimestele enda elus. See on ilmeka näide sellisest lapse heaks tehtavast tööst, kus täiskasvanu-heategija on aktiivne, laps aga jääb passiivseks heategevuse tarbijaks. Kusjuures fotoalbumi koostamine koos lapsega pakub suurepäraselt võimalust rääkida lapsega nendest sündmustest ja inimestest, mis talle seoses nende fotodega meenuvad.

Lühidalt võib öelda, et lapse elulooga töötamise peamine eesmärk on aidata lapsel mõista sündmuse tema minevikust ning aidata lapsel ehitada üles oma identiteeti: kujundada arusaam iseendast, mõista iseennast, aga ka teha põhjendatud otsuseid edaspidiste suhete osas oma bioloogilise perekonna liikmetega. Ta võib, aga ei pea andestama vanemale hülgamist ja väärkohtlemist. Samas laps peab mõistma, et juhtunud pole tema süüd ning see, mis temaga on juhtunud, ei tee temast vähem väärtuslikku inimest.

Täiskasvanu roll selles töös on olla mõistetav ja toetav kuulaja. Iga inimese elus on äärmiselt oluline, et tal oleks keegi, kellega ta usaldab jagada oma tundeid ja mõtteid, asenduskodulaps vajab sellist inimest samuti. Kui tegeletakse lapse varasema elu sündmuste mõtestamisega, suureneb lapse ja uute täiskasvanute omavaheline usaldus ja suhtlemine muutub tähenduslikuks. Üheks lapse elulootöö eesmärgiks võib olla ka hajutada fantaasiad

päritoluperekonnast, samas otsides koos lapsega tugevusi, positiivset oma päritoluvanemates. Kõige üldisemalt võib öelda, et eesmärk on ühendada lapse minevik olevikuga, toetada lapse terviklikku arengut ja identiteedi kujunemist ning tema tuleviku väljavaateid.

Töötamine lapse elulooga pakub erinevaid võimalusi. Töö algab sellest, et koos lapsega kogutakse infot lapse mineviku kohta. Seda saab teha näiteks vestluste, lugude jutustamise, mängude ja muude tegevuste ning vaatluse kaudu. Võib koguda pilte, joonistusi, koostada sugupuu. Võib üles otsida lapse sünnitunnistuse, lapsega koos seda lugeda ning üles otsida lapsele tähtsaid esemeid. Sageli koostatakse koos lapsega *lapse eluloo raamat*: narratiiv, mille käigus laps mõtestab oma elus toimunut ja toimuvat. Väidetavalt on elulooga tegelemisel tugev teraapiline mõju. Jutustamise käigus kasvab lapsel lootus, väheneb enesesüüdistamine, tugevneb minakontseptsioon ning lapse ja täiskasvanu vahel arenevad tähenduslikud ja isiklikud suhted (Wrench ja Naylor 2013, Rees 2009). Ryani ja Walkeri (2007) ning Rose'i ja Philpot'i (2005) raamatud on omamoodi juhendid tööks elulooga. Autorid märgivad, et elulooga töötamisel on kõige olulisem protsess, mitte valmisprodukt, st nii, nagu elu läheb edasi, nii ka elulugu täieneb pidevalt ning minevikusündmuse võib uuesti ümber mõtestada.

Elulootöö meetodi kasutamise kogemus ühes Eesti asenduskodus

Olles inspireeritud elulootöö (Wrench ja Naylor 2013, Willis ja Holland 2009, Rose ja Philpot 2005) ning otsekirjutamise meetodist (Martin 1998), sai alguse töö kaheksa lapse elulooga ühes Eesti asenduskodus.

Asenduskodus korraldatud uuring hõlmas mitmesuguseid tegevusi, nagu individuaalsed kohtumised ja mitteformaalsed üritused

lastega ning reflekteeriv grupivestlus toimus. Töö teostamiseks oli vaja tähelepanelikku planeerimist ja jooksvat analüüsi ning iga läbitud etapi hindamist. Töö alustamiseks andis tõuke otsekirjutamise meetod, mida arendas Kanada sotsiaaltöötaja Fay Martin (1998). Otsekirjutamine tähendab seda, et laps jutustab oma elu olulistest sündmustest ning täiskasvanu kirjutab lapse jutustatud lood üles. Nõnda valminud teksti saab laps endale ja tal on võimalik selle tekstiga ise edasi tegeleda ning järgmistel kohtumistel oma lugu täiendada. Otsekirjutamise meetod toetab lapse eneseteadlikkust lapse enda elu sündmustest ja iseendast.

Projekt kestis kokku 15 kuud, alates jaanuarist 2015 kuni märtsini 2016. Kõik uuringuga seotud inimesed nagu asenduskodu personal ja lapsed olid uuringust teadlikud. Kõiki asenduskodus elanud lapsi alates 12 eluaastast kutsuti osalema individuaalsetes vestlustes ja jutustama oma elulugu. Osalemine oli vabatahtlik. Kutsele vastas kaheksa last, neli poissi ja neli tüdrukut vanuses 13–18, kes täitsid informeeritud nõusoleku² vormi.

Individuaalsed kohtumised lastega toimusid poole aasta jooksul, veebruarist kuni juunini 2015.

Kõik individuaalsed kohtumised toimusid asenduskodus, kas lapse enda toas või arvuti-toas. Esimesel kohtumisel toimus lapsega vestlus kohtumiste eesmärgist ja sisust, sellega sooviti luua tingimused, et laps mõistaks toimuvat ning julgeks küsimusi esitada.

Järgides Martini (1998) otsekirjutamise meetodit, kasutasime 2011. aasta rahvaloenduse küsimustikku, mille kohandasime lastele sobivaks. Küsimustik oli nähtav arvutiekraanil, mis seisis avatuna nii lapse kui ka täiskasvanu

ees. Oli aimatav, et tavalised küsimused nagu „kus oled sündinud” või „kes on sinu vanemad”, võivad tekitada lastele raskusi. Samas ikkagi riskisime ja jätsime need küsimused sisse. Olime valmis neid küsimusi seletama ja nendel teemadel pikemalt vestlema. Samuti pakkusime võimalust, et laps võib mõelda nende küsimuste üle ja rääkida neist järgmisel korral. Kui palju keegi rääkida soovis või mida rääkida tahtis, oli iga lapse puhul erinev ja sõltus lapsest endast. Esimene reaktsioon laste poolt oli positiivne: nad soovisid vestluses osaleda ja ka järgmistel kordadel uuesti kohtuda.

Iga lapsega toimus kokku kolm individuaalset kohtumist, iga kohtumise vahele jäi umbes üks kuu. Selle aja jooksul võis laps soovi korral tegeleda oma looga, otsida täiendavat infot. Oli tähtis, et laps otsiks sellist informatsiooni, mida ta ise oluliseks peab, ning võtaks ühendust nende inimestega, kellega ta soovib, ehk valikuvõimalused jäid täies ulatuses lapsele. Osalejaid julgustati vajadusel uurimuse läbiviijaga ühendust võtma. Psühholoogi kaasamise võimalus oli olemas, kui see oluks vajalik, kuid seda ei läinud vaja. Kohtumiste vahel kuu aega kestvate pauside eesmärk oli võimaldada lastele isiklikult ja rahulikult teemaga tegeleda ning otsustada, kas ta tahab sellega edasi minna või mitte. Seega pärast esimest sammu, mille tegi täiskasvanud uurija, jäi vastutus järgmise sammu astumise eest lapsele. Mõni laps jätkas oma loo kirjutamist iseseisvalt, muutes kirjutatu päevikuks. Mõned tegid fotosid oma igapäevaelu olulistest paikadest ja asjadest, mis olid neile tähtsad. Taaskohtumisel näitasid nad fotosid ja koos vesteldi nende tähendusest. Keegi jätkamisest ei loobunud. Teise kohtumise teemaks oli lugude rääkimise viis. Vestlesime sellest, et

² Informeeritud nõusolek on uurimuses osalemise kutse vorm, mis sisaldab lühikest ülevaadet kohtumiste eesmärgist ja sisust ning tegevuste ajalisest plaanist. Võimalik osaleja saab tutvuda sellega, mis teda ootab, ning anda oma nõusolek või keelduda osalemast.

ühte lugu võib rääkida ühel korral ühtmoodi ja teisel korral teistmoodi, sõltuvalt sellest, kes on kuulaja ja mis vahepeal on juhtunud. Rääkisime sellest, et loo rääkija on „boss” ja otsustab, milliseid sündmusi tema lugu sisaldab ja millised tegelased loos ilmuvad. Pärast seda vaatasime uuesti üle eelmisel korral küsimustikule antud vastused ning nüüd oli võimalik ükskõik millise küsimuse ja juba üleskirjutatud loo juures pikemalt peatuda. Uurimuse läbiviija kirjutas need lood üles. Oli võimalik ka üleskirjutatud lugu või osa loost kustutada või ümber kirjutada. Lapsed katkestasid vahepeal lugude rääkimise, tuues mõne mälestuse puhul välja fotoalbumi, meenutades neile olulisi inimesi ja paiku oma elus ning näidates neist fotosid. Niiviisi, fotosid vaadates, rääkisid nad lapsepõlvest enne asenduskodusse tulekut.

Näis, et kohtumised umbes ühe kuu pikkuste pausidega olid lastele sobivad. Sellisel viisil ei väsitanud kohtumised neid ning lapsed soovisid osaleda nii teises kui kolmandas kohtumises. Jäi mulje, et nad tundsid end mugavalt protsessi kulgemise suhtes. Kohtumiste vahepealne aeg oli hea ka analüüsimise ja tegevuse edasise planeerimise seisukohast.

Iga korraga täienes lapse räägitud lugu. Lugudes räägiti paljudel lastele olulistel teemadel, nagu näiteks „kust ma pärit olen, kus olen sündinud ja kasvanud”, „kes on mu vanemad, päritolupere liikmed ja olulised inimesed minu elus”, „varased lapsepõlvemälestused enne asenduskodusse elama tulekut”, „meenutused asenduskodusse tuleku päevast”, „perekonna tähendusest”. Selgus, et asenduskodu argitegevuste juures ei olnud lastel eriti võimalusi nendel teemadel rääkida.

Nagu mainitud, toimusid ka grupitegevused. Augustis, kaks kuud pärast individuaalseid kohtumisi ja vestlusi, tegime ühise kanuematka lugude jutustamisest osa võtnud lastega ning novembris toimus

grupi vestlusring, kus osalenud lapsed andsid hinnangu toimunule. Vestlusring jätkus ühise tortillade valmistamisega. Selline lähenemine, kus arutelud olid seotud aktiivsete meelelahutuslike tegevustega, näis lastele sobivat. Vähemalt kõik, kes alustasid, olid alati ka järgnevatel kordadel kohal.

Tulemused, mis röömustasid

Konfidentsiaalsuse põhimõtet silmas pidades ei saa me eriti palju avada vestluste sisu, kuid mõned tulemused röömustasid meid ja neid tuleb tutvustada eelkõige sellepärast, et nad hajutavad mõningaid täiskasvanute hirme ja eksitavaid eelarvamusi asenduskodulaste haavatavusest ja sellest, et traumadest rääkimist on parem vältida. Samuti on asenduskodutöötajate hulgas levinud arvamus, justkui oleksid asenduskodulaste mälestused elust enne asutusse tulekut kõik ainult negatiivse varjundiga. Esiteks, lapsed tahavad rääkida nendest sündmustest, milles nad on enne asenduskodusse suunamist olnud osalised. Uurimuses osalejad olid teismelised, kelle asenduskodus viibimise aeg oli küllalt pikk, et hinnata minevikku ajalisel distantsilt. Ka väikeste laste jaoks on minevikusündmused olulised, kuid nad vajavad nendest rääkimiseks spetsiifilisi mängulisi meetodeid. Lapsed on huvitatud täiskasvanutega suhtlemisest, eriti kui täiskasvanu esineb kuulaja ja mitte ainuõige tõe kuulutaja rollis. Lapsed on huvitatud teada saama täiskasvanud inimese arvamust ja selgitusi asjadele, millest nad ise ei saa aru või mis tekitavad segaseid tundeid.

Teiseks, lastel oli üllatavalt palju positiivseid mälestusi nii oma varasest lapsepõlvest kui ka bioloogilistest vanematest. Isegi need lapsed, kes pidid kogema vanemate poolt hülgamist, jutustasid ilusaid lugusid sellest, kuidas nad olid ühe või teise vanemaga või pereliikmega midagi toredat ette võtnud või lihtsalt koos olnud. Need positiivsed

mälestused, mida lapsed ise välja toovad, näitavad, kui oluline on arvesse võtta lapse enda subjektiivset vaatenurka oma heaolu hindamisel. Mõni pisidetail, mida meie isegi ei märka, on lapse jaoks väärtuslik mälestus, mis muudab tema vanema usaldusväärseks nimelt sellepärast, et ta oli just sel hetkel olemas, kui oli vaja aidata lapsel oma hirmust üle saada. Vältides bioloogilise perega seotud teemasid võime jätta tähelepanuta ka paljusid olulisi ja sooje mälestusi, mis on lapse jaoks identiteedi kuldaväärt ehituskivikesed.

Kolmandaks, nendes lugudes näitasid lapsed erakordset võimet leida asendajaid nendele pereliikmetele, kes ei käitunud nende suhtes kõige paremal viisil. Jah, ema hülgas, aga selle eest isa või vanaema või tädi või keegi veel, mõni oluline inimene oli olemas. Ja lapsed on tänulikud nendele inimestele, kes raskes olukorras asendasid bioloogilist vanemat, üldjuhul ema.

Neljandaks, seoses vajadusega koguda teavet oma eluloo jaoks (nt kui ei olnud kindlalt teada, kus laps on sündinud või kus ta elas esimestel eluaastatel), pidid lapsed mõtlema, kelle käest oleks võimalik saada infot ning nad leidsid hulganisti sugulasi, kellega nad varem ei olnud suhelnud, sest selleks polnud vajadust. Nii et töö laste elulugudega võib laiendada sugulaste ringi ja aidata leida väljastpoolt asenduskodu uusi olulisi liikmeid lapse perekonnast kui võrgustikust. Seejuures on vaja silmas pidada, et algatus tuleks lapselt endalt.

Viiendaks leidsime, et suheldes täiskasvanutega, esitavad lapsed oma lood kõigepealt sellisena, nagu nad arvavad, et seda ootavad täiskasvanud. Näiteks lugu asenduskodusse saabumise päevast räägiti individuaalvestlustes kui tavalisest päevast, milles polnud mitte midagi erilist. Kui aga sama teema kerkis üles grupivestluses, siis olid lood hoopis teised. Seega tuleb lastega vesteldes alati mõelda sellele, kuidas kombineerida intervjuu

erinevaid meetodeid ning siduda vestlusi muude tegevustega.

Kokkuvõte

Asenduskodutöö eesmärk on lapsele sellise heaolu loomine, mis toetab tema arengut ja heaolu ka tulevikus. Kui praegu hinnatakse asenduskoduteenuse kvaliteeti paljuski formaalsete ja materiaalsete näitajate põhjal, sh mil määral asenduskodust lahkuvad noored kogevad toimetulekuraskusi, siis asenduskodud peaksid rohkem mõtlema sisulisele tööle ja laste toetamisele siin ja praegu. Väga tähtis on aus vestlus lastega, neile tööle vastava informatsiooni jagamine ja laste tähelepanelik kuulamine. Kui me loodame, et asenduskodus elavad lapsed kujunevad toimetulevateks, eneseteadlikeks ja aktiivseteks kodanikeks, peab neid kõigepealt toetama, et nad oleksid teadlikud sellest, kes nad ise on, ning hindaksid iseennast ja oma elu lugu sellistena nagu need on. Lapse heaolu hindamine ainult objektiivsetest näitajatest ja standarditest lähtudes, jättes lapse subjektiivse hinnangu kõrvale, võib kahjustada lapse heaolu sama palju kui lähtudes üksnes subjektiivse heaolu hindamisest.

Lapsega suhtlemise puhul peab algataja olema täiskasvanu, kelle ülesanne on luua sellised tingimused, kus lapsel tekib usaldus ja võimalus jutustada. Algul võib see olla isegi natukene suunatud (näiteks kasutasime meie käesolevas uurimuses rahvaloenduse küsimustikku), kuid kunagi ei tohi pärssida lapse soovi vabatahtlikult osaleda. Seoses sellega peaks Eesti erialases diskursuses koos lastega veel palju diskuteerima mõiste „kaasamine” üle. Kaasamine peab olema, nii nagu see algselt on olnud, tingimuste loomine lapse osalemiseks. Töö laste elulugudega on hea võimalus oma päritoluperekonnast eraldatud last reaalselt ja sisuliselt aidata, toetades tema positiivse identiteedi kujunemist. **S**

Viidatud allikad

- Alanen, L.** (2014). Theorizing Childhood. *Childhood*, 21 (1), 3–6.
- Asendushoolduse alusanalüüs** (2013). Tallinn: Sotsiaalministeerium.
- Asher, B. A., Casas, F., Frønes, I., Korbin, J. E.** (2014). Multifaceted Concept of Child Well-Being. Teoses: Asher, B. A., Casas, F., Frønes, I., Korbin, J. E. (toim.) *Handbook of Child well-being. Theories, Methods and Policies in Global Perspective*. New York: Springer, 1–27.
- Corsaro, W. A.** (1997). *The Sociology of Childhood*. London: Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon** (2010). Riigi Teataja II 14, 54.
- James, A.** (2011). To Be (Come) or Not to Be (Come): Understanding Children's Citizenship. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 633 (1), 167–179.
- James, A., James, A. L.** (2004). *Constructing childhood: Theory, policy and social practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- James, A., Jenks, C., Prout, A.** (1998). *Theorizing Childhood*. Cambridge: Polity Press.
- Lastekaitseadus** (2014). Riigi Teataja I, 06.12.2014, 1.
- Lasteombudsman** (2013). Asenduskoduteenuse analüüs. Tallinn: Õiguskantsleri Kantslei laste õiguste osakond.
- Laste õiguste konventsioon** (1991). Riigi Teataja II, 16, 56.
- Martin, F.** (1998). Tales of Transition: Self-narratives and direct scribing in exploring careleaving. *Child & Family Social Work*, 3 (1), 1–12.
- Mayall, B.** (2002). *Towards a Sociology of Childhood: Thinking from Children's Lives*. Buckingham: Open University Press.
- Osila, L., Turk, P., Piirits, M., Biin, H., Masso, M., Anniste, K.** (2016). Asendushoolduselt elluastuvate noorte uuring. Uuringuraport. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.
- Pösö, T.** (2016). Managing the Complexity of Family Contact in Child Welfare. Teoses: Gubrium, J. F., Andreassen, T. A., Solvang, P. K. (toim.) *Reimagining the human service relationship*. New York: Columbia University Press, 178–194.
- Qvortrup, J.** (2005). Varieties of Childhood. Teoses Qvortrup, J. (toim.) *Studies in Modern Childhood: Society, Agency, Culture*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Rees, J.** (2009). *Life Story books for Adopted Children: A Family friendly approach*. London: Jessica Kingsley Publisher.
- Rose, R.** (2012). *Life story therapy with traumatized children. A model for practice*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Rose, R., Philpot, T.** (2005). *The Child's own Story: Life Story work with Traumatized Children*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Ryan, T., Walker, R.** (2007). *Life story work* (2. trükk). London: British Association for Adoption and Fostering.
- Sindi, I., Strömpl, J.** (2016). „Who am I and where am I from?”. Using life story work to support child participation and meaning-making in an Estonian SOS Children's Village?. Artikkel on esitatud avaldamiseks ajakirjale *Child & Youth Services Review*.
- SOS Lasteküla Eesti Ühing** (2013). ÜRO Laste Asendushoolduse Juhiste Rakendamine Eestis. www.sos-lastekyla.ee/wp-content/uploads/2014/03/--RO-Laste-asendushoolduse-juhisterakendamine-Eestis_2013.pdf (26.11.2016).
- Turk, P.** (2011). Asenduskodudes kasvanud noorte valmisolek iseseisvaks eluks. Uuringuraport. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.
- Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat** (2014). Tallinn: Sotsiaalministeerium.

Willis, R., Holland, S. (2009). Life story work: Reflections on the experiences by looked after young people. *Adoption & Fostering*, 33 (4), 44–52.

Wrench, K., Naylor, L. (2013). *Life Story Work with Children Who are Fostered or Adopted. Creative Ideas and Activities*. London ja Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Autorid

Ingrid Sindi

Judit Strömpl

Ingrid Sindi on Tallinna Ülikooli sotsiaaltöö doktorant, kes uurib laste heaolu ja laste endi perspektiivi asendushooldusel elamisest. Ta on asenduskodus töötamise kogemusega praktik.

Judit Strömpl (PhD) on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsiaaltöö õppetooli juhataja. Tema peamised uurimisvaldkonnad on riskitingimustes elavate laste õigused ja heaolu, lapse perspektiivi mõistmine ja eestkõnelemine.

Abstract: Using the life story work to support the identity development of children living in residential care

When placed in residential care (substitute home), a child is inevitably deprived of one of her or his basics rights – the right of growing up in her or his birth family. Creating a loving environment that supports the wellbeing of a child and resembles his or her family environment is not an easy task as in addition to ensuring child's physical and material wellbeing, the conditions created must also enable the development of her or his Self. Replacing natural emotional family ties with family-like connections requires not only taking into consideration material conditions, but also focusing on how to fill the emotional void some children feel even prior to being separated from their families and some after the separation. This requires the use of specific methods, one of which is focusing on child's life story. This method allows children to give sense to their life events, to the actions of people surrounding them and to themselves. Through the method, the unique identity of the child, her or his self-awareness and self-acceptance develops in her or his unique life context. This work cannot be done by ignoring the birth families of children and children's life events prior to being placed in residential care.

The article focuses on experience derived from using of the life story work within recent ethnographic study. Eight teenagers from one substitute home participated in the study with whom numerous conversations and other activities were conducted during which the young people were able to tell stories about important events and people in their lives, including their biological parents and family members. Although the article mainly focuses on supporting of identity development of children living in residential care, the authors believe that life story work offers new and useful insights also to foster parents and parents providing guardianship as well as adoptive parents.

20. novembril möödus 25 aastat
ÜRO lapse õiguste konventsiooni jõustumisest Eestis

ÜRO lapse õiguste konventsiooni täiendavast aruandest

Helika Saar, Kiira Gornischeff

MTÜ Lastekaitse Liit

ÜRO lapse õiguste konventsioon (LÕK) on maailmas enim ratifitseeritud rahvusvaheline kokkulepe. Konventsiooni ratifitseerimisega tekkis Eesti riigil kohustus esitada iga viie aasta tagant konventsiooni järelevalveorganile ÜRO Lapse Õiguste Komiteele (*Committee on the Rights of the Child*, edaspidi ka komitee) aruanne rakendatud abinõudest konventsioonis tunnustatud õiguste realiseerimiseks ning edusammudest lapse õiguste tagamisel (Verhellen

2000, 90–93). Esimest korda andis Eesti ÜROle oma aruande üle 2001. aastal, millele järgnes aasta hiljem valdkonnas tegutsevate kodanikuühenduste täiendav aruanne.

Järgmine riiklik aruanne esitati 2014. aastal. Aastal 2015 koondasid Eesti valitsusvälised organisatsioonid taas MTÜ Lastekaitse Liidu eestvedamisel oma täiendused, kommentaarid ja ettepanekud¹. 1. novembril 2015 komiteele esitatud II täiendav aruanne kajastab

¹ Aruande koostamisel osalesid SA Eesti Inimõiguste Keskus, Eesti Puuetega Inimeste Koda, Eesti Noortehenduste Liit, Eesti Õpilasesinduste Liit, MTÜ Koos Laste Heaks (UNICEF Eesti Rahvuskomitee õigusjärglane alates 2015), SA Eesti Lastefond, Lapse Huvikaitse Koda, Eesti Patsientide Esindusühing, Eesti LGBT Ühing, SOS Lasteküla Eesti Ühing, EAPN Eesti MTÜ. Aruande koostamisel viidi läbi mitmeid konsultatsioone valdkondlike ekspertidega, sealhulgas Tallinna Ülikooli, Tartu Ülikooli ning lasteombudsmani esindajatega. Aruande koostamise eestvedaja oli MTÜ Lastekaitse Liit: analüüsi koostaja Helika Saar, toimetajad Malle Hallimäe, Marie Tammsaar, Kiira Gornischeff ja Helen Karu. Konsultatsioonidega täiendava aruande koostamiseks alustati 2009. aastal, analüüs viidi läbi ajavahemikul märts–september 2015. Laste seisukohtade väljaselgitamiseks korraldati aastatel 2013–2015 mitu küsitlust ja intervjuud nii eesti kui ka vene keeles, kaasates ka haavatavaid grupe (asenduskodudes elavad lapsed, puudega lapsed, noored õigusrikkujad, majanduslikult kindlustamata perede lapsed).

valdkondlikke arenguid ja viimaste aastate laste heaolu edendavaid seadusemuudatusi. Samuti on toodud välja kitsaskohad, mis vajavad täpsemat regulatsiooni ja ettepanekud olukorra lahenduseks. Paraku tuleb tõdeda, et kuigi Eesti siseriiklikud õigusaktid on suures osas konventsiooniga vastavuses, siis nende praktiline rakendamine seda alati ei ole. Üheks põhjuseks on muuhulgas asjaolu, et paljudel kohalikel omavalitsustel, kellele langeb vajalike sotsiaalteenuste pakkumisel peamine koormus, napib nii rahalisi vahendeid kui ka inimressursi (Lastekaitse Liit 2015).

Artiklis antakse ülevaade kodanikuühenduste rollist konventsiooni rakendamisel ning ÜRO lapse õiguste konventsiooni täiendava aruande koostamisest ja selle sisust.

Kodanikuühenduste roll

Konventsioon on ainus rahvusvaheline kokkulepe, mis annab kodanikuühendustele väga selgelt õiguse konventsiooni nõudeid täita, kontrollida ja rakendada (Hodgkin ja Newell 2007, 650). Ühenduste kaasamise nõue tuleneb konventsiooni 45. artiklist, kodanikuühenduste raporti esitamiseks kehtivad kindlad reeglid (*Child Rights Connect* 2016).

Pärast seda, kui riik esitab oma aruande ÜRO Lapse Õiguste Komiteele, pöördub konventsiooni järelevalveorgan ühe selles riigis tegutseva tugeva ning usaldatava kodanikuühenduse poole ettepanekuga koostada riiklikku aruannet täiendav aruanne (*ibid*). Sellise erakordse õiguse andmisega suunatakse riike koostööle eri huvigruppide esindajatega. Oma üldkommentaaris nr 5 rõhutab komitee, et konventsiooni põhimõtete rakendamine on kõigi riikide ja rahvusvaheliste organisatsioonide ühine vastutus, mistõttu kutsutakse kõiki osapooli koostööle (Lapse Õiguste Komitee 2003). Komitee liikmed on välja toonud, et kodanikuühenduste aruanded

on tihti riiklike aruannetega võrreldes palju konstruktiivsemad, sisutihedamad ja hästi struktureeritud ning annavad parema ülevaate konventsiooni meetmete rakendamisest (Vučković Šahović 2010). Kodanikuühendused pööravad rohkem tähelepanu eri sihtgruppide kaasamisele. Komitee liikmete hinnangul on kodanikuühendustel suur roll ühiskonnale konventsiooni põhiprintsiipide tutvustamisel ja selgitamisel ning seeläbi lapse õiguste rakendamisel (Lapse õiguste... 1991, art 2, 3, 6, 12; Vučković Šahović 2010). Suunava ja partnerlusele orienteeritud suhtumisega suudetakse saavutada paremaid tulemusi.

Kodanikuühenduste aruanne võib olla nii vari-, alternatiivne kui ka täiendav raport. Eesti kodanikuühenduste 2015. aastal esitatud aruanne sisaldab konstruktiivset kriitikat ning juhib riigi tähelepanu peamistele kitsaskohtadele, pakkudes samas ka ettepanekuid nende lahendamiseks (Lastekaitse Liit 2015). Sellele eelnes pikk ja sisukas kaasamise protsess, kuhu panustasid oma valdkonna spetsialistid, eksperdid, lapsed ja noored. Samal aastal esitas oma sõltumatu aruande komiteele ka lasteombudsman.

Veebruaris 2016 esitlesid Lastekaitse Liidu ja lasteombudsmani esindajad oma täiendavaid aruandeid Genfis komiteele. Komitee hindas kõrgelt hästi ettevalmistatud dokumente (ennekõike aruannete põhjalikkust ja ülesehitust) ja aruannete esitajate omavahelist koostööd küsimustele vastamisel ning kinnitas, et MTÜ Lastekaitse Liit on tugev huvikaitseorganisatsioon (vt lähemalt Hallimäe ja Gornischeff 2015, 9).

18. veebruaril toimus Tallinnas teatri NO99 kohvikus aruande avalik esitus, kus osalesid nii sotsiaal- ja välisministeeriumi, lasteombudsmani kui ka aruandesse panustanud koostööpartnerite esindajad. Esitusel anti ülevaade täiendava aruande koostamise

protsessist, aruande sisust ja edasistest samudest. Sõna võtsid ka sotsiaalministeeriumi esindajad (sh sotsiaalkaitseminister Margus Tsahkna) ja lasteombudsmani esindaja. Lasteombudsmani esindaja ettekandest jäi kõlama mõte, et riik võiks järgmine kord ühingute täiendavast aruandest eeskju võtta.

Riigi, lasteombudsmani ning kodanikuühenduste esitatud aruannete põhjal koostab komitee riigile täiendavad küsimused. Pärast seda, kui asjaosalised on neile vastanud, arutavad komitee ja riigi esindajad raportit istungil. Seejärel esitab komitee lõppjäreldused (ingl *concluding observations*) riigile täitmiseks. Eesti riikliku aruande avalik arutamine komitee ees toimub 2017. aasta esimeses kvartalis.

Peamised tähelepanekud²

On kahetsusväärne, et hoolimata komitee soovitustest esitas Eesti riik ajavahemikul 1991–2014 LÕKi rakendamise aruande ainult ühel korral. Eesti Vabariigi kolmanda ja neljanda perioodilise aruande ÜRO lapse õiguste konventsiooni täitmise kohta esitas riik kuus aastat pärast kehtestatud tähtaega, 2014. aastal, tuginedes aastate 2003–2011 tegevusele ja selle aja kohta avaldatud statistikale.

Riiklik aruanne (Eesti Vabariigi kolmas ... 2014) keskendub õigusloomele, vähe on kirjeldatud tegelikku olukorda ja kitsaskohti. Kuna riigi aruannet valmistati ette pikka aega, siis osa informatsioonist on vananenud, paljusid olulisi probleeme (sh sõltuvushäirete suurt osakaalu; teenuste, sh rehabilitatsiooniteenuste vähest kättesaadavust; valdkonna kestliku rahastuse tagamisega seotud probleeme jne) ei ole välja toodud, samuti tulnuks kasutada värskemast statistikat.

Ühiskonnas ei ole laiemalt teada, et riigil on kohustus esitada aruandeid konventsiooni täitmise kohta, samuti ei ole riik ka seekord aruande esitamisest avalikkust teavitanud. Aruande eesti- ja ingliskeelse ametliku versiooni leiab välisministeeriumi koduleheküljel, samas ei ole avalikkus ning isegi paljud spetsialistid sellest teadlikud.

Järgnevalt on kokkuvõtlikult välja toodud peamised kitsaskohad ja ettepanekud, millele MTÜ Lastekaitse Liit osutas veebruaris 2016. a Genfis ÜRO Lapse Õiguste Komitees.

Laste olukorrast Eestis

Rahvaloenduse andmetel elas 2012. aasta alguses Eestis 246 346 last, nende osakaal rahvastikus oli veidi üle 18%. Kümne aasta taguse ajaga võrreldes oli 2012. a lapsi ligikaudu 17% vähem.

Aeg esitab perekonnaelule uusi väljakutseid. Toime tuleb tulla uute riskidega (näiteks töötuse ja kodust kaugel töötamise, vaesuse, sotsiaalne tõrjutusega), sotsiaalsete toetusvõrgustike hajumisega, normide ja väärtussüsteemide mitmekesistumisega, ühiskonna süveneva individualiseerumisega.

Eesti inimarengu aruande 2012–2013 kohaselt peituvad meil paljude heade keskmiste näitajate taga ebamõistlikult suured ühiskonnasisesed erinevused – tegu võib olla nii regionaalsete erisuste, sooliste lõhede kui ka eestlaste ja muulaste vaheliste kääridega. Kannatavad ennekõike haavatavamad rühmad, sh lapsed. Kohalike omavalitsuste võrdluses erines 2012. aastal laste suhteline vaesus ligi kuus ja pool korda (Harjumaa võrreldes piiriäärsete aladega Kirde- ja Lõuna-Eestis). Majandussurutis koos tööpuuduse kasvuga ja rahvastiku vaesustumisega (nt aastal

² Järgnev osa on kokkuvõtte kodanikeühenduste koostatud täiendavast aruandest. Uuringud ja muud allikad, millel järeldused põhinevad, on toodud täiendavas aruandes, sh aruande kasutatud kirjanduse loetelus, vt Lastekaitse Liit 2015, 58.

2013 elas suhtelises vaesuses ligi 49 200 ehk 20,2% alla 18aastastest lastest) vähendas käimasoleva kümnendi alguses laste võimalusi tegeleda huvitegevusega. Kuigi vaesus ohustab laste heaolu kõige otsesemalt, puudub Eestis siiani strateegia laste vaesuse vähendamiseks.

Eestis soosib hariduslikku võrdsust, sealhulgas ka etniliste rühmade vahel, laste laialdane osalemine koolieelses õppetegevuses ja hariduse hiline jagunemine akadeemiliseks ja kutsehariduseks. Keelekümbluse metoodika rakendamine on suurendanud venekeelsete noorte lõimumist Eesti ühiskonda. Samas näitavad uuringud, et vene õppekeelega põhikoolid ei kindlusta kõigile head eesti keele oskust ja õppijate baasoskused on põhikooli lõpuks nõrgemad kui eesti õppekeelega koolides (Eesti keelt tasemel B1 valdavate vene õppekeelega põhikooli lõpetajate osakaal (63,2%) on 2014. aastast veidi paranenud ja 2020. a sihiks on seatud 90%). Seetõttu on riigil vaja arendada eesti keele õpetajate täienduskoolituse ja eesti keele kui teise keele õppevahendite sisu ja mahtu ning toetada muukeelsete laste õpet eestikeelsetes lasteaedades.

Hoolimata viimase aja positiivsetest arengutest, nt valdkondlike arengukavade vastuvõtmisest (sh laste ja perede arengukava 2020), laste heaolu kajastavate statistiliste näitajate paranemisest, lasteombudsmani institutsiooni loomisest, füüsilist karistamist keelustava lastekaitseaduse vastuvõtmisest, peretoetuste tõusust ning lastega seotud vägivalda seadmisest kuritegevusevastasteks prioriteediks (mh karistuste karmistamine lastevastaste seksuaalkuritegude eest), tuleb laste ja noorte tugisüsteemi Eestis edasi arendada. Uuringud viitavad järgmistele süsteemsetele probleemidele: ametiasutuste (sh ministeeriumite) puudulik koostöö laste heaolu tagamisel, omavalitsuste ebaühtlane suutlikkus ja eba- piisav riiklik toetus neile, liiga aeglane lapsi toetavate institutsioonide (nt asenduskodude,

erikoolide) sisuline ümberkujundamine ja töömeetodite laiendamine (nt asendushoolduse ja alaealiste mõjutusvahendite puhul) ning statistika ebaühtlane kogumine.

Kuigi 2014. aastal võeti Eestis vastu laste kehalist karistamist keelustav lastekaitseadus ja on hakatud rohkem tähelepanu pöörama perevägivalle, koolikiusamisele, kodakondsuseta laste õigusliku staatuse parandamisele ning alandati valimisiga, tuleb siiski rääkida ka mitmetest kitsaskohtadest lapse õiguste tagamisel. Ühiskonnas on vaja rohkem tähelepanu pöörata lastevastasele vägivallele ja sellest teavitamisele. Murettekitav on laste ohvriks langemise tase: 2013. aastal langes 22% koolikiusamise, 16% küberkiusamise, 22% varguse ja 7% kallaletungi ohvriks. Riskiteguriteks on puudulik vanemlik järelevalve, vanemate alkoholi- ja narkoprobleemid, vägivald peredes ja vägivalda kasutamine lapse vastu.

Ebapiisav toetus lastekaitsetööle

Olulisemad kitsaskohad, mis vajavad riigi osavõtul lahendamist, on Riigikontrolli 2013. a auditi „Laste hoolekande korraldus valdades ja linnades” põhjal lastekaitsetöötajate vähesus, ennetustöö puudulik korraldus ja sotsiaalteenuste kvaliteedinõuete puudumine. Auditi läbiviimise ajal töötas eraldi lastekaitse spetsialist vaid 38% omavalitsustes. Ülejäänutes teevad seda tööd sotsiaaltöötajad, kes tegelevad ka eakate ja puuetega inimestega ning täidavad muid ülesandeid. Seega jääb neil vähe aega perekondade korrapäraseks jälgimiseks ja nõustamiseks, nad ei jõua probleeme alati varakult märgata ja tagajärgi leevendada. Laste ja perede arengukavas aastani 2020 on põhitähelepanu lastekaitsetöötajate erialaoskuste parandamisel, kuid selleks, et omavalitsustes töötaks piisavalt lastekaitsetöötajaid, ei ole leitud häid lahendusi. Lastekaitse Liit on korduvalt rõhutanud, et riik peaks eraldama omavalitsustele sihtotstarbeliselt

raha lastekaitsetöötajate palkamiseks, kuna küllaldane lastekaitsetöötajate hulk on süsteemi toimimise eeltingimuseks.

Suurem osa laste heaolu ja hoolekannet mõjutavatest otsustustest tehakse omavalitsustes, seega sõltub teenuste sisu, kvaliteet ja ka nende jõudmine abivajajani omavalitsuse kompetentsist ja süsteemsest tegevusest, omavalitsusjuhtide ja kohalike poliitikute hoiakutest ning omavalitsuse haldussuutlikkusest.

Raha ja inimeste vähesus piirab väiksemates omavalitsustes teenuste arendamist ja uute teenuste (sh lapsevanemaid toetavate, nt lepitusteenuse, tugiisiku teenuse, psühholoogilise nõustamise) väljatöötamist ning lapsi koolis toetavate teenuste (logopeedid, psühholoogid, sotsiaalpedagoogid jt tugispetsialistid) pakumise suurendamist. Põhiseaduse § 28 alusel on lubamatu, et lapse sotsiaalsete põhiõiguste tagatus riigi eri piirkondades olulisel määral erineb. Seega on riigil kõigis piirkondades vaja senisest enam toetada omavalitsusi, et nad pakuksid kvaliteetseid ja mitmekesiseid teenuseid. Vaja on ka omavalitsuste sisulist koostööd teenuste arendamisel, see aitaks kokku hoida ressursse, parandada teenuste kvaliteeti ja tegeleda rohkem ennetustööga.

Andmete kogumist on vaja suurendada

Kuigi viimastel aastatel on läbi viidud mitmeid lapsi puudutavaid uuringuid, tuleb siiski suuremat tähelepanu pöörata riiklike andmete kogumisele. Riigil puudub üksikasjalik ülevaade lastekaitsevaldkonnas toimuvast; näiteks ei teata, kui palju inimesi täpselt tegeleb lastekaitset puudutavate küsimustega või kui palju on abivajavaid (sh riskirühma) lapsi. Alati ei ole kättesaadavad kõik vajalikud andmed (osa andmebaase pakub infot ainult vanusegruppide, mitte aga iga vanuse kohta eraldi). Definitsioonid on mitmeti tõlgendatavad ja sisaldavad palju erinevaid gruppide nimetusi: nt vanemliku hoolitsuseta laps, abivajav laps.

Mõned andmed ilmuvad andmebaasi hilinemisega, osa infost ei ole ajakohane, kõiki soovitud andmeid ei kogutagi. Samuti ei kogu riik infot põhjuste kohta, miks lapsed lastekaitse süsteemi satuvad. Kasutatavaid andmekogusid on liiga palju ning need ei ole tihti omavahel liidestatud, seetõttu esineb dubleerivat andmete kogumist. Probleem on ka selles, et info ei liigu kohalikest süsteemidest inimese elukoha vahetusega kaasa, mistõttu võib katkeda abivajajale teenuste pakkumine. Puuduvad lastekaitse ja lastele mõeldud teenuste efektiivsus ja tulemuslikkust näitavad mõõdikud.

Ebapiisav toetus lastele, kellel on puue või psüühikahäire

Puuetega laste arv on Eestis pidevalt tõusnud, moodustades veidi enam kui 4% kõigist lastest (Statistikaameti andmetel sai puudega laste toetusi 2014. aasta alguse seisuga kokku üle 9000 lapse, seda on 2700 lapse võrra rohkem kui 2009. aastal).

Riigikogu ratifitseeris 2012. aastal ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni, kuid riigisiseste õigusaktide rakendamine ei ole sageli konventsiooniga kooskõlas, kuna paljudel kohalikel omavalitsustel napib nii raha kui ka inimesi sotsiaalteenuste pakumiseks. Piirkondade erinevused nii teenuste kättesaadavuses (sh teenuste osutamise mahus) kui ka puuetega lastele makstavas toetuse määras on suured. See aga takistab puuetega laste õiguste täielikku tagamist.

Probleemiks on riigi ebapiisav tugi nii puuetega lapse hooldamisel kui ka kaasava hariduse rakendamisel. Kohalikud omavalitsused ei suuda tagada kõigile puudega lastele kohta tavalasteaias, samuti napib õpetajatele vajalikku tuge erivajadustega laste õpetamiseks (nt 2013. aastal oli tugispetsialisti koht loodud vaid 53% lasteaedades). Olukorras, kus erivajadustega laste arv koolis ja lasteaias kasvab, tuleb kiiresti lahendada mitmed probleemid.

Tarvis on haridusliku erivajaduse varajast märkamist, õigeaegset eripedagoogilist sekkumist, õpetajakoolitust, hariduslikke tugiteenuseid erivajadustega lastele ning füüsilist ligipääsu haridusasutustes. Koolilõpetajate määr puuetega laste seas on ülejäänud õpilastega võrreldes märkimisväärselt väike.

Kuigi diagnoositud psüühika- ja käitumishäired on lastel ja noorukitel alates 2009. aastast olnud tõusvas trendis, ei ole lastepsühhiaatri abi enamikus maakonnakeskustes kättesaadav. Ka esmatasandi psühholoogiline abi ei ole piisav (nt perearstikeskustes puuduvad vaimse tervise õed, lasteaias/koolis ei ole piisavalt psühholooge, eripedagooge jt tugispetsialiste). Need lapsed vajavad teenuseid, mida kohalikud omavalitsused sageli ei suuda pakkuda või pakuvad üksnes piiratult (nt pere tugiisik, abiõpetaja, muudetud õppekava, väikesed klassid, abi õppimise juures). Seega peab riik pöörama suuremat tähelepanu (vaimu-)puudega ja psüühikahäiretega lastele.

Lapse parimad huvid ja osalusõigus

Kohati piirab lapse õiguste kaitset ka spetsialistide vähene teadlikkus lapse parimate huvide kontseptsioonist. Uuringud näitavad, et suhteliselt suurel osal lapsi intervjuerivatest spetsialistidest ei ole piisavalt teadmisi lapse õigustest ning nad ei oska ka lapsega kontakti saavutada ja temaga vestelda.

Lapsed saavad infot oma osalusõiguse kohta ennekoike koolis. Samas sõltub lapse õiguste tutvustamine iga õpetaja suvast ja teadlikkuse tasemest. Lastekaitse Liit viis aastail 2012–2015 nii eesti kui ka vene emakeelega laste hulgas läbi laiaulatuslikud küsitlused laste osalemisest ja kaasamisest omavalitsuse, kooli ja perekonna tasandil. Vastustest nähtub laste soov osaleda aktiivsemalt otsustusprotsessides. Uuringutest selgusid järgmised probleemid: laste ja noorte vähene kaasamine riiklike aruannete koostamisse, ebapiisav tähelepanu vene emakeelega

ja erivajadustega laste teadlikkuse tõstmisele nende osalusõigusest. Lastele ei anta ka piisavalt tagasisidet nende arvamusega arvestamise kohta, laste osalust edendavad juhendid on eri tasanditel puudulikud. Hoolimata positiivsetest edasimineketest (näiteks muudeti EV Põhiseadust, millega langetati kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel valimisiga 16. eluaastale) ei tunne lapsed sageli, et nende arvamusel on riigi tasandil mõju. Seetõttu on vaja senisest enam koolitada laste ja noortega kokkupuutuvaid spetsialiste lapse parima huvide kontseptsioonist ja osalusõiguse eri aspektidest. Samuti on vaja rohkem tähelepanu pöörata sotsiaalselt tõrjutud laste ja vähemate võimalustega laste kaasamisele ja neile osalusvõimaluste loomisele.

Kokkuvõte

Konventsiooni edukuse taga on kindlasti hoidumine sanktsioonidest ja survemeetoditest. Just koostöö, toetuse ja vastastikuse abiga saame konventsiooni põhimõtteid koos ellu rakendada. Aruande esitlemisega Genfis ei pandud sellele protsessile sugugi punkti. Kodanikuühendused hakkavad nüüd aruannet aktiivselt levitama. Suurem töö algab 2017. aasta kevadel pärast riiklikku sessiooni komitees ja komitee ametlike soovitude avalikustamist.

Kodanikuühenduste täiendav aruanne on huvilistele kättesaadav ja loodetavasti leiavad seal endale kasulikku infot nii noored spetsialistid kui ka juba kogenud professionaalid. MTÜ Lastekaitse Liit kasutab LÕKi täiendavat aruannet oma igapäevases huvikaitselises tegevuses, väga oluline abi on aruandes toodud temaatilistest ettepanekutest, mida nüüd õigusloomeprotsessis osaledes arvamuste koostamisel aktiivselt kasutatakse. Lastekaitse Liit jätkab kindlasti avalikkuse teavitamist ning huvigruppide informeerimist. Julgustame aruannet laialdaselt levitama ning seda oma teadus- ja huvikaitsetöös kasutama! **S**

Viidatud allikad

- Child Rights Connect* (2016). CRC Reporting. www.childrightsconnect.org/connect-with-the-un-2/crc-reporting/ (18.09.2016).
- Eesti Vabariigi kolmas ja neljas perioodiline aruanne ÜRO lapse õiguste konventsiooni täitmise kohta** (2014). www.vm.ee/sites/default/files/elfinder/article_files/aruanne_est.pdf (18.09.2016).
- Eesti Vabariigi õiguskantsleri raport ÜRO lapse õiguste konventsiooni täitmise kohta** (2015). http://oiguskantsler.ee/sites/default/files/eesti_vabariigi_oiguskantsleri_raport_uro_lapse_oiguste_konventsiooni_taitmisest.pdf (18.09.2016).
- Hallimäe, M., Gornischeff, K.** (2015). ÜRO Lapse Õiguste Komitee kui lapse õiguste valvekoer. *Märka Last*, 9–14. <http://ajakiri.lastekaitseliit.ee/2016/03/18/marka-last-marts/> (18.09.2016).
- Hodgkin, R., Newell, P.** (2007). Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child. Geneva: UNICEF. www.unicef.org/publications/files/Implementation_Handbook_for_the_Convention_on_the_Rights_of_the_Child.pdf (18.09.2016).
- Lapse Õiguste komitee** (2003). General comment no. 5. General measures of implementation of the Convention on the Rights of the Child (arts. 4, 42 and 44, para. 6).
- Lapse õiguste konventsioon* (1991). Riigi Teataja, RT II, 16, 56.
- Lastekaitse Liit** (2015). ÜRO lapse õiguste konventsiooni täiendav aruanne. Tallinn: MTÜ Lastekaitse Liit, Tallinn. www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2016/02/ÜRO-LAPSE-ÕIGUSTE-KONVENTSIOONI-TÄIENDAV-ARUANNE.pdf (18.09.2016).
- Verhellen, E.** (2000). Lapse õiguste konventsioon. Konventsiooni vastuvõtmise taust ja motivatsioon, selle peateemad ning strateegiad. Tallinn: MTÜ Lastekaitse Liit.
- Vučković Šahović, N.** (2010). The role of civil society in implementing the general measures of the Convention on the Rights of the Child. UNICEF. www.unicef-irc.org/publications/603/ (18.09.2016).

Kas elu koos emaga vanglas võib olla lapse parimates huvides?

Andres Aru

Laste ja noorte õiguste osakonna juhataja, õiguskantsleri kantsleil

Eestis on ligikaudu 1000 last, kelle vähemalt üks vanem viibib kinnipidamisasutuses. Need lapsed vajavad erilist tähelepanu ja tuge, et keerulise olukorraga toime tulla. Paraku ei ole nende laste õigused ja huvid alati kaitstud. Õiguskantslerini on jõudnud mitmeid juhtumeid, kus otsuse langetamisel, kas lubada emal ja kuni kolmeaastasel lapsel elada koos vanglas, ei ole arvestatud lapse õigustega. Seetõttu toongi lapse parimate huvide hindamise puhul näite lapse ja tema vanglas viibiva vanema kooselu võimaldamisest. Artiklis kirjeldatud lapse parimate huvide väljaselgitamise mudel ja põhimõtted kehtivad ka kõigi teiste lapse elu puudutavate otsuste tegemisel.

Vangistusseadusega võimaldatakse emal ja kuni kolmeaastasel (kaasa arvatud) lapsel ema taotlusel ja eestkostetasutuse nõusolekul elada koos vanglas. Kui omavalitsusüksus lubab emal ja lapsel elada vanglas koos, peab vangla seda võimaldama ning tagama ema ja lapse kooseluks vajalikud tingimused. Seega on lapse emaga vanglasse lubamine kohaliku omavalitsusüksuse otsustada.

Praktikas olukorrad erinevad: on emasid, kellel on vanglasse sattumisel kuni kolmeaastane laps või lapsed, ja on emasid, kes sünnitavad lapse vanglakaristuse kandmise ajal. Samuti tuleb ette olukordi, kui küsimus

ema ja lapse kooselu võimaldamisest tekib vanglakaristuse kandmise ajal, näiteks kui teisel hooldusõiguslikul vanemal pole mingil põhjusel enam võimalik lapse eest hoolitseda. Kõigil nimetatud juhtudel sõltub konkreetse lapse edasine elukäik suurel määral omavalitsusüksuse otsusest.

ÜRO lapse õiguste konventsioonist tuleneb, et riiklikud või erahoolekandetasutused, kohtud, täidesaatvad või seadusandlikud organid peavad kõigis lapsi puudutavates otsustes seadma esikohale lapse huvid. Sama rõhutab ka selle aasta alguses jõustunud lastekaitseadus. Nii konventsiooni kui ka lastekaitseadusega soovitakse, et otsustajad pööraksid enne otsuse langetamist suuremat tähelepanu sellele, kuidas otsus mõjub lastele. Ka vanglas viibiva ema taotlust lahendades tuleb esikohale seada lapse parimad huvid ning määravaks saab otsuse mõju lapsele.

Lapse parima huvi väljaselgitamine

Kuidas teha kindlaks, mis on kuni kolmeaastase lapse parimates huvides, kui tema ema viibib kinnipidamisasutuses? Lapse õiguste konventsioon ega lastekaitseadus ei paku lapse parimate huvide ametlikku definitsiooni ega anna konkreetseid juhiseid igaks elus ette tulla võivaks olukorraks. Lapse parim

huvi tuleb välja selgitada juhtumipõhiselt. Normi rakendajal on seejuures paratamatult kaalutlusruum, kuna olukordade ring, kus lapse parimate huvide esikohale seadmise põhimõtet tuleb rakendada, on väga lai ja mitmekesine. Seega, standardlahendusi ei ole. Konkreetseid asjaolusid ja lapse vajadusi hindamata ei saa väita, et alati on lapse jaoks parim lahendus elada väljaspool vanglat, nagu ei saa väita, et igal juhul peaksid ema ja kuni kolmeaastane laps elama koos vanglas.

„Lapse parimates huvides on lahendus, mille puhul kõiki tema õigusi austatakse suurimal võimalikul määral.“

Kuigi põhimõte on üldine ja jätab tõlgendusruumi, ei tähenda see, et otsustaja võiks lapse parimaid huve sisustada oma suvast lähtudes. Nii lapse õiguste konventsiooni kui ka lastekaitseaduse nõue on, et enne lapsesse puutuva otsuse langetamist tuleb selgitada välja lapse vajadused ja huvid ning lähtuda otsuse tegemisel nendest kui esmatähtsast kaalutlusest.

Lapse parimate huvide kindlaksmääramisel tuleb austada ja arvesse võtta kõiki lapse õiguste konventsioonis sätestatud õigusi. Lapse parimates huvides on lahendus, mille puhul kõiki tema õigusi austatakse suurimal võimalikul määral. Seega tuleks otsuse puhul lubada laps elama ema juurde vanglasse kaaluda, kas ja mil määral oleksid vanglas tagatud lapse õigused ja heaolu ehk kas lapse füüsilised, tervislikud, psühholoogilised, emotsionaalsed, sotsiaalsed, kognitiivsed, hariduslikud ja majanduslikud vajadused on rahuldatud. Niisiis tuleks enne otsustamist hinnata konkreetse lapse vajadusi ning selgitada välja, milline elukorraldus aitaks neid vajadusi parimal viisil rahuldada.

Otsus, mis põhineb eelarvamustel ja stereotüüpidel, mitte põhjalikul konkreetsete asjaolude ning lapse vajaduste analüüsil, ei ole kooskõlas lapse parimate huvide esikohale seadmise põhimõttega.

Lapse vajaduste väljaselgitamisel tuleks anda võimalus ka lapsel enda arvamust avaldada, niivõrd kui tema arengutase seda võimaldab. Lapse kaasamist ema ja lapse kooselu otsustamisel ei tohiks kindlasti juba eos välistada, sest näiteks kolmeaastane laps võib olla võimeline oma vajaduste kohta väärtuslikku informatsiooni andma.

Lapse vajaduste ja vanema võimekuse hindamine

Ehkki lapse ema juurde vanglasse elama lubamine on lõpuks omavalitsusüksuse pädeva ametniku otsustada, tuleks lapse vajaduste ja vanemate võimekuse hindamisse kaasata ka teisi spetsialiste, näiteks psühhiaatrit või psühholoogi. Multidistsiplinaarse spetsialistide võrgustiku kaasamist lapse elu oluliselt mõjutavate otsuste puhul soovitatakse ka rahvusvahelistes juhendmaterjalides ja erialakirjanduses.

Vanema võimekuse hindamisel tuleks arvesse võtta tema varasemat elustiili ja hoolduskohustuse täitmist, vanemlikke oskusi ja võimeid ning karistusaja pikkust. Arvestama peab otsuse lühiajalist ja pikaajalist mõju lapse arengule ning heaolule. Samas, hinnates vanema võimekust oma lapse eest hoolitseda ja tema erinevaid vajadusi rahuldada, tuleks kindlasti arvesse võtta ka seda, millised on kohaliku omavalitsusüksuse ja vangla võimalused vanemat ja last veel toetada. Ema ja laps on vanglas pideva järelevalve all. Kontrollitud keskkonnas võib olla lihtsam emale vanemlikke oskusi õpetada ja vanemaks olemisel toetada. Samuti on võimalik probleemide ilmnemisel kohe sekkuda. Vanglas on võimalik sisustada ruumid ema ja lapse vajaduste

järgi ning teha lapsele sobilikuma keskkonna loomiseks muudki, näiteks kohandada ema päevakava ja korraldada lasteaiaaegse lapse transport lasteaeda. Nii ei oleks vanglas elav laps ära lõigatud välismaailmast ja omavanuste laste seltsist. Vanglas on tagatud ka arstiabi ja lapse tervise perioodiline kontroll.

Selleks et saada parem ülevaade konkreetsetest tingimustest ja võimalustest vanglas, oleks vastutaval ametnikul mõistlik enne otsustamist käia oludega tutvumas vanglas kohapeal. Hea koostöö ja infovahetus vanglaga on sellise otsuse puhul hädavajalik. Ka lapsega kooselu taotleb vanem vajab ärakuulamist.

Võimaluste kaalumine

Lapse parimatest huvidest lähtuva lahenduse leidmiseks tuleks kaaluda ka kõiki mõistlikke alternatiivseid võimalusi, eelkõige lapse teise vanema või muu lapsele lähedase inimese võimekust lapse eest hoolitseda ning asendushooldust. Mõjude hindamise ja kaalumise tulemusena peaks jõudma lahenduseni, mis on konkreetse lapse jaoks konkreetses olukorras parim ja see võib olla nii kooselu emaga vanglas kui ka miski muu.

Otsuse põhjendamine ja vormistamine

Enne otsuse langetamist ei tule selle võimalikke mõjusid lastele mitte ainult analüüsida, vaid otsustaja peab suutma ka näidata, et seda on tehtud.

Kohaliku omavalitsusüksuse otsus lubada või mitte lubada emal ja kuni kolmeaastasel lapsel elada koos vanglas on haldusakt, mis peab olema kirjalikult põhjendatud. See otsus peab sisaldama oluliste asjaolude kaalumist ning viidet õigusnormidele, mis

olid haldusakti andmise aluseks. Otsuses peavad olema kirjas kõik tähtsad asjaolud ja põhjendused: kuidas on arvestatud lapse vanuse, tervisliku seisundi ja vajadustega; lapse ema tervisliku seisundi, isikuomaduste, vanemlike oskuste ja karistusaja pikkusega; lapse eest hoolitsemise võimalustega vanglas ning kohaliku omavalitsusüksuse ja vangla pakutavate tugimeetmetega; teise vanema võimalustega lapse eest hoolitseda jne.

„Mõjude hindamise ja kaalumise tulemusena peaks jõudma lahenduseni, mis on konkreetse lapse jaoks konkreetses olukorras parim.“

Otsust on vaja põhjendada selleks, et inimene mõistaks, miks ja millisel alusel see tehti ning saaks vajadusel otsuse vaidmenetluses või kohtus vaidlustada. Teadmata otsuseni viinud põhjuseid ja kaalutlusi, on inimesel raske haldusakti argumenteeritult vaidlustada. Haldusorgani jaoks kujutab põhjendamiskohustuse täitmine aga enesekontrolli, mis kinnitab, et ollakse jõutud õigele otsusele. Lisaks võimaldab haldusakti põhjendamine selle seaduslikkust kontrollival asutusel otsustada, kas haldusakt on seaduslik, kuna haldusakti põhjendamine tagab selle kontrollitavuse. Põhjendamata haldusakt on õigusvastane juba seepärast, et pole võimalik kontrollida, miks ja millisel õiguslikul alusel on haldusakt antud.

Otsus peab sisaldama ka selgitust selle kohta, millised võimalused on taotlejal oma õiguste kaitseks ning mida, kus ja millise tähtaja jooksul on vaja otsuse vaidlustamiseks teha.

S

Lastekaitsetöötaja õigus siseneda valdusesse ning kasutada selleks politsei abi

Kristi Paron

Laste ja noorte õiguste osakonna nõunik, õiguskantsleri kantselei

1. jaanuaril 2016 jõustunud lastekaitseadus täpsustab koosmõjus korrakaitseaduse sätetega lastekaitsetöötaja õigusi teha riiklikku järelevalvet. Üheks lastekaitseadusega lastekaitsetöötajale antud pädevuseks on õigus ohukahtluse korral siseneda valdusesse ohu väljaselgitamiseks.

Määravaks kriteeriumiks lastekaitsetöötaja jaoks on ohukahtlus. Ohukahtlus on ohu kindlakstegemise eelne faas¹. Selles faasis on ohu hindajal (lastekaitsetöötajal) juba andmeid võimaliku ohu kohta, kuid need pole veel piisavad selleks, et teha kindlaks lapse õiguste rikkumise „piisavat” tõenäosust. Näiteks kui korterist on kosta lapse karjumist, ei saa kindel olla, kas on tegu lapse väärkohtlemise või hoopis jonnihooiga. Küll aga võib lastekaitsetöötajal olemasoleva informatsiooni põhjal (nt varasemad naabrite kaebused) tekkida ohukahtlus ning ta võib ohu väljaselgitamiseks valdusesse siseneda.

Kodukülastuse ja valdusesse sisenemise erinevus

Praktikas tuleb vahet teha tavapärasel kodukülastusel ja valdusesse sisenemisel.

Korrakaitseaduse § 50 lg 1 järgi tähendab valdusesse sisenemine valdaja nõusolekuta tema valduses olevale piiratud või tähistatud kinnisasjale, ehitisse, eluruumi või ruumi sisenemist, sh uste või väravate avamist või takistuste kõrvaldamist. Seega, kui lastekaitsetöötaja kontrollib/külastab eluruumi valdaja nõusolekul, ei ole tegemist valdusesse sisenemisega korrakaitseaduse mõttes. Nõusolek peab olema antud teadlikult, mistõttu ei saa pelgalt asjaolust, et isik oma keeldumist selge sõnaga ei väljenda, järeldada isiku nõusolekut.

Lastekaitsetöötaja valdusesse sisenemise lubatavus ja põhjendatus sõltub konkreetse juhtumi asjaoludest. Tegemist on kaalutusotsusega, mille tegemisel tuleb lähtuda haldusmenetluse, korrakaitse ja lapse õiguste üldpõhimõtetest. Esiteks tuleb iga last puudutava otsuse või toiminguga tegemisel seada esikohale lapse parimad huvid (lastekaitseaduse § 21)². Võimalike sekkumismeetmete seast tuleb valida lapse huve kõige vähem kahjustav. Valdusesse sisenemisel tuleb lähtuda ka korrakaitse üldprintsiipidest, nagu proportsionaalsus, otstarbekus ning

¹ Korrakaitseaduse eelnõu seletuskiri.

² Kohest reageerimist vajavas ohu olukorras ei ole arusaadavalt võimalik läbida kogu LasteKS §-s 21 kirjeldatud protseduuri, sh laps enne toimingut ära kuulata. Lapsele jagatakse selgitusi ja teda kuulatakse sel juhul toiminguga käigus.

õiguste kaitse ja inimväärikuse tagamine. Proportsionaalsuse põhimõte tähendab, et korrakaitseorgan kohaldab mitmest sobivast ja vajalikust riikliku järelevalve meetmest seda, mis isikut eeldatavasti kõige vähem kahjustab. Näiteks kui lastekaitsetöötajal on talle edastatud info põhjal kahtlus, et lapsed on jäetud järelevalveta, siis ta võib minna kohale seda kontrollima, aga võib enne proovida vanema või last hooldava isikuga telefoni teel kontakti saada, et olukorda selgitada. Alati, kui on olemas muid võimalusi ohu olemasolu või selle puudumise kindlakstegemiseks, tuleks eelistada neid. See nõue tuleneb ka korrakaitseaduse otstarbekuse põhimõttest, mille järgi tuleb riiklikku järelevalvet teostades tegutseda eesmärgipäraselt ja efektiivselt ning järelevalve meetmeid tuleb kohaldada paindlikult. Proportsionaalsus hõlmab ka olukorra ajakriitilisuse hindamist. Mõned olukorrad võimaldavad teiste meetmete kaalumist, mõned mitte – kui eramaja hoovis on järelevalveta väikelaps, kes roomab lahtise kaevu poole, siis on ilmne, et ainuke võimalik sekkumisviis on kohe laps päästa ning värava taga uksekella andmiseks ja vanema nõusoleku saamiseks ei ole aega.

„Võimalike sekkumismetmete seast tuleb valida lapse huve kõige vähem kahjustav. Samuti tuleb lähtuda korrakaitse üldprintsipidest, nagu proportsionaalsus, otstarbekus ning õiguste kaitse ja inimväärikuse tagamine.“

Samuti tuleb isikut riikliku järelevalve menetluses kohelda tema au teotamata ja inimväärikust alandamata. Valdusesse sisenemine riivab isikute eraelu puutumatust ning lastekaitsetöötaja delikaatsusest ja professionaalsusest

sõltub otseselt see, kui intensiivsena inimene oma õiguste riivet tajub. Näiteks kui lastekaitsetöötaja on kaasanud kodukülastusse politsei, tajub inimene sekkumise intensiivsust erinevalt sõltuvalt sellest, kas politsei ootab ukse taga või sisenevad relvastatud politseinikud eluruumi ja magamistuppa.

Lastekaitsetöötajal kui korrakaitseorganil on meetme rakendamisel ka selgitamiskohustus, mis on nii haldusmenetluse kui ka korrakaitse üldpõhimõte. Eriti oluline on, et olukorrast puudutatud lastele selgitataks toimuvat neile arusaadaval viisil ning neid säästes.

Esmane eesmärk on peret ja last toetada

Lastekaitsetöötaja peab igal konkreetsel juhtumil valima leebeima viisi, kuidas laste heaolu hinnata ja last kasvatava isiku suhtes järelevalvet teha. Kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöö eesmärk on peret ja last toetada ning abistada. Seega tuleb lastekaitselisi ülesandeid täites tegutseda vastastikuse austuse ja koostöö õhkkonnas. Esmajärjekorras tuleks kõik lahendused püüda saavutada kokkuleppel perega ning suunata vanemaid endid oma kohustusi täitma. Samuti tuleks alguses püüda lahendada last puudutav küsimus õigusi ja vabadusi riivamata.

Olukordades, kus valdusesse sisenemine eeldab vahetu sunni kasutamist, vajab lastekaitsetöötaja politsei abi, sest vahetu sunni rakendamise õigust lastekaitseadus lastekaitsetöötajale ei anna. Korrakaitseaduse § 74 lg 1 kohaselt on vahetu sund füüsilise isiku, looma või asja mõjutamine füüsilise jõu, erivahendi või relvaga. Näiteks kui lukustamata aiavärvast eramaja hoovi sisenemiseks pole vahetut sundi vaja kasutada, siis lukustatud värvast hoovi sisse saamiseks võib vaja minna vahetu sunni kasutamist. Vahetu sunni kasutamise pädevus on politseil. Muu korrakaitseorgan võib vahetut sundi

kasutada ainult seaduses sätestatud juhul. Nagu eelpool öeldud, ei anna seadus kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajale vahetu sunni kasutamise pädevust. Vajadus kasutada vahetut sundi võib tekkida eelkõige juhul, kui lastekaitsetöötaja kahtlustab, et laps võib olla ohus, aga pereliikmed või last kasvatav isik ei võimalda lastekaitsetöötajal eluruumi siseneda. Samas võib selline vajadus tekkida ka siis, kui külastatakse riskiperesid, kus puututakse kokku alkoholi- või narkojoobes inimestega. Kõne alla võib tulla ka vajadus tõrjuda looma rünnakut.

Seega võimaldab seadus kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajal kodukülastuste läbiviimisesse kaasata ametiabi korras politsei. Politsei kaasamise aluseks ei saa siiski olla pelgalt fakt, et peresid külastatakse näiteks

rutiinsel kontrollreidil, vaid selleks on vaja põhjendust igaks üksikjuhaks. See tähendab, et iga riskipere külastamisel tuleb eraldi kaaluda ja hinnata, kas korrakaitse meetme kohaldamiseks on alust ning kas konkreetne meede on konkreetses olukorras proportsionaalne³. Kui konkreetse kodu külastamisel on pere koostöövalmis ja ei tee mingeid takistusi järelevalvetoimingute tegemiseks ning ei esine ka muid asjaolusid või ohte, mis õigustaks politsei sekkumist, puudub politseil sisuline vajadus ja seega ka õiguslik alus valdusesse (koju) siseneda. Praktikas võib lahenduseks olla see, et politseinikud ootavad kodukülastuse ajal autos ning lastekaitsetöötaja saab politsei kaasata kodukülastuse läbiviimisesse siis, kui selleks tekib vajadus (nt vahetu sunni kasutamise vajadus). **S**

³ Korrakaitse meetme kohaldamise põhjendatust peab kaaluma iga korrakaitseorgan. Hoolimata sellest, et lastekaitsetöötaja kaasas politsei, vastutab politsei oma tegevuse eest, olgu selleks valdusesse sisenemine koos lastekaitsetöötajaga või vahetu sunni kohaldamine kodukülastuse käigus. Vt Riigikohtu 20.12.2005 otsus asjas 3-3-1-68-05, p 5.

Kokkuvõte kordusuuringust „Lapse osalemine pereelus“

Helika Saar, Helen Karu

MTÜ Lastekaitse Liit

„Räägi mulle ja ma unustan, näita mulle ning ma ehk jätan meelde, kui osalen, siis saan kindlasti aru.“

Konfutsius

Uuringu eesmärk oli selgitada välja laste osalus pereelus, vanemate kasvatuspraktikad (sh karistusviisid), laste arvamus selle kohta ning toimunud muutused praktikas ja hoiakutes võrreldes 2008. aastaga.

Eestis elas 2016. aasta 1. jaanuari seisuga 258 835 last vanuses 1–18 eluaastat (Statistikaamet 2016). Tänapäeval elavad lapsed väga erinevates perekondades ning töö ja perekonnaelu ühildamine tekitab perekonnaliikmetele uusi väljakutseid. Lapse arengu ja heaolu edendamisel on peamine roll endiselt perekonnal. Pere on lapse esimene ja üks olulisemaid õppekeskkondi, kodus saab laps esimesed osalus kogemused läbirääkimistes ja otsuste tegemises (Richter ja Zartler 2011, 9). Paraku on laste osalust pereelus nii Eestis kui ka mujal maailmas vähe uuritud.

MTÜ Lastekaitse Liit on sel teemal korraldanud mitu uuringut. Viimane uuring viidi läbi 2015. aastal ja järgnevalt tutvustatakse selle tulemusi.

Uuringu taust

Ajavahemikul mai – oktoober 2015 viis Lastekaitse Liit läbi uuringu, mille eesmärk

oli selgitada välja laste osalus pereelus, vanemate kasvatuspraktikad (sh karistusviisid), laste arvamus selle kohta ning toimunud muutused nii praktikas kui ka hoiakutes võrreldes 2008. aastaga.

Tegemist oli kordusuuringuga 2008. aastal läbi viidud arvamusküsitlusele, mille teostas uuringukeskus Klaster Lastekaitse Liidu tellimusel. Et andmeid saaks võrrelda, küsitleti ka sellel korral 13–14aastaseid lapsi. Kokku osales uuringus 500 last, kellest 338 olid eesti ja 162 vene emakeelega, 236 vastajat olid mees- ja 264 naissoost. Lastel oli küsimustikule võimalik vastata kas eesti või vene keeles, kaasatud olid ka puudega, asenduskodudes elavad ja majanduslikes raskustes olevate perede lapsed¹.

Lastekaitse Liit on varem läbi viinud ka uuringud „Laste osaluse toetamine ja kaasamine otsustusprotsessides“ (2013, osales 688 last) ja „Laste ja noorte osalus ja kaasamine

¹ Paberil ankeete jagati nii MTÜ Lastekaitse Liit Remniku õppe- ja puhkekeskuse suvistes laagrivahetustes kui ka koolides üle Eesti.

koolis” (2014, osales 1787 last). Siis oli eesmärk välja selgitada laste osalusvõimalused eri keskkondades ja küsida nende arvamust oma õiguste tagamise kohta. Rõhutab ju ka lapse õiguste konventsioon lapse arengu terviklikkust, iga lapse individuaalsust ja sünnipärase potentsiaali realiseerimise tähtsust (Petrén ja Hart 2005, 40–55).

Lapse osalusõigus

Lapse õiguste konventsiooni (1991) järgi on igal lapsel õigus üles kasvada ühiskonnas, mis edendab nii tema arengut kui ka heaolu. Konventsioon tunnustab lapse õigust olla ära kuulatud ja avaldada arvamust igas teda puudutavas küsimuses. Täiskasvanud ei tohi rutiinselt otsustada asju lapse eest, vaid last on vaja kuulata enne teda puudutavate otsuste tegemist.

Bioökoloogilise käsitluse järgi on lapse ja keskkonna interaktsioon kahesuunaline ja vastastikune, st laps mõjutab perekonda ja perekond last (Bronfenbrenner 1979, Reinomägi jt 2014, 6 kaudu). Aina rohkem on hakatud rõhutama seda, et laste hääl peab olema ühiskonnas kuuldav ja arvesse võetud ning lapsed peavad olema kaasatud neid puudutavate otsuste tegemisse eri tasanditel alates perekonnast kuni kõige kõrgema tasandi otsustusprotsessideni (ÜRO Lapse Õiguste Komitee 2013, Karu jt 2012). Selleks et lapse õigus osaleda võiks efektiivselt rakenduda, on vaja ka selgeid sotsiaalse ja poliitilise kultuuri muutusi (Hakalehto-Wainio 2014, 133–164). Uus lastekaitseadus (2014) on samm sellel teel, samuti võib hea muutusena välja tuua kohalike omavalitsuste volikogu valimistel valimisea langetamise 16. eluaastani (*Eesti Vabariigi ...* 2015).

Uuringu tulemused

Uuringust selgus positiivne tendents, et lisaks laste üldise rahulolu tõusule arvestatakse võrreldes 2008. aastaga peredes laste arvamusega oluliselt rohkem². „*Mul on hea meel, et minu arvamused tähendab midagi, sellest piisab,*” tõdeb üks 13aastane tüdruk. Nii nagu oli 2008. aastal, võetakse laste arvamust kõige rohkem kuulda spordi- ja huviringide valikul, vähenenud on aga laste arvamuse küsimine seoses taskuraha üle otsustamisega. Venekeelsete laste vanemad võtavad laste arvamust veidi sagedamini arvesse kui eestikeelsete laste vanemad.

Enamikul lastel on ettepanekuid, millistel teemadel nad sooviksid perekonnas rohkem kaasa rääkida. Üks näide puudutab taskuraha: „*Ma sooviksin rohkem kaasa rääkida pere majanduslikel teemadel.*” Teine aga seostub kooli ja sõpradega suhtlemisega: „*Minu kooliasjad ja vaba aeg sõpradega.*” Rohkem tahaksid lapsed kaasa rääkida ka reiside ja vaba aja teemadel: „*Ma tahaksin ka sõna sekka öelda, kui juttu tuleb ühistest otsustest nt pubkusele söitmine,*” ning pereasjades üldiselt: „*Uue maja kujundamisel.*” Samas sooviksid lapsed vanematega rohkem rääkida ka oma muredest: „*Et mu isa pruugiks vähem alkoholi ja et ma saaksin otsustada, mis mulle kõige parem on.*”

„Lapse õiguste ja vanemluse monitooringu” (Karu jt 2012) ning ka Lastekaitse Liidu 2013. a ja 2014. a uuringutest ilmneb, et lapsed soovivad osaleda nii neid kui ka neid ümbritsevat keskkonda puudutavates otsustusprotsessides. Lapsed peavad vajalikuks, et neil oleks võimalik oma arvamust perekonnas avaldada ja et nende arvamusega perekonnas arvestataks: „*Kui sinult küsitakse nõu, võetakse tõsiseltvõetavana ning osatakse arvestada*

² Uuringust selgus, et peaaegu kolm neljandikku lastest (72%) leiab, et nende arvamusega arvestatakse perekonnas kas väga sageli (21%) või sageli (51%), samas 2008. a arvestati laste arvamusega väga sageli (12%) või sageli (40%) vastajate peredes.

inimõigustega.” Butleri, Robinsoni ja Scanlani (2005, 61) Suurbritannias läbi viidud uuringust selgus, et lapsed tõlgendavad „õiglust” peres kui demokraatliku viisi, kuidas osaleda neid ja nende pere tegemisi puudutavates küsimustes (ingl *democracy of the family*), samuti pidasid vastanud võimalust perekonnaasjades kaasa rääkida olulisemaks kui oma tahtmise saamist.

Suhted perekonnas

Sarnaselt 2008. aasta tulemustega, peavad lapsed häid suhteid perekonnas väga oluliseks: „*Need on väga tähtsad, et maailmas hakkama saada.*” Usaldus, austus, hoolimine, vaba suhtlemine ja ausus, arvamusega arvestamine, heatahtlik suhtumine on laste jaoks olulised häid suhteid kirjeldavad märksõnad. Peresuhtes ei ole võrreldes 2008. aasta tulemustega olulisi muutusi toimunud.

Samas on hea meel tõdeda, et laste suhtes isaga on toimunud teatud positiivne edasimineku³, samuti pöörduvad nad muredega senisest enam ka isa poole. Nii eesti- kui ka venekeelsed lapsed nimetavad endiselt suhteid isaga halvamateks, kui on suhted teiste pereliikmetega. Halbade suhete puhul märgivad lapsed ennekõike arvamusega mitte arvestamist, ignoreerimist, tülitsemist, aga ka füüsilist ja vaimset vägivalda. Peamiselt on laste ja vanemate vahelised probleemid seotud kas kooli või lapse vaba aja veetmisega. Paraku toovad lapsed oma vastustes välja ka väga tõsiseid probleeme: „*Vanematega (isaga) on keerulised suhted, iga asja peale ta tõstab häält, karistab.*” „*Iga mu väiksemgi liigutus on ema ja teiste arvates vale.*”

Lastele on lisaks headele suhetele perekonnas oluline ka asjaolu, et neil oleks võimalik oma muredega mõne usaldusväärse isiku poole pöörduda. Võrreldes 2008. aastaga saavad lapsed rohkem lähedastega oma muredest rääkida⁴. Kahjuks tuleb tõdeda, et suurenenud on ka nende laste arv, kellel ei ole oma murega kellegi poole pöörduda (seda kinnitas lausa 12% venekeelsetest lastest, eestikeelsetest 3%).

Reeglid perekonnas

Võrreldes 2008. aastaga on vähenenud perede arv, kus igapäevaelu reeglid lepitakse kokku kõigi pereliikmete arvamusi arvestades (45% → 39%) ja tervikuna on suurenenud vanemate otsuste osakaal perekonda puudutavates küsimustes (30% → 43%). Kahjuks ei ole võimalik uuringu tulemustest järeldada, mis võiks olla selle muutuse põhjus.

Igas perekonnas tuleb ette, et kokku lepitud reegleid vahel rikutakse. Kui 2008. aastal vanemad sellistel puhkudel ennekõike noomisid, siis nüüd on noomimist ja karjumist peredes vähem.

Distsiplineerimisviisi valik on oluline, kuna lisaks igapäevaelu korraldamisele on see ka protsess, millega õpetatakse lapsele ühiskonna väärtusi ja normatiivset käitumist (Wissow 2002, Karu jt 2012, 31 kaudu). Positiivne on, et vanemad nüüd sellisel juhul pigem arutavad küsimust rahulikult ja püüavad lapse käitumist mõista. Kolmandikus peredes piiratakse kokkulepitud reeglite rikkumise korral lapse vaba aja tegevusi⁵. Samas tuleb tõdeda, et füüsilise karistamise⁶ tendents on võrreldes 2008. aastaga väikeses tõus.

³ Kokku 79% lastest hindab oma suhteid isaga väga heaks (53%) või pigem heaks (26%). Aastal 2008 oli vastav näitaja 75% (vastavalt väga heaks 47% ja pigem heaks 28%).

⁴ Lastel on alati keegi kelle poole pöörduda 38% → 58%.

⁵ Uuringust selgub, et ennekõike rakendavad vanemad karistusviisina interneti kasutamise piiramist (48%), suurenenud on ka sõpradega kokkusaamise keelamine (vastavalt 32% ja 29%) ja pere ühistegevustest kõrvale jätmine (vastavalt 18% ja 11%).

⁶ Uuringust selgus, et elu jooksul on füüsilise karistamisega kokku puutunud 6% vastanutest.

Võrreldes 2008. aastaga on suurenenud laste arv, keda on nurka saadetud (15% → 20%) ja/või löödud (13% → 14%) *näiteks rusikaga; vitsaga; kunagi väga ammu anti vitsa siis, kui olin Saastane; löödud isa alkoholi probleemi tõttu*. Neljandik lastest on puutunud kokku tutistamisega.

Lastel paluti vastata, kas ja kuidas nemad ise karistaksid oma lapsi, kui need on rikkunud kokkulepitud reegleid. Peaaegu 30% vastajatest kinnitas, et sellisel juhul nad ennekõike räägiksid oma lastega. Võrreldes 2008. aastaga on suurenenud nende laste arv, kes oma lapsi kokku lepitud reeglite rikkumise korral kindlasti ei karistaks (4% → 9%), kusjuures ilmnevad olulised erinevused keelegruppide võrdlemisel, nimelt venekeelsed lapsed on valmis reeglite rikkumise korral oma lapsi tihedamini karistama (vastavalt 32% ja 21%).

Iga laps vajab kiitust ja tunnustust ning sellest ilmajäämine võib lapsele tunduda karistusena ja talle halvasti mõjuda, näiteks võib see kaasa aidata ebakindla isiksuse kujunemisele (Kaplan 2006, 13). Peaaegu kolm neljandikku (74%) vastajatest kinnitas, et nende vanemad kas alati või sageli väärtustavad neid ja nende tegevusi. Võrdluses 2008. aasta tulemustega selgub, et nüüd reageerivad vanemad laste heale käitumisele rohkem kiitmisega ja kallistamisega. Samas ootavad vanemad oma lastelt ka rohkem (11% → 19%) kui 2008. aastal, eriti venekeelsete laste vanemad.

Laste ootused vanematele

Uuringust selgus, et tegevused, mida praegu pered koos lastega teevad, ei eelda iga pere liikme aktiivset osalust (sugulaste/tuttavate

külastamine, TV vaatamine, ühine hommiku-, lõuna- ja õhtusöök, ostude tegemine). Samas soovivad lapsed aga rohkem teha ühistegevusi, mis eeldavad kogu pere aktiivset osalust: reisimine, sportimine, ühised laua-/arvutimängud ja väljasõidud⁷. Lapsed soovivad oma vanematega kõige rohkem rääkida neil teemadel, millest vanemad lastega igapäevaselt kõige vähem räägivad⁸. Eestikeelsed vastajad sooviksid rohkem rääkida suhetest vastassugupoolega (19%) ja probleemidest kodus (16%). Venekeelsed lapsed sooviksid rääkida oma vanematega rohkem probleemidest sõpradega (29%) ja suhetest vastassugupoolega (28%). Uuringust ilmnes positiivne tendents, et võrreldes 2008. aastaga saavad lapsed oluliselt rohkem oma vanematega eri teemadel arutleda.

Kokkuvõtteks

Lastele ja noortele annab see, kui lähedased kaasavaid neid otsuste tegemisse, signaali, et nende arvamus on oluline ning neid ümbritsev keskkond on sellest mõjutatud. Laste kaasamist ja osalemist neid puudutavates küsimustes saab edendada järjepideva vanemahariduse ja lapsi ümbritsevate spetsialistide koolitustega. Lastekaitse Liit peab vajalikuks ka edaspidi järjepidevalt ellu viia lapse õiguste konventsiooni rakendamist puudutavaid küsitlusi.

Aastal 2016 läbiviidud uuring keskendus keskkonnale, millega lapsed tänapäeval iga päev kokku puutuvad – internetile. Uuringu tulemusi esitleti 22. novembril Lastekaitse Liidu korraldatud lapse õiguste konventsiooni 25. ratifitseerimise aastapäevale pühendatud konverentsil. **S**

⁷ Võrreldes 2008. aasta uuringuga on soovide esikolmikusse lisandunud ühise sportimise soov, mis on võrreldes 2008. aasta uuringuga oluliselt suurenenud (20% → 34%).

⁸ Soovitud teemade pingerida on 2015. ja 2008. aastal sarnane.

Viidatud allikad

- Butler, I., Robinson, M., Scanlan, L.** (2005). Children's involvement in family decision-making. www.jrf.org.uk/file/35886/download?token=JV_CgK6U&filetype=findings (25.11.2016).
- Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise seadus kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel valimisea langetamiseks** (2015). Riigi Teataja I, 15.05.2015, 1.
- Hakalehto-Wainio, S.** (2014). Lasten oikeudet lapsen oikeuksien sopimuksessa. Teoses: Timo Koivuova, T, Pirjatanniemi, E. (toim.) Ihmisoikeuksien käsikirja. Tietosanoma. Tallinn, 133–164.
- Kaplan, S.** (2006). Miks on vaja muuta lastekaitse seadust? *Märka Last*, kevad: 13.
- Karu, M., Turk, P., Biin, H., Suvi, H.** (2012). Lapse õiguste ja vanemluse monitooring. Laste ja täiskasvanute küsitluse kokkuvõte. Tallinn: Praxis. www.praxis.ee/fileadmin/tarmo/Projektid/Too-ja_Sotsiaalpoliitika/Lapse_õiguste_ja_vanemluse_monitooring_-_kokkuvote.pdf (25.11.2016).
- Lapse Õiguste Komitee** (2013). Üldkommentaar nr. 14, lapse õigus tema parimate huvide esikohale seadmisele, artikkel 3 par. 1. Mitteametlik tõlge: www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2011/04/%C3%9Cldkommentaar-nr-14.pdf (25.11.2016).
- Lapse õiguste konventsioon** (1991). Riigi Teataja II 1996, 16, 56.
- Lastekaitse Liit** (2013). Kokkuvõte uuringust „Laste osaluse toetamine ja kaasamine otsustusprotsessides”. Tallinn. www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2011/04/Uuring-%E2%80%9CLaste-osaluse-toetamine-ja-kaasamine-otsustusprotsessides%E2%80%9D.pdf (25.11.2016).
- Lastekaitse Liit** (2014). Kokkuvõte uuringust „Laste ja noorte osalus ja kaasamine koolis”. Tallinn. www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2015/10/Laste-ja-noorte-osalus-ja-kaasamine-koolis.pdf (25.11.2016).
- Lastekaitse Liit** (2015). Kokkuvõte uuringust „Lapse osalemine pereelus”. Tallinn. www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2015/11/LAPSE-OSALEMINE-PEREELUS-2015.pdf (25.11.2016).
- Lastekaitse seadus** (2014). Riigi Teataja I, 06.12.2014, 1.
- Petrén, A., Hart, R.** (2005). Lapse õigus arengule. Teoses: Lastekaitse Liit (toim.). Laste õigused. ÜRO lapse õiguste konventsiooni põhimõtete rakendamine praktikas. Tallinn, 40–55.
- Reinomägi, A., Sinisaar, H., Toros, K., Laes, T-L., Krusell, S., Kutsar, D., Ilves, I., Abel-Ollo, K.** (2014). Lapse heaolu mõõtmise käsitlus. Tallinn: Statistikaamet.
- Richter, R., Zartler, U.** (2011). Children participating in family decisions. *Revista de cercetare si interventie sociala*, 32, 7–24.
- Statistikaamet** (2016). Statistika andmebaas, RV0212: rahvastik.
- Uuringukeskus Klaster** (2008). Noorte arvamusküsitlus. Tartu. www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2015/10/noorte-arvamus%C3%BCsitlus.pdf (25.11.2016).

Abivajava lapse ja pere hindamine lastekaitsetöös: Harjuma lastekaitsetöötajate mõtteid ja arvamusi kliendi kaasamisest

Egle Välba, Karmen Toros, Anne Tiko

Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituut

Teenuse kasutajatena on lastel ja nende peredel lastekaitse-süsteemis õigus ja kohustus olla kaasatud. Uurimusega sooviti teada saada, mida lastekaitsetöötajad mõistavad kaasamise all; millised on nende arvates perede, sh laste kaasamist soodustavad ja raskendavad tegurid ning missuguseid lisaressursse nad kaasamiseks vajavad.

Sissejuhatus

Viimase aastakümnega on rahvusvaheliselt üha enam kõlapinda kogunud lapse heaolu hindamine ja hindamisotsused ning lapse ja pere kaasamine hindamis- ja otsustamisprotsessi. Sotsiaaltöö lähtub põhimõttest, et raskused räägitakse läbi ja lahendusi ei suruta peale (van Nijnatten jt 2004), sealjuures on sotsiaaltöö põhioskuseks usaldussuhte loomine ning otsekontakt kliendiga (Parton ja O'Byrne 2000). Germain ja Gitterman (1980) märgivad, et hindamine ei seisne ainult abivajava lapse kindlakstegemises, vaid ka lapse ja pere olukorra mõistmises. Mõistmine toimub koostöö, kaasamise ja partnerlussuhte kaudu (Holland 2004, Platt 2012).

Artiklis on esitatud hasartmängumaksu nõukogu rahastatud uuringu esmased tulemused mõistmaks Harjuma, sh Tallinna sotsiaal- ja lastekaitsetöötajate (artiklis kasutatakse terminit lastekaitsetöötaja) kogemusi perede kaasamisel hindamisprotsessi, mis on seotud

järgmiste, uuringus uurimisküsimustena sõnastatud teemadega: lastekaitsetöötajate arusaam kaasamisest; perede, sh laste kaasamist soodustavad ja raskendavad tegurid; lisaressursside vajadus perede kaasamiseks. Vastavalt uuringu metoodikale ja tulemustele kirjeldatakse ka kaasamise käsitlust.

Abivajava lapse kaasamist on Eestis vähe uuritud. Peamiselt keskenduvad lastekaitsetöötajate seas korraldatud uuringud lapse ja pere hindamise suhtes üldisemale kontekstile (Toros ja LaSala 2015, Toros jt 2015), lastekaitse-süsteemile (Lastekaitse korralduse uendamise alusanalüüs 2013) ning koolitusvajadusele (Saar 2013). Teema olulisust kinnitab uus lastekaitse seadus (2014, § 28), mille järgi „lastekaitsetöötaja või lapsega töötav isik peab lapse abivajaduse hindamiseks kaasama lapse ja last kasvatava isiku või lasteasutuse, kus laps viibib.” Davidson-Arad ja Kaznelson (2010) rõhutavad, et lastehoolekande üks põhimõte on „parim võimalus lapse aitamiseks on tema

ja ta pere kaasamine". See eeldab tõhusamate viiside leidmist laste ja pere kaasamiseks, samuti selle valdkonna sügavamalt uurimist (Appleton jt 2015, O'Reilly ja Dolan 2016).

Kaasamise käsitus

Teenuse kasutajatena on lastel ja nende peredel lastekaitseüsteemis õigus ja kohustus olla kaasatud (Seim ja Slettebø 2011). Lapse õiguste konventsiooni (1991) artikkel 12 rõhutab lapse õigust olla kaasatud kui „õigust väljendada oma vaateid vabalt kõikides teda puudutavates küsimustes". Lastekaitseaduse (2014) § 8 sätestab eri osapooltele kohustuse teha lapse õiguste ja heaolu tagamisel valdkondadevahelist koostööd, kaasates sellesse lapse, lapsevanemad, last kasvatavaid isikuid jt. Mõistet „kaasamine" on rahvusvaheliselt tuntud autorid seostanud niisuguste terminitega, nagu osalus, koostöö, partnerlus, abistav/toetav suhe, dialoog. Merkel-Holguin koos kolleegidega (2015) näevad kaasamises abistavat suhet kliendi ja spetsialisti vahel, kus spetsialist loob selleks sooja, empaatilise keskkonna, mis toetab kliendi liikumist positiivsete muutuste poole. Van Bijleveld, Dedding ja Bunders-Aelen (2014) rõhutavad dialoogi olulisust. Kaasamist on kirjeldatud ka kliendi enesemääramisõigusega, kellele püstitakse olulised eesmärgid (Pennell jt 2011). Van Breda (2015) kasutab sõna „usaldus", viidates kaasamisele kui usaldusliku suhte loomisele, nimetades siinkohal ka koostöösuhet, partnerlust.

Metoodika

Nagu juba öeldud, on hindamine ja selle põhjal tehtavad otsused iseloomult keerulised ja rasked ning avaldavad lastele kaugele ulatuvat mõju, mistõttu on oluline mõista Eesti sotsiaaltöös siiani vähe uuritud nähtust: pere, sh laste kaasamist hindamisprotsessi.

Uuringu teostamiseks valiti kvalitatiivne uurimisviis, et mõista uuritavat nähtust süvitsi.

Harjumaal on kokku 23 omavalitsusüksust, sh ka Tallinn. Ühendust võeti kõigi kohalike omavalitsuste lastekaitsetöötajate/sotsiaaltöötajatega ja kutsuti neid uuringus osalema. Tallinna kaheksast linnaosavalitsusest saadi nõusolek iga linnaosa ühelt lastekaitsetöötajalt. Respondentide valiku kriteeriumid olid järgmised: ametnik oli kas maakonna kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötaja või lastekaitse ülesandeid täitev sotsiaaltöötaja (töö laste ja peredega); töökogemus oma ametikohal vähemalt pool aastat; nõutav oli abivajava lapse ja pere hindamise kogemus. Kui kohalikus omavalitsuses töötas rohkem kui üks lastekaitsetöötaja (suuremad keskkused, linnad, sh Tallinn), paluti uuringus osaleda spetsialistil, kellel on suurim töökogemus selles valdkonnas. Lõplikku valimisse kuulus 26 respondenti. Valimist jäi välja neli Harjumaa omavalitsust, seda kahel põhjusel: lastekaitsetöötaja oli seoses suure töökoormusega ajapuuduses või oli lastekaitsetöötaja ametikoht räätmata.

Uuringus osalenud lastekaitsetöötajate keskmine vanus oli 44 aastat (23–61 aastat), keskmine tööaeg kohalikus omavalitsuses (sh lastekaitse ülesanded) 11,3 aastat (0,5–21 aastat). Üle poole (58%) intervjuueeritavates on erialase kõrgharidusega (TLÜ, TÜ, TPS), ülejäänutel on muu erialane kõrgharidus (sh rakenduslik), näiteks koolieelne psühholoogia, pedagoogika, juura, majandus ning ühel keskeriharidus (sotsiaalhooldaja).

Intervjuu raamistik põhines järgmistel teemadel: abivajava lapse ja pere hindamine; pere kaasamine hindamisprotsessi (sh ühe pere kaasamise juhtum ning positiivne ja negatiivne pere kaasamise kogemus); koostöö perega hindamisprotsessis; lapse kaasamine hindamisprotsessi; juhtumianalüüs (viieaastase poisi juhtum sinikate ja kriimustustega). Käesolevas artiklis esitatud tulemused moodustavad osa uuringu andmetest. Semi-structureeritud

intervjuud respondentidega viidi läbi ajavahemikus 27.06–28.09.2016, intervjuu kestis 30 minutist 111 minutini, keskmiselt 61,3 minutit. Uurimisandmete kogumisel järgiti konfidentsiaalsust ja anonüümsust (andmete deidentifitseerimine, helifailide kustutamine pärast andmete litereerimist, turvaline andmehoid, kuhu kolmandatel isikutel puudus ligipääs).

Andmete analüüsimisel kasutati kvalitatiivset sisuanalüüsi (Padgett 2008), mis seisnes korduvate mustrite otsimises koodide ja teemade leidmiseks.

Uuringu tulemused

Kaasamine: tähendus, eesmärk ja spetsialisti roll

Kaasamine oli seotud kolme põhiteemaga: lastekaitsetöötajast tulenevate tegurite/tegevustega, vanemate tegevusega ning töötaja ja pere koostegutsemisega. Näiteks teadvustasid lastekaitsetöötajad, et eduka kaasamise aluseks on esmakontakt, mis sõltub eelkõige töötajast endast, sellest, kuidas ta perele läheneb ja mil viisil võimaldab perel olla hindamisprotsessi kaasatud: „*Kõigepealt see esmakontakti loomine. Ma ei pea vähetähtsaks seda, see on üks peamisi asju, millest sõltub edasine töösuhe. Kui esmakontakt on hea, usaldusväärne, rajaneb vastastikusel usaldusel, siis on võimalik palju kaugemale jõuda*” (R12). Osa intervjueritavatest pidas kaasamist võimalikuks eelkõige siis, kui vanem panustab omalt poolt, kui ta mõistab olukorda ning probleeme. Üks lastekaitsetöötaja kasutas väljendit „perele peegeldamine”, mille kohaselt ta proovib olla perele peegel, kes n-ö peegeldab neile seda, mida pere räägib, et pere saaks aru, mis on nende jaoks probleem: „*Ma proovin olla pere jaoks see peegel, kes peegeldab neile, mis nad rääkisid, et nad saaksid aru, mis on nende jaoks probleem /.../*” (R16). Osa töötajaid näeb

kaasamist koostegutsemisena, partnerlusena. Kaasamise eesmärgina nimetati kõige sagedamini pere motiveerimist vajalike muutuste elluviimiseks, lapse turvalisuse ja heaolu tagamist, konstruktiivse koostöö arendamist. Mitmed lastekaitsetöötajad märkisid eesmärgina „vanemate hoiakusüsteemi muutmist”, viidates vajadusele muuta vanemate laste kasvatamisega seotud väärtushinnanguid, samuti rolle, mis on vajalikud lapsele turvalise arengukeskkonna ja heaolu tagamiseks. Intervjuudest jäi hindamise eesmärgina kõlama ka pere mõistmine, mis toetuks pere terviklikule hindamisele, sh peeti oluliseks teha kindlaks pere tugevused ja nõrkused.

„Kaasamise eesmärgina nimetati kõige sagedamini pere motiveerimist vajalike muutuste elluviimiseks, lapse turvalisuse ja heaolu tagamist, konstruktiivse koostöö arendamist.”

Lastekaitsetöötaja rolli nähti mitmetahulisena, eeskätt siiski selgitaja ja motiveerijana, hindamisprotsessi võtmeisikuna ning järelevalvajana. Näiteks võtmeisiku rolli puhul mainiti hirmude mahavõtmist, usaldussuhte loomist. Üldjuhul nähti oma rolli kaasamises aktiivse tegutseja ja algatajana, kellest sõltub, kas kaasamine õnnestub või mitte: „*No ma arvan, et minu ülesandeks ongi see positiivne foon selle loo puhul tekitada. Julgustada koostööd tegema ja selgitada talle, mis on võimalused olukorra lahendamiseks ja anda talle valikuvõimalusi /.../*” (R8). Näiteks pakuti välja võrdlus „sillaga”, mille järgi on töötaja sild, kelle abil saab klient edasi liikuda, toetudes uuele teadmisele, selgitustele ja julgustusele.

Perede kaasamist soodustavad ja raskendavad tegurid

Perede kaasamist soodustavatest teguritest peeti kõige olulisemaks usaldussuhte loomist perega. Alusbaasina usaldussuhte loomisel nähti pereliikmete ja pere olukorra mõistmist, sh seda, mis on perele tähtis: „*Ikkagi see, kui nad tunnevad, et neid mõistetakse, ja et me ei ole mingi kontrollorgan, vaid me olemegi selline toetav instants*” (R3). Osa intervjuueeritavaid väärtustas pereliikmete tugevuste ja ressursside väljaselgitamist/märkamist, samuti edusammude ning muutumisvajaduse mõistmise tunnustamist: „*Isegi kui on suur probleem, siis esialgu ikkagi kuidagi leida midagi positiivset või temaga ühine keel ja siis hakata raskusi lahendama. Et ta saab aru, et ta võib usaldada ja rääkida*” (R2). Väiksem osa lastekaitsetöötajaid nägi kaasamise soodustamise, sh efektiivsema kaasamise suurendamise eeldusena iseenda rolli ja funktsiooni peretöös. Lisaks nimetati selgitustöö vajalikkust, mida siinkohal mõisteti kui pere ja pereliikmete vajaduste, probleemide ja pere olukorra kohta tehtud tähelepanekute väljaselgitamist toetamise (mitte järelevalve) kontekstis. Uuringu tulemused näitavad, et pere kaasamist edendavad tegurid on seotud spetsialisti mõtteviisiga ja sellega, kuidas pere spetsialisti abistamissoovi tajub.

Pere kaasamist raskendava tegurina hinnati eelkõige lastekaitse kehva mainet ühiskonnas: „*Lastekaitsetöötajas nähakse laste äravõtjat. Ei nähta seda, et ta aitab. Arvatakse, et kui ma lähen lastekaitse, siis ma olen läbikukkunud lapsevanem. Kardetakse seda kuvandit, et kui lähen lastekaitse, olen halb lapsevanem*” (R13). Siin nähti põhjusena eelkõige lastekaitsetöötaja negatiivset kajastamist meedias, aga ka klientide varasemat negatiivset kogemust lastekaitsetöötajatega, ning nägemust lastekaitsetööst kui kontrollifunktsioonist. Kontrollifunktsiooni mõisteti kaheti: ühelt

poolt ühiskonnas levinud arusaam lastekaitsetöötajast kui lapse äravõtjast, teisalt süsteemi eripärasest tulenev asjaolu, kus lastekaitsetöötaja on sageli kontrollija, kuid ka toetaja ja jõustaja. Lastekaitsetöötajate kogemus näitab, et negatiivne kuvand tekitab klientides nii hirmu kui ka vaenulikkust.

„*Tulemuslikuks kaasamiseks vajavad intervjuueeritud lastekaitsetöötajad toetust koolituse, toimiva võrgustiku ja lastekaitseüsteemi näol.*”

Teise raskendava tegurina nimetati puudusi lastekaitseüsteemis: suurt töökoormust, mis soodustab töötajate läbipõlemist; ajapuudust juhtumisse süvenemiseks, mis takistab usaldussuhte loomist, terviklikku lapse ja tema pere olukorra hindamist: „*Mis lastekaitsetöötajasse puutub, ongi puhtalt see, et juhtumeid on palju ja ajapuudus on võib-olla see, mis takistab*” (R9). Mainiti ka erinevaid arusaamu hindamisest ja kaasamisest lastekaitsetöötajate endi seas ning ühtse hindamisinstrumendi puudumist, mis tekitab piirkondlikke erisusi kliendi hindamis- ja kaasamispraktikates, kehva kvaliteeti (nt poolikuks jäänud hindamised, otsuste langetamine pere kaasamiseta). Teisalt nähti teenuste vähesust ja pikki järjekordi, aga ka kliendi vähest usku olukorra paranemisse, mis osaliselt on seotud ka madala motivatsiooniga olla kaasatud.

Osa lastekaitsetöötajaid arutles spetsialistist endast tulenevaid takistusi kliendi kaasamiseks, nagu näiteks negatiivne suhtumine klienti, suhtlemisoskuste puudumine (suhtlemine kliendiga, suhtlemine lapsega, probleemikeskne lähenemine). Nimetati ka vähest motivatsiooni, mis tuleneb eelkõige suurest töökoormusest ja läbipõlemisest. Ühe pere kaasamist raskendava

asjaoluna nimetati pere endaga seotud tegureid: näiteks vanemate madal intellektuaalne tase, mis kohati takistab mõistmast, mis põhjusel lastekaitsetöötaja pereellu sekkub; samuti on see sageli ka vanemlike oskuste kehva taseme põhjuseks.

Laste kaasamist edendavad ja takistavad tegurid

Laste kaasamist enim soodustava tegurina nähti sarnaselt vanematega usaldussuhte loomist. Usaldussuhte loomise alusena nähti siiski erinevaid asjaolusid, eelkõige kannatlikkust kontakti ja suhte loomisel, ärakuulamist, järjepidevust (kui laps ei näita üles huvi, siis tuleb leida võimalusi ja aega huvi tekitamiseks) ja olukorra nägemist lapse vaatenurgast.

Eraldi märgiti interaktiivsete meetodite ja abivahendite kasulikkust, mis toetavad lapsele lähenemist vastavalt lapse vanusele (nt joonistamine, karukaardid). Väiksem osa intervjuueritavatest arutles lastekaitsetöötaja kompetentsuse üle. Eelkõige kerkis üles hindamise teema (teadmised ja oskused sellest, kuidas lapse ja pere olukorda hinnata) ja lapsega suhtlemise oskus. Kaks lastekaitsetöötajat rõhutasid „kõhutunde olemasolu”, pidades seda kompetentse lastekaitsetöötaja omaduseks. Lapse kaasamist takistavate teguritena nähti nii lapsevanema, lastekaitsetöötaja kui ka lapsega seotud tegureid. Enim mainiti lapsevanemate vastutöötamist ja negatiivset hoiakut lastekaitsetöötaja (nt lapse hirmutamise, mõjutamise, lastekaitsetöötajaga kohtumise takistamine keelates lapsega suhtlemast): „*Kui laps on vanema poolt ära hirmutatud, siis on ka väga raske – laps on vanemale lojaalne*” (R14). Nähti, et lapse kaasamine on seotud ka lapse küpsusastme ja vanusega, mis mõjutab seda, kuidas laps on võimeline olukorda mõistma. Lapse kaasamine on keeruline ka juhul, kui spetsialist on lapse usaldust kuritarvitanud.

Lisaressursside vajadus perede kaasamiseks

Tulemuslikuks kaasamiseks vajavad intervjueritud lastekaitsetöötajad toetust koolituse, toimiva võrgustiku ja lastekaitse süsteemi näol. Vajalike koolitustena nimetati lapse intervjuerimist, lahenduskeskset lähenemist, juhtumikorraldust, koostööd tõrkuva lapsevanemaga ja STAR andmeregistri kasutamist. Kõige suurem vajadus on lapse intervjuerimise koolituse järele: „*.../ Aga see, kuidas see kujuneb, on tegelikult ikkagi täiesti loominguiline, kuidas ma näiteks isegi pean Saastastega rääkima. Või 7aastasega ta peresuhetest. Või... Ma ei küsi ju otse, et kuidas suhted vanematega on, vaid tegelikult ikkagi on see keeruline ja tuleb iga kord erinevalt välja ... Tuleb küll mõnikord teadmistest puudu, kuidas Saastast küsitleda või Saastast või veel väiksemat*” (R7).

Lisaks on klientide olukorra parendamiseks, sh kaasamise edendamiseks vaja toimivat spetsialistide võrgustikku, kel on ühine arusaam ja eesmärk. Eraldi märgiti ära, et lapse ja pere olukorra hindamiseks on vaja ühtset hindamisjuhendit, ankeete andmete kogumiseks, kindlaid põhimõtteid ja arusaamu: „*Meil pole ühtset hindamisinstrumenti /.../*” (R19). Mitmed intervjueritavad märkisid puudulikest ressurssidest tingitud takistusi, sh aja- ja inimressursi puudumist.

Kokkuvõte

Lastega seotud kaalutletud otsuste tegemine on keeruline protsess, mis mõjutab last ja tema perekonda (Broadley 2015, Davidson-Arad ja Benbenishty 2016). Seetõttu on pere kaasamine oluline tähendus. Käesolevas artiklis esitatud uuringu tulemused viitavad, et laste ja vanemate kaasamine hindamisprotsessi esineb mitmeid takistusi, milleks on eelkõige lastekaitsetöötaja negatiivne kuvand ühiskonnas, ka lastekaitsetöötaja tegelevate ametnike

ebapiisavad oskused lapsega suhtlemisel, suur töökoormus, teenuste vähesus, negatiivne suhtumine klienti. Eraldi tuleb märkida intervjuueeritavate poolt tugevasti tajutavat ühiskonnas loodud negatiivset kuvandit lastekaitsetöötajast kui lapse äravõtjast, mitte kui abistajast-toetajast. Negatiivne kuvand omakorda suurendab perede usaldamatust lastekaitseüsteemi suhtes, samuti tekitab vastuseisu pere ellu sekkumise korral.

Hindamisalased uuringud Eesti lastekaitsetöötajate seas rõhutavad väärtuskonflikte ja lähenemisi (nt autoritaarne, traditsiooniline puudujääkidele keskenduv), mis takistavad lapse ja pere kaasamist (Toros ja LaSala 2015, Toros jt 2015). Traditsiooniline puudujääkidele keskenduv lähenemine on pärit minevikust, mida lastekaitsetöötajad tunnetavad kui sotsiaaltöö väärtustega mittekooskõlas olevat vaatenurka, kuid samas on praktikas seda keeruline muuta (Toros 2014). Negatiivne kuvand ja vananenud lähenemisenurk raskendavad lastekaitsetöötajal kaasata lapsi ja nende peresid hindamisprotsessi.

Harjumaa lastekaitsetöötajate intervjuudes ilmnes kohati liigne keskendumine traditsioonilisele probleemidele suunatud lähenemisele. Nii näiteks eeldati, et vanemad peavad oma süüd tunnistama, ilma selleta ei ole võimalik neid hindamisse kaasata, samuti lähtuti põhimõttest „spetsialist kui ekspert”. Sotsiaaltöös on alates 1980. aastatest hakatud arendama tugevustele suunatud mõtteviisi (Min 2011).

Tugevustele suunatud lähenemine ei eelda reaalseste raskuste ignoreerimist. Probleeme ja raskusi aktsepteeritakse ja võetakse arvesse, kuid eeskätt keskendutakse ressursidele ja edasilikumise võimalustele. On leitud, et üksnes probleemidest rääkimine võib viia abitusetundeni, mis raskendab muutuste elluviimist. Teisalt, rääkimine sellest, mida klient tahab, et see oleks teistsiti ja mida ta saab selleks teha, aitab tal näha, et muutused on võimalikud, edendades ka seega enesetõhusust ning keskendumist sellele, mida on vaja teha muutuste ilmnemiseks ehk kõige kasulikumat lahendusteni jõudmiseks (Cepukiene ja Pakrošnis 2011). Ilmselt on vaja muuta mõtteviisi, et näha seda, mida pered teevad õigesti, millised on nende ressursid ja tugevused ning mida tuleks parema toimetuleku huvides ette võtta. Tugevustele suunatud lähenemine muudab kliendi ja spetsialisti rolle, kuna oluliseks saab kliendi osalus, tema kaasamine protsessi. Intervjuueeritud lastekaitsetöötajate seas oli ka neid, kes pidasid vajalikuks saavutada tasakaal mõlema lähenemise vahel või keskenduda pere ressursidele ja võimetele.

Nii nagu pered vajavad lastekaitsetöötaja toetust hindamis- ja otsustamisprotsessi kaasamisel, vajavad toetust ka lastekaitsetöötajad: oskusi ja teadmisi perede kaasamiseks, samuti hindamisvahendeid, aga ka aega tööks laste ja vanematega, mis toetaks põhjalikku hindamist, usaldussuhte loomist ning suure tõenäosusega vähendaks ka läbipõlemist. **S**

Viidatud allikad

- Appleton, J.V., Terleksi, E., Coombes, L.** (2015). Implementing the Strengthening Families Approach to Child Protection Conferences. *British Journal of Social Work*, 45, 1395–1414.
- Broadley, K.** (2015). Making the decision to remove a child from parental care: Twelve decision-making criteria. *Children Australia*, 41 (2), 90–97.
- Cepukiene, V., Pakrošnis, R.** (2011). The outcome of Solution-Focused Brief Therapy among foster care adolescents: The changes of behavior and perceived somatic and cognitive difficulties. *Children and Youth Services Review*, 33(6), 791–797.

- Davidson-Arad, B., Benbenishty, R.** (2016). Child welfare attitudes, risk assessments and intervention recommendations: The role of professional expertise. *British Journal of Social Work*, 46, 186–203.
- Davidson-Arad, B., Kaznelson, H.** (2010). Comparison of parents' and social workers' assessments of the quality of life of children at risk. *Children and Youth Services Review*, 32, 711–719.
- Germain, C. B., Gitterman, A.** (1980). *The life model of social work practice*. New York: Columbia University Press.
- Holland, S.** (2004). *Child and family assessment in social work practice*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Lapse õiguste konventsioon** (1991). Riigi Teataja II 16, 56.
- Lastekaitse korralduse uuendamise alusanalüüs** (2013). Tallinn: AS Pricewaterhouse Coopers Advisors.
- Lastekaitseeadus** (2014). Riigi Teataja I, 06.12.2014, 1.
- Merkel-Holguin, L., Hollinshead, D. M., Hahn, A. E., Casillas, K. L., Fluke, J. D.** (2015). The influence of differential response and other factors on parent perceptions of child protection involvement. *Child Abuse & Neglect*, 39, 18–31.
- Min, T.** (2011). The client-centered integrative strengths-based approach: Ending longstanding conflict between social work values and practice. *Canadian Social Science*, 7(2), 15–22.
- O'Reilly, L., Dolan, P.** (2016). The voice of the child in social work assessments: Age-appropriate communication with children. *British Journal of Social Work*, 46(5), 1191–1207.
- Padgett, D. K.** (2008). *Qualitative methods in social work research*. Los Angeles: SAGE.
- Parton, N., O'Byrne, P.** (2000). *Constructive social work: Towards a new practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- Pennell J., Burford, G., Connolly M., Mor, K.** (2011). Introduction: Taking child and family rights seriously: Family engagement and its evidence in child welfare. *Child Welfare*, 90(4), 9–18.
- Platt, D.** (2012). Understanding parental engagement with child welfare services: An integrated model. *Child & Family Social Work*, 17, 138–148.
- Saar, H.** (2013). Lapse heaolu hindamise uuring. *Sotsiaaltöö*, 3, 32–6.
- Seim, S., Slettebø, T.** (2011). Collective participation in child protection services: Partnership or tokenism? *European Journal of Social Work*, 14(4), 497–512.
- Toros, K.** (2014). Graduate social work students' approaches and ways of thinking in child protection assessment: Case vignette reflections from Estonia. *Social Work Education: The International Journal*, 33(7), 890–905.
- Toros, K., LaSala, M.** (2015). Estonian child protection workers' assessment perspectives: The need for competence and confidence. *International Social Work*, (avaldatud online-versioonis).
- Toros, K., LaSala, M. C., Medar, M.** (2015). Assessment of children in need in a Post-Soviet context: Reflections of child protective workers in Estonia. *Journal of Family Social Work*, 18 (4) 267–287.
- Van Bijleveld, G. G., Deding, C. W. M., Bunders-Aelen, J. F. G.** (2014). Seeing eye to eye or not? Young people's and child protection workers' perspectives on children's participation within the Dutch child protection and welfare services. *Children and Youth Services Review*, 47, 253–259.
- Van Breda, A.** (2015). Developmental social case work: A process model. *International Social Work*, (avaldatud online-versioonis).
- Van Nijnatten, C., van den Ackerveken, M., Ewals, T.** (2004). Managing assesment. Quality planning in assessment procedures of the Dutch Child Protection Board. *British Journal of Social Work*, 34, 531–540.

Lapse abivajaduse hindamisest lastekaitseseaduse kontekstis Jõgevamaa näitel

Sirje Pint, MA

Uurimuse eesmärk oli teada saada, milline on lastekaitse-seaduse eesmärke silmas pidades lastekaitsetöötaja mõtteviis ja kompetentsus lapse abivajaduse hindamise läbiviimiseks ja kas tal on selleks kasutada piisavalt ressursse: teadmisi, oskusi, aega ja juhendeid.

Lapse abivajaduse hindamine on alates 1. jaanuarist 2016 reguleeritud lastekaitse-seadusega ning hindamisi tuleks läbi viia seaduse vastavatele sätetele toetudes. See tähendab, et hindamisi tuleb läbi viia, arvestades kaasaegseid lapse heaolu käsitusi, mis on seotud lapse õigustega. Olgu seadus kui tahes hea, ellu viivad seda ikkagi inimesed, ja seepärast oli tutvustatava uurimuse eesmärk teada saada, milline on seaduse eesmärke silmas pidades lastekaitsetöötaja mõtteviis ja kompetentsus hindamiste läbiviimiseks ja kas tal on selleks kasutada piisavalt ressursse: teadmisi, oskusi, aega ja juhendeid.

Lapse abivajaduse hindamisele pööratakse seaduses senisest oluliselt rohkem tähelepanu. Lapse abivajaduse hindamist ning abi osutamist nähakse omavahel lahutamatuult seotud tegevustena, st abi ei saa osutada enne, kui pole täit ülevaadet lapse olukorrast ja vajadustest ning abivajadust põhjustanud asjaoludest. Eesmärk on osutada abi, mis sobib konkreetse lapse ja tema olukorraga ning toob eelduste kohaselt kasu ja mõjutab tegelikku olukorda

positiivselt. Kuna hindamise tulemuste põhjal tehakse edasisi otsuseid, millel võib olla lapse elule kaugeleulatuv mõju, võib öelda, et lastekaitsetöös on hindamisoskused ühed olulisemad. Oma keerukuse tõttu on lapse abivajaduse hindamine lastekaitsetöötaja jaoks tõeline proovikivi. Hindamine algab abivajava lapse kindlaksmääramisega: parima võimaliku tulemuse saavutamiseks on hindamise läbiviimisel tähtis arvestada nii kõiki lapse eluvaldkondi kui ka teda ümbritsevaid inimesi ja keskkondi ning nende vahelisi vastastikmõjusid. Teema on Eestis aktuaalne, sest Statistikaameti (2016) andmetel on abivajavate laste arv tõusutendentsis ning lastekaitseseaduse alusel läbiviidavad hindamised peaksid aina enam peegeldama laste hoolekandemudeli põhimõtteid, et pakkuda perele vajalikku toetust ja abi, ning nähes seejuures last ja peret hindamisprotsessis osalejatena (Fargion 2014).

Artiklis leiab kajastamist Tallinna Ülikoolis kaitstud magistritöö „Lapse abivajaduse hindamine lastekaitseseaduse kontekstis

Jõgevamaa näitel” (juhendaja Karmen Toros). Uurimuse eesmärk oli saada ülevaade sellest, kuidas mõistavad lastekaitsetöötajad lapse abivajaduse hindamist vastavalt lastekaitse-seaduses kehtestatud nõuetele. Eesmärgist tulenevalt soovisin saada ülevaadet lapse abivajaduse hindamise eesmärgist, põhimõtetest ja hindamispraktikast, lastekaitsetöötajate kogemustest vanemlike oskuste hindamisel ja lapse ning vanema hindamisprotsessi kaasamisel. Lisaks soovisin teada, millist abi ja toetust vajavad lastekaitsetöötajad hindamiste läbiviimiseks. Teema paremaks mõistmiseks kirjeldan lühidalt mõningaid töö teoreetilises osas käsitletud seisukohti ja mõisteid.

Millega tuleb arvestada lapse abivajaduse hindamisel

Lapse abivajaduse hindamine algab abivajava lapse kindlakstegemisest. Watkinsi ja Kavale (2014) järgi on oluline, kuidas hindajad enda jaoks abivajadust defineerivad, sest see hakkab juhtivalt mõjutama kogu hindamisprotsessi. Kui lastekaitsetöös on harjutud lapse abivajaduse all silmas pidama lõhet või lahknevust olemasolevate tingimuste ja teatava ühiskondliku standardi või nõutavate tingimuste vahel (Milner ja O’Byrne 2009), siis Eesti lastekaitseseadus läheb kaugemale. Seaduse § 26 sõnastab mõiste laiahaardeliselt, nähes abivajadusena ka neid olukordi, kus on küll tagatud lapse jaoks elementaarne heaolu tase, kuid samas võib esineda ajutisi puudujääke hoolitsuses või riskitegureid, mis võivad viia abivajaduse tekkeni. Võib öelda, et lapse abivajaduse hindamine lastekaitseseaduse kontekstis nihutab lastekaitsetöö piire juba tekkinud probleemidelt ja raskustelt lapse ja pere vajadustele laiemalt ehk lapse heaolu edendamisele. See hõlmab ka lapse enda vaateid, arvamusi ja aktiivset osalust hindamisprotsessis (vt § 28 lg 3), mis tähendab Ferni (2014) järgi kaasamist kui praktikute ja laste

vaheliste jõuvahekordade nihutamist suurema võrdsuse poole nii tegevuste kavandamisel kui elluviimisel. Seesugune lähenemisviis tähendab aga lastekaitsetöötajate jaoks suurt hulka hindamisi.

Hindamisprotsessi lõppeesmärgiks võib pidada seisundit, kus lapse erinevad vajadused on rahuldatud ehk teisisõnu, tema heaolu on tagatud. Seetõttu on hindamisel võimaliku parima tulemuse saavutamiseks oluline arvestada kaasaegsete lapse heaolu käsitlustega. Nende käsitluste normatiivse raamistiku moodustavad Ben-Arieh (2008, 2010) järgi esiteks lapse arengu ökoloogilised teooriad, mille alusel on lapse heaolu seotud nii tema enda, teda ümbritsevate inimeste kui keskkonnaga, ning teiseks uus lapsepõlve sotsioloogia, kus lapsi nähakse subjektide ja aktiivsete tegutsejatena just siin ja praegu (ingl *well-being*) lisaks tavalisele elule, mis kulgeb täiskasvanuea suunas (ingl *well-becoming*) (Ben-Arieh ja Frønes 2011). Tulenevalt lapse õigustest siin ja praegu, on lapse kohene heaolu tähtis kui õigus omaette ja kannab Kutsari (2008) järgi endas ideed eakohasest pädevusest valikute tegemisel ja nende põhjal tegutsemisel. Kolmandaks lapse heaolu normatiivse raamistiku koostisosaks on lapse õigused kui inimõigused, mis tulenevad ÜRO lapse õiguste konventsioonist (1991) ja mille neli põhiprintsiipi on tihedalt seotud lapse heaolu kontseptsiooniga.

Mittediskrimineerimise nõue tähendab, et arvestada tuleb kõigi laste, sh tõrjutud laste (puudega laste, hooldusasutuses elavate laste, pagulaste laste) elutingimuste ja heaoluga. **Lapse huvide esikohale seadmine** asetab hindamisel esikohale lapse ja tähendab vajadust hinnata tema heaolu tema enda seisukohast lähtudes. Hindamiste läbiviimisel on oluline silmas pidada **kõikehõlmavat vaadet lapse arengule ja healule**, st lapse heaolu nägemist mitmedimensioonilisena;

lapse vaadete austamine tähendab lapse õigust väljendada hindamisel oma arvamust ning lastekaitsetöötaja kohustust võtta seda arvesse neid endid puudutavates küsimustes. (Ben-Arieh 2010, Santos Pais 1999)

Sedletzky (2012) on viidanud lapse õiguste ja heaolu vahelisele vastastikusele sõltuvusele, mille tulemusena sünnib positiivne mõjuring, kus lapse õigused toimivad suunavate põhimõtetenähtena protsessides, millega taotletakse lapse heaolu.

Kaasaegsetest heaolukäsitlustest lähtub ka lapse ja pere vajaduste hindamisraamistik (*Department of Health* 2000), mis loob ühtse aluse hindamiste läbiviimiseks ning tagab laste olukorra tervikliku hindamise ja sellest tulenevate teadlike ja kaalutletud otsuste tegemise. Lapse ja pere vajaduste hindamisraamistik on lähitulevikus Eestis rakendatava hindamisvahendi baasmudeliks.

Lapse abivajaduse hindamise alused lastekaitseseaduses

Lastekaitseseaduse (2014) § 28 lg 2 p 1 kohaselt peab lastekaitsetöötaja andma hinnangu lapse individuaalse heaolu kaheksale aspektile (füüsiline, tervislik, psühholoogiline, emotsionaalne, sotsiaalne, kognitiivne, hariduslik, majanduslik) ehk teisisõnu, hinnata tuleb lapse heaolu aspekte, lähtudes lapse heaolu terviklikust käsitlusest.

Kuna lapse loomuliku arengu- ja kasvu-keskkonnana nähakse perekonda, on vanemlikel pädevustel oluline roll selle keskkonna kujundamisel ning seetõttu on § 28 lg 2 p 2 järgi oluline neid hinnata.

Seaduse § 28 lõikes 3 nähakse ette kohustus kaasata abivajaduse hindamisse nii laps kui lapsevanem, mis tähendab otsest tööd lapse ja tema perekonnaga nende olukorra, vajaduste ja tugevate külgede teadasaamiseks. Lapse hindamisse kaasamine on otseselt seotud lapse õigusega olla aktiivne osaline enda vajaduste

hindamisel, väljendada oma arvamust ja vaateid ning nendega tuleb arvestada.

Uurimuse käik

Uurimuse viisin läbi kvalitatiivsel meetodil, kogudes andmeid 2016. aasta märtsis kümne poolstruktureeritud intervjuu abil. Intervjuud rajanesid lastekaitsetöötajate endi poolt valitud juhtumitel ning nende isiklikel kogemustel ja arusaamadatel hindamisest. Valimisse kuulumise eelduseks oli lastekaitsetöö tegemine Jõgevamaa kohalikus omavalitsuses kas lastekaitsetöötajana (6) või lisaks muudele tööülesannetele (4). Üheksal valimisse kuulunud oli kõrgharidus sotsiaaltöö erialal ning ühel kõrgharidus eripedagoogikas, osalenute tööstaaz varieerus 5 kuust kuni 14 aastani. Saadud andmeid analüüsisin kvalitatiivse sisuanalüüsi põhimõtetest lähtudes.

Uurimistulemused ja arutelu

Abivajav laps ja hindamis põhimõtted.

Intervjuudes kirjeldas enamus osalenutest oma sõnadega abivajavat last kui last, kelle elus on mingi oluline puudujääk, probleem või raskus ning üldiselt arvati, et lastekaitse seaduse definitsioon nende jaoks midagi oluliselt ei muuda. Hindamise eesmärgiks peeti vajadust saada tervikpilt tegelikust olukorrast, mis tähendas lapse erinevate vajaduste rahuldatus väljaselgitamist, tema turvalisust ning juhtunu või probleemi tuvastamist, pere paremat tundmaõppimist ja võimaliku lisaressursi leidmist. Eeltoodu põhjal otsustatakse, kuidas edasi tegutseda, mille all peeti sagedamini silmas perele vajalike teenuste ja abi pakku mist, vajadusel ka kohtu poole pöördumist. Hindamist nähti lapsekeskse pikemaajalise protsessina, kuna vajadused võivad muutuda ja aja jooksul selguvad tõeliselt olulised asjad. Antud uurimuse tulemuste põhjal tähendas lapsekesksus lapsele oluliste asjade nägemist lastekaitsetöötaja vaatevinklist: mis on lapse

jaoks tähtis, mida ta tunneb, milline lahendus on talle hea.

Lapse individuaalse heaolu terviklik hindamine tähendas kõigi seaduses kirja pandud heaoluaspektide hindamist, kusjuures kõiki neid oli hinnanud üks spetsialist. Enamik hindas lapse majanduslikku, hariduslikku, kognitiivset ja tervislikku seisundit, seejuures viimase kolme valdkonna hinnangud toetusid suures ulatuses kaudsele hindamisele, st info saadi perearstidelt, lasteaiast või koolist. Raskeimaks hindamisvaldkonnaks peeti psühholoogilise heaolu hindamist, sellele järgnes emotsionaalne heaolu ja intervjueritavad nentisid raskusi nende kahe üksteisest eristamisel. Neil vähestel juhtudel, kui neid aspekte püüti hinnata, oli tegemist pikkade käitumise ja olukordade kirjeldustega, selgitamata ja põhjendamata täpsemalt, mida need lapse jaoks tähendavad ja miks need on olulised. Psühholoogia ja emotsioonide valdkonnas ei pidanud keegi end pädevaks hindamisi läbi viima. Vähe oli sotsiaalse ja füüsilise heaolu hinnanguid, samas ei viidatud kordagi neile kui rasketele valdkondadele.

„Hindamist nähti lapsekeskse pikemaajalise protsessina, kuna vajadused võivad muutuda ja aja jooksul selguvad tõelised olulised asjad.“

Eeltoodud pilt võib tuleneda asjaolust, et kuigi lastekaitseadus toob välja hinnatavad valdkonnad, võivad täiendava selgituse, selge struktuuri ja süsteemi puudumise tõttu mõningad valdkonnad olla pealiskaudselt hinnatud või jääda üldse hindamata kui esmapilgul mitteolulised või siis hindamise käigus lihtsalt ununeda. Samuti raskendas täpsemate hindamisjuhiste puudumine kogutud andmete analüüsimist ja nende seostamist lapse eluga. Intervjuudest ilmnas, et lastekaitsetöötajal

on raske ilma juhendita kirjeldada mingi valdkonna hindamist, omamata samas täpsemaid teadmisi ja arusaama sellest, mida ja kuidas peaks selle valdkonna all üldse hindama ning millisel moel peaks kogutud andmetest hinnang kujunema.

Vanemlike oskuste hindamisel tõstatasid osalejad sarnaselt Hollandiga (2011) küsimuse nii „piisavalt pädeva” vanema määratluse puudumise osas kui sellest, mida täpsemalt hinnata vanemlike oskuste all. Enamus pidas oluliseks vanemluse komponendiks vanema suutlikkust vastata lapse erinevatele (füüsilised, emotsionaalsed, tervislikud) vajadustele, paaril juhul ka lapse suunamist ja stimuleerimist ning talle piiride seadmist.

Vanema kaasamisest rääkides peeti pea kõigil juhtudel silmas emasid ja leiti, et kaasamise õnnestumises on mõlemal osapoolel oma roll. Enda kui spetsialisti rolliks peeti põhjalikku selgitustööd, rääkimist ja info jagamist, vaid vähesel määral viidati kaasamist edendavatele põhimõtetele: empaatiale, vanema hirmude-eelarvamuste hajutamisele, vanema tunnetele lapse suhtes. Mitmed pidasid vanema rolliks tema suutlikkust ja soovi pidada probleemideks või lapse vajadusteks lastekaitsetöötajaga samu asju, nähes oma osa nii nende tekkimises kui lahendamises ja arvestades lastekaitsetöötaja seisukohta.

Laste kaasamist hindamisse peeti vajalikuks, samas oldi ebakindlad selle õnnestumise suhtes eri vanuses lastega. Ilmnes, et kaasamisel osutusid lapse vanusest olulisemaks teguriks lapse verbaalsed oskused, kuna kõik osalejad olid kasutanud laste kaasamisel just verbaalset suhtlemist: rääkimist, vestlemist, küsimuste esitamist, väiksemate laste puhul seda mõnel juhul mänguga täiendades. Lapse olukorra paremaks mõistmiseks oli pool intervjueritutest kasutanud täiendavalt vaatlust. Üksikud osalejad nimetasid tingimusi, millest nad lapse kaasamisel lähtuvad:

enda tutvustamine, hea õhkkonna loomine, ausus lapsega, sobiva koha leidmine ja vestluse toimumine vanemata. Kaasamisele kuluva aja ja kokkusaamiste suhtes oli mitmeid arvamusi; mõnel juhul leiti, et vajaliku info võiks saada juba esmakohatumisel lapsega. Keerulisteks vanuserühmadeks peeti nii teismelisi kui ka väga väikseid lapsi, sest esimeste puhul on vaja teha palju eeltööd ja kulutada aega ning teisel juhul lihtsalt puuduvad kaasamiseks vajalikud oskused. Paaril juhul peeti kaasamise all silmas igasugust lapsega rääkimist.

„Siiski ei peetud abivajaduse hindamist seaduses sätestatud nõuete kohaselt erinevatel põhjustel jõukohaseks, seda eelkõige paberitöö suure mahu ja ühtsete vormide puudumise tõttu.“

Lastekaitsetöötajate hoiakud ja lapse abivajadus

Üldine osalejate suhtumine lapse abivajaduse hindamise konkreetsemale ja täpsemale kajastamisele lastekaitseaduses oli igati positiivne. Siiski ei peetud abivajaduse hindamist seaduses sätestatud nõuete kohaselt käesoleval ajal erinevatel põhjustel jõukohaseks, seda eelkõige paberitöö ja dokumenteerimise suure mahu ja ühtsete vormide puudumise tõttu. Leiti, et ka hindamise sisuline pool pole puudulike hindamisoskuste tõttu jõukohane ning vaja on nii hindamisjuhendit kui -instrumenti, lisaks nii üldisi hindamis põhimõtteid kui spetsiifilisemaid valdkondi või sihtrühmi puudutavaid koolitusi. Täiendavalt sooviti supervisiooni ning omavalitsusjuhtide toetust ja võimaliku abistajana nähti Sotsiaalkindlustusameti piirkondlikke lastekaitseüksusi. Kindla ja kättesaadava toetuse allikana nimetati

korduvalt kollegiaalset toetust, pidades selle all silmas nii omavalitsusesisest toetust kui laiemalt kolleegide nõu ja ühisarutelusid.

Uurimuse põhjal esitasin järgmised ettepanekud sotsiaalministeeriumi laste ja perede osakonnale:

- Kiiresti välja töötada Eesti oludele vastav abivajaduse hindamise juhend ning võtta kasutusele hindamisvahend
- Võimaldada lastekaitsetöötajatele lisaks üldisele väljaõppele ka kitsama spetsiifikaga koolitusi teemadel, mida nad ise oluliseks peavad (hindamis põhimõtted, lapsekeskne lähenemine, psühholoogiline ja emotsionaalne heaolu, oskused väikelapse hindamiseks)
- Võtta koolitusplaane koostades ja rühmi moodustades arvesse lastekaitsetöötajate eelnevat töökogemust, ettevalmistust ja piirkondlikku eripära. Koolitused mõnedel teemadel eeldavad baasteadmisi ja kui neid pole, võib koolitus osutada ressursi raiskamiseks, nt hindamis põhimõtted peaksid teada olema enne, kui hakatakse õppima instrumendi kasutamist.

Kokkuvõte

Antud uurimuse tulemuste põhjal võib öelda, et praegu teeb iga lastekaitsetöötaja lapse abivajaduse hindamisel oma parima, lähtudes isiklikest väärtushinnangutest, teadmistest ja oskustest, mistõttu pole lapse abivajaduse hindamine ei terviklik ega süsteemne. Magistritöö tulemuste põhjal selgus hindamisjuhendi ja -instrumendi vajalikkus ning hea meel on tõdeda, et riik astub selles suunas samme ja lähiaastail lastekaitsetöötajad need väga vajalikud töövahendid ka saavad, et olla paremini ette valmistatud ja suutelised läbi viima lapse abivajaduse terviklikku hindamist lapse parimaid huvisid silmas pidades.

Kuna tutvustatud uurimuse näol on

tegemist eelkõige nn laiapõhjalise ülevaate-uurimusega lapse abivajaduse hindamisest lastekaitseadusest lähtudes, on edaspidi

kindlasti vaja uurida abivajaduse hindamise eri aspekte, nagu kaasamine, vanemlikud oskused, isade roll jt. **S**

Viidatud allikad

- Ben-Arieh, A.** (2008). The Child Indicators Movement: Past, Present and Future. *Child Indicators Research*, 1, 3–16.
- Ben-Arieh, A.** (2010). From Child Welfare to Children Well-Being: The Child Indicators Perspective. Teoses: Kamermann, S. B., Phipps, S., Ben-Arieh, A. (toim.) From Child Welfare to Children Well-Being: An International Perspective on Knowledge in the Service of Policy Making. Dordrecht: Springer, 9–22.
- Ben-Arieh, A., Frønes, I.** (2011). Taxonomy for Child Well-Being Indicators: A Framework for the Analysis of the Well-Being of Children. *Childhood*, 1(4), 460–476.
- Department of Health** (2000). Framework for the Assessment of Children in Need and their Families. National Assembly for Wales Home Office. <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20130401151715/https://www.education.gov.uk/publications/eOrderingDownload/Framework%20for%20the%20assessment%20of%20children%20in%20need%20and%20their%20families.pdf> (15.01.2016).
- Fargion, S.** (2014). Synergies and Tensions in Child Protection and Parent Support: Policy Lines and Practitioners Cultures. *Child & Family Social Work*, 19, 24–33.
- Fern, E.** (2014). Child-Directed Social Work Practice: Findings from an Action Research Study Conducted in Iceland. *British Journal of Social Work*, 44(5), 1110–1128.
- Holland, S.** (2011). Child & Family Assessment in Social Work Practice. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Kutsar, D.** (2008). Lapse heaolu vananevas Eestis. Kogumikus: Ots, L. (toim.) Uued ajad – uued lapsed. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 9–22.
- Lapse õiguste konventsioon** (1991). Riigi Teataja II. 16, 56.
- Lastekaitseadus** (2014). Riigi Teataja I, 06.12.2014, 1.
- Milner, J., O'Byrne, P.** (2009). Assessment in Social Work. New York: Palgrave Macmillan.
- Santos Pais, M.** (1999). A Human Rights Conceptual Framework for UNICEF. *UNICEF Innocenti Essay*, 9. Firenze: UNICEF Innocenti Research Centre.
- Sedletzky, V.** (2012). Child rights and child well-being: a think piece. Kogumikus: The Structural Determinants of Child Well-Being. UNICEF Office of Research – Innocenti, 55–63.
- Statistikaamet** (2016). Vanemliku hoolitsuseta ja abivajavad lapsed. http://pub.stat.ee/pxweb.2001/Database/Sotsiaalelu/11Sotsiaalne_kaitse/02Sotsiaalabi/07Vanemliku_hoolitsuseta_lapsed/07Vanemliku_hoolitsuseta_lapsed.asp (20.02.2016).
- Watkins, R., Kavale, J.** (2014). Needs: Defining What You are Assessing. Teoses: Altschuld, J. W., Watkins, R. (toim.) Needs Assessment: Trends and a View Toward the Future. New Directions for Evaluation. San Francisco: Jossey Bass, 19–31.

Enesekindlamad ja iseseisvamad noored: kuidas kaasata erivajadusega noori noorsootöösse

Kersti Kõiv

hariduspoliitika analüütik,
Poliitikauuringute Keskus
Praxis

Marit

Kannelmäe-Geerts

noortepoliitika üksuse
juht, SA Archimedes
Noorteagentuur

Üldised suundumused ja riiklike strateegiate põhimõtted nii Eestis kui ka rahvusvaheliselt lähtuvad erivajadustega noorte puhul kaasava hariduse põhimõttest. Kõigile tuleb tagada võrdsed võimalused, noorte erivajadustega on vaja arvestada nii hariduse andmisel kui ka õpikeskkonna loomisel (nt „Eesti elukestva õppe strateegia 2020”, „Koolivõrgu programm”). Kuid kas see on ka tegelikult tagatud? Mida saaksid teha lapsevanemad, noorsoo- ja sotsiaaltöötajad ning õpetajad selleks, et erivajadusega noori kaasata tegevustesse võrdselt teiste noortega?

Artikkel põhineb kahe uuringu tulemustel. Uuringu „Erivajadustega noorte ja nende noorsootöös osalemise võimaluste kaardistamine kohalikes omavalitsustes”¹ tellis Eesti Noorsootöö Keskus ja selle viis 2015. aasta sügisel läbi SA Poliitikauuringute Keskus Praxis. Valimi moodustasid noorsootöötajate pakkuvate asutuste esindajad ja kohalikes omavalitsustes noortevaldkonna

eest vastutavad spetsialistid. Teine uuring on SA Archimedes Noorteagentuuri projekti „HUViKoolide Kaasamise Arengu Programm” (edaspidi HUKK-AP) tulemuste ja mõju uuring (Aps ja Jukk 2016)².

Mis on erivajaduste taga

Erivajadus on lai mõiste. Eelkõige seostub see vajadusega kohandada õppe- või arenduskeskkonda. Haridusliku erivajadusega õppija võib olla puudega või õpiraskusega, aga ta võib olla ka erilisel andekas või vajada mingil muul põhjusel õppekeskkonna kohandamist (Kikkas jt 2011).

Eesti noorsootöös kasutatakse mõistet „erivajaduste ja vähemate võimalustega noored”. See tuleneb Euroopa Komisjoni üleeuroopalise programmi „Euroopa Noored” (*Youth In Action*) perioodi 2007–2013 sotsiaalse kaasatuse strateegiast, mille keskmes on vähemate võimalustega noored, „kes on võrreldes eakaaslastega ebasoodsamas olukorras,

¹ Vaata täpsemalt: Noorteseire aastaraamat 2014–2015. Erivajadustega noored. www.noorteseire.ee/aastaraamat.

² Vaata täpsemalt: Projekti HUKK-AP mõju hindamise raport. www.mitteformaalne.ee/wp-content/uploads/2016/06/HUKK-AP-m6ju-hindamise-aruanne.pdf. Projekt viidi ellu Euroopa Majanduspiirkonna toetuste programmi „Riskilapsed ja -noored” avatud taotlusvoorst „Noorte- ja noorsootööorganisatsioonide võime kaasata riskilapsi ja -noori on paranenud”.

sest nad koevad elus teatud takistusi, obustavaid situatsioone ja olusid, mis omakorda raskendavad nende osalemist hariduses (olgu selleks siis kooliharidus või mitteformaalse õppe võimalused), rahvusvahelises mobiilsuses, kodanikuõiguste realiseerimises, ühiskondlikus osaluses laiemalt” (Enn 2013,15). Artiklis käsitletakse erivajadust just selles mõistes.

Erivajadustega noorte kaasamine

Nii riiklikes kui ka maakondlikes strateegiadokumentides on võrdsete võimaluste loomine kõigile noortele üks läbivaid teemasid, samuti seisab olulisel kohal noorsootöötreenuste kättesaadavuse parandamine eri sihtrühmade jaoks. Seega võrdsetest võimalustest räägitakse ja nende loomise nimel juba tegutsetakse. Selleks et teenused oleksid kättesaadavamad, tuleb tagada erivajadusega noorele füüsiline ligipääs teenuse osutamise kohale. Samuti peab pidevalt koolitama töötajaid ning jagama infot, et tõsta töötajate teadlikkust ja parandada osaliste koostööd.

Kuigi strateegiadokumentides nähakse ette tegevusi ja toetavaid mehhanisme, kuidas võrdseid võimalusi tagada, ilmnes Praxise uuringust, et vaid ligikaudu 40% kohalikest omavalitsustest hindab erivajadustega noorte võimalusi osaleda noorsootöös piisavaks. Pooled kohalikud omavalitsused leidsid, et neid võimalusi võiks olla rohkem. Veidi rohkem kui kümnendik aga vastas, et erivajadustega noorte osalemisvõimalused on väga piiratud või puuduvad üldse.

Peamiste kitsaskohtadena töid uuringus osalenud asutuste esindajad ja kohalike omavalitsuste spetsialistid välja ühiskonna vähese teadlikkuse erivajadustega noortest, mis tähendab, et olemasolevad väärtused ja hoiakud ei taga sageli nende võrdset kohtlemist. Samuti erineb haridus, noorsootöö- ja vajalike tugiteenuste kättesaadavus, mitmekesisus ja

kvaliteet Eestis piirkonniti väga palju ning noortega tegelevatel spetsialistidel on vähe teadmisi, oskusi ja kogemusi nii erivajaduste varajaseks märkamiseks kui ka tööks erivajadustega noortega. Vähene teadlikkus viitab suuremale koolitusvajadusele (nii taseme- kui ka täiendusõppes).

Projekt HUKK-AP tulemuste ja mõju hindamine keskendus lahenduste pakkumisele. Taheti välja töötada lahendusi, mis toetavad vähemate võimalustega noorte osalemist noortele mõeldud tegevustes. Kaheaastase projekti käigus (2014–2016) uuriti, milliseid konkreetseid asju saaks muuta, et erivajadustega noored oleksid rohkem kaasatud ja teenused jõuaksid kõigi noorteni ning ühiskonna arusaamad ja hoiakud toetaksid seda.

Archimedese noorteagentuuri partnerid projekti elluviimisel olid Pärnu Linnavalitsus, Tartu Linnavalitsus, MTÜ Urban Style ja MTÜ VitaTiim. Kokku katsetasid võimalusi erivajadustega ja vähemate võimalustega noorte kaasamiseks huvitegevusse 76 organisatsiooni üle Eesti. Loodi uusi mudeleid ja lähenemisi, nt mobiilne huvikool, huvi- ja karjääripõhine õpe, huvikooli väikegrupid ja individuaaltöö, erivajaduste ja vähemate võimalustega noorte kaasamine huvikooli tavagrupid, huvikooli õpetaja tunnid hariduslike erivajadustega õpilaste koolis, sotsiaalpedagoogi tugi huvikooli jõudmisel jpm. Kokku käivitati 69 uut piirkondlikku huvitegevust just sihtgrupi vajadusi arvestades. Kahes omavalitsuses vaadati läbi ja töötati välja terviklahendused, mis võimaldavad jätkata kõnealuste noorte kaasamist huvitegevusse ka projekti lõppedes.

Ühisüritused aitavad muuta hoiakuid

HUKK-AP projekti raames sai selgeks, et alustada tuleb noorte vajaduste varajasest märkamisest ja ühiskonna hoiakutest. Sageli

ei soovi vanemad isegi koostööpartnerile selgitada oma lapse erivajadust, sest endiselt kardetakse sildistamist. Harvad pole ka olukorrad, kus lapsevanemad ei soovi, et nende lastega käiksid samas klassis, huviringis või mujal erivajadusega noored. Et noortel endil tekiks omavaheline parem mõistmine ja sünergia, on just vaja ühisüritusi ja üksteiselt õppimist ning seda juba lasteaiast alates.

Erivajadusega noored rõhutavad, et ühine tegutsemine aitab noortel erivajadusi paremini mõista, seeläbi on võimalik tasapisi muuta ka hoiakuid. Seega võiks olla rohkem ringe ja tegevusi, kus kõik noored on koos. See omakorda eeldab aga tugiteenuste olemasolu, mis praegu on paraku kitsaskoht. Siin võiks abi olla eri poolte koostööst. Koolitustega saaks lisaks noorsoo- ja sotsiaaltöötajatele ja huviringi õpetajatele kaasata lapsevanemaid, vabatahtlikke, üliõpilasi (sh nt praktika raames) jne. Sageli on noorel raske teha just esimest sammu, seda toetaks näiteks erivajadustega noorte huviringi vm tegevuse vaatlusperiood tugiisikuga, kes toetab ja julgustab noort.

Projekti HUKK-AP huvitegevustes osales 3231 vähemate võimalustega noort üle Eesti, neist käis pidevalt ringides 1806 noort. Projekt oli eriti väärtuslik just noorte vajaduste märkamise ja arvesse võtmise ning võimaluste loomise tõttu. Tulemused kinnitasid, et huvitegevuses osalemine mõjutab noori positiivselt. Muutus võis puudutada noorte hoiakuid, tundeid, teadmisi, oskusi ja käitumist nii huviringiga seotud keskkonnas kui ka väljaspool seda (Aps ja Jukk 2016). Huviring võib olla paljude noorte jaoks tõhus sekkumis- või ennetustegevus eeldusel, et noort toetab spetsialistide võrgustik.

Koostöö ja täienduskoolitused

Mida keerukamad on noore vajadused ja arengut takistavad tegurid, seda rohkem peavad

koostööd tegema sotsiaal-, noorsootöö-, haridus-, meditsiini- ja korraldusspetsialistid (*ibid*). Uuringust selgus, et see, kas noor saab osaleda just enda huvile ja vajadustele vastavas huvitegevuses, sõltub palju valdkonna eestvedajate ja ringijuhtide hoiakutest ning valmisolekust luua uusi võimalusi. Samuti võib järeldada, et palju rohkem tuleb toetada vanemaid, et nad julgeksid oma lapsi huviringi saata ja oskaksid neid vajadusel toetada. Esiialgu planeeritud 40 perekonna asemel nõustati ja kaasati projekti 442 lapsevanemat.

Pärnu, Tartu ja ka mitme väiksema kohaliku omavalitsuse näide kinnitas, et erivajadustega laste kaasamine huvitegevusse tähendab eri valdkondade spetsialistide ja lastevanemate koostööd. „*Koostöö ei ole enam lihtsalt mingi populaarne sõna või silt, vaid üheskoos tegemine on rakendatud igapäevatoösse ja saanud normiks,*” ütleb Pärnu Kunstikooli direktor Kristel Kallau. (Altosaar jt 2016)

Projekti HUKK-AP jooksul selgus, et meil on küll erialase ettevalmistusega inimesi, kes tegelevad noortega, kuid selleks, et noorsoo- ja/või sotsiaaltöötajal oleksid vajalikud teadmised erivajadusega noortega töötamiseks, tuleks õpingute jooksul pöörata teemale rohkem tähelepanu. Projekti kogemus kinnitas vajadust korraldada pidevalt täienduskoolitusi, et õppida paremini märkama noorte vajadusi ning saada juurde teadmisi, kogemusi ja julgustust, kuidas osata kaasata vähemate võimaluste ja erivajadustega noori. Algajal on alati palju kasu toetavast mentorist, kellel on juba töötamiskogemusi erivajadustega noortega. Hirmu ja teadmatust aitavad ületada ka võrgustikukohtumised, kus on võimalik oma kogemusi ja edulugusid jagada. Hea näide on HUKK-AP kogemuslugu: „*Õpetajad tunnevad end tänu koolitustele, supervisioonidele ja arenguseminaridele kindlalt. Kohtumistel osalevad ka teiste huvikoolide õpetajad, juhtkonna liikmed, koolide sotsiaalnõustajad ning*

üldhariduskoolide esindajad. Tekkinud on võrgustik, kus üksteist tuntakse ning vajadusel saab otsida abi ja toetust." (Altsaar jt 2016)

Projekti raames sai katsetada uusi tegevusi, mitmed neist said püsiva rahastuse, mis kestab ka pärast projekti lõppu. Näiteks toetab Pärnu Linnavalitsus edasi erivajadustega noorte kaasamist huvitegevusse ja Tartu linn toetab kõrgema pearahakoefitsiendiga nii majanduslikult vähemate võimalustega noorte kui ka erivajadustega noorte osalemist huviringides. Sarnaseid näiteid on ka teistes omavalitsustes ja organisatsioonides.

Kokkuvõtteks

Noortega töötavale inimesele tähendab erivajadustega noore huvitegevusse kaasamine

tihti mugavustsoonist väljatulemist. Sõltuvalt takistustest tuleb leida sobivad lahendused, tegeleda tuleb nii noorte kui ka nende vanemate teavitamisega. Suuremate takistuste ületamine eeldab toimivat koostöövõrgustikku, tugispetsialistide kaasamist, motiveeritud ja koolitatud spetsialiste, toimivaid transpordilahendusi ja -hüvitussüsteeme. Tänu HUKK-AP projektile on meil nüüd eeskujuks häid näiteid ja terviklahendusi 12 maakonnast³. Neid saab üle võtta ja kohendada, et erivajadustega noored üle Eesti saaksid rohkem huvitegevuses osaleda. Nende abistamiseks saavad sotsiaaltöötajad teha esimese sammu, võttes ühendust oma kandi noorsootöötajate ja -teenuse pakkujatega, et koos leida just nende noorte jaoks parimad tegevused. **S**

Viidatud allikad

- Altsaar, K., Aps, J., Koppel, E., Kost, R.** (2016). Kõik on võimalik! Kokkuvõte Huvikoolide Kaasamise ja Arengu Programmi HUKK-AP kogemustest, tegevustest ja tulemustest. Tallinn: SA Archimedes noorteagentuur. http://mitteformaalne.ee/wp-content/uploads/2014/07/Archimedes_HUKK-AP_210x200_16-06-16.pdf. (25.11.2016).
- Aps, J., Jukk, M.** (2016). Projekti HUKK-AP mõju hindamise raport. Tallinn. <http://mitteformaalne.ee/wp-content/uploads/2016/06/HUKK-AP-m6ju-hindamise-aruanne.pdf>. (25.11.2016).
- Enn, Ü.** (2013). Kaasav noorsootöö – mõistetest ja tähendustest. Ja sellest, milline tähendus on kaasaval noorsootööl. Teoses: Jüristo, K. (toim.) Kaasava noorsootöö käsiraamat. Tallinn: SA Archimedes Euroopa Noored Eesti büroo. http://mitteformaalne.ee/wp-content/uploads/2014/07/kaasava_noorsootoo_kasiraamat_lowreso.pdf. (25.11.2016).
- Kikkas, K., Koit K., Kukk, I., Kurvits, T., Köllamets, S., Tiirik, G., Varik, E.** (2011). Takistusteta kõrgkooliõpe. Erivajadusega õppija toetamine ja õpikeskkonna kohandamine. Juhend kõrgkoolidele, õppijatele, õppejõududele, tugitöötajatele. <http://primus.archimedes.ee/sites/default/files/oppija/Takistusteta%20korgkooliõpe.pdf>. (25.11.2016).

³ Näited, kogemuslood ja sekkumisloogikad on kättesaadavad projekti HUKK-AP kogumikus „Kõik on võimalik! Kokkuvõte HUKK-AP kogemustest, tegevustest ja tulemustest”.

Integreeritud teenused laste vaimse tervise toetamiseks: ennetus, varajane märkamine ja õigeaegne abi

Tiina Tõemets

laste ja perede osakonna projektijuht, sotsiaalministeerium

Sotsiaalministeeriumis välja töötatud integreeritud teenuste kontseptsioon kirjeldab lastele ja peredele mõeldud teenuseid, mis toetavad lapse heaolu ja vaimset tervist ning haridus-, sotsiaal- ja tervishoiuvaldkonna koostööd. Läbivad põhimõtted on perekeskne ja lapse vajadusi arvestav lähenemine, lahendustele orienteeritud valdkondadeilene koostöö, olemasolevate ressurssidega arvestamine, tõendus põhiste ja mõõdetavate tulemustega tegevuste arendamine. Artikkel annab ülevaate laste vaimset tervist toetavate teenuste olemusest ja arendamise suundadest, mis on kirjas valminud kontseptsioonis.

Väga varased mõjutused

Lapse õpivõime, suhted kaaslastega, turva- ja õnnetunne on tihedalt seotud täiskasvanute loodud füüsilise ja vaimse kasvukeskkonnaga. Lapse elu täisväärtuslikuks kujunemise määravad teda ümbritsevad inimesed, igapäevased kogemused ja rutiinid. Uuringud näitavad, et tegelikult saab laps mõjutusi juba ema raseduse ajal. Kriitilise tähtsusega on aga kolm esimest eluaastat, mil areng on kõige kiirem. Kolm väga olulist riskitegurit on:

- 1) pikaajaline stressi talumine (nt vanematevahelised konfliktid, ema pidev muretsemine jm)
- 2) tähelepanu defitsiit (nt hoolitsuse ja

puudutuste nappus, lapse vajaduste eiramine)

- 3) vaesus ja kehvad kasvutingimused (nt menüü, kus pole piisavalt toitaineid, arendava keskkonna puudumine). (Heckman 2006, Shonkoff 2011)

Kui laps oskab oma käitumise ja sõnadega rahulolematust juba paremini väljendada, hakatakse uurima, mis on lahti. Siis tuleb välja selgitada, kuidas pere tervikuna toimib ja hinnata perekonna vajadusi. Tervikliku hindamise saab läbi viia KOV lastekaitsetöötaja. Kui abi saamiseks pööratakse juba Rajaleidja keskusesse või vaimse tervise kabinetti, siis viib hindamise läbi sealne meeskond. Mõnikord on lastega töötavad spetsialistid varmad perekonda sildistama või usutakse, et vaimse tervise spetsialist suudab lapse „terveks” teha. Kui vanem pole koostööaldis, tuleb koostöösuhte nimel pingutada, et last aidata.

Eestis hakatakse lapse toimetuleku pärast tavaliselt tõsisemalt muretsema alles siis, kui laps läheb kooli. Sageli selgub koolipingis, et laps ei suuda keskenduda, tema sotsiaalsed oskused ei vasta kooli nõuetele või lapsele lihtsalt ei meeldi koolis käia. Loomulikult on ka siis veel võimalik efektiivselt sekkuda, kuid probleemide lahendamisele kulub juba rohkem aega ja ressursse.

Kuidas ära hoida probleemide süvenemist

Kõige tõhusam on panustada ennetustegevusse. Universaalne ennetus hõlmab kõiki Eestis elavaid lapsi. Juba enne lapse sündi tuleb toetada vanemate kohanemist uue rolliga ning vajadusel ka paarisuhet. Pärast lapse sündi toimivad hästi beebikooli sarnased tugirühmad, kus käsitletakse lapse arenguga seotud vajadusi ja oskusi. Selliste koolituste läbiviijad peavad olema professionaalid.

Riskirühma kuuluvate pere kaasamine eeldab ka kogukonna toetust. Iga pereni võimaldab jõuda regulaarne arsti- või pereõe külastus, mille käigus tuleks rohkem tähelepanu pöörata vanemlikele oskustele, pere toimimisele ja lapse vaimsele tervisele. Universaalne ennetus peab olema kõigile kättesaadav. Peamine on küsimus, kuidas kaasata sellesse kõik tuge vajavad perekonnad.

Riskirühmade puhul on tähtis rakendada varakult ka teisest ennetust ehk riskide maandamist. Mõnel juhul on vanemal vaja osaleda turvalise kiindumussuhte koolitusel „*Circle of Security*”¹ või arendada oma vanemlike oskusi vanemlusprogrammis „Imelised aastad”². Kui nooruk on juba kaotanud usalduse ühiskonna vastu, siis on võimalik rakendada mitmedimensioonilist pereteraapiat, mida koordineerib Sotsiaalkindlustusameti lastekaitseüksus. Kõigi nimetatud programmide tõhusust on hinnatud kas Eestis või teistes riikides, seega on tõenäosus saavutada soovitud muutusi suurem, kui juhuslikke sekkumisi ellu viies.

Lastele mõeldud tegevustena tasub veel nimetada sallivuse suurendamist ja kollektiivis vajalike sotsiaalsete oskuste harjutamist.

Kooliealised lapsed peavad oskama arvestada oma kaaslaste heaolu; mõistma, kuidas negatiivne käitumine mõjub neile endile ja teistele; neil peab olema julgust abi küsida ja usaldust täiskasvanute vastu. Selleks on kohandatud mitmeid tõendus põhiseid programme, nagu KiVa („Kiusamise vastu”)³ ja VEPA („Veel paremaks”) käitumiskeskuste mäng⁴. Neid viiakse läbi koolides, seni paraku projektipõhiselt. Riik ja omavalitsused peavad koos leidma lahenduse, kuidas teha need sekkumised kättesaadavaks igas asutuses, kus neid vajatakse.

Teise ja kolmandase sekkumise (vt joonis 1, lk 68) puhul on võimalik rakendada ennetust siis, kui riskid on juba tuvastatud. Nii saab soodustada lapse ja vanema kiindumussuhet, arendada vanemlike oskusi ja parandada lapse toimetulekuoskuseid.

Riskide ja abivajaduse hindamine

Kuna meie väikese riigi ressursid on piiratud, tuleb neid kasutada sihipäraselt. Õiget sekkumist aitab planeerida pere abivajaduse ja riskide võimalikult täpne hindamine. Enamasti kasutatakse intervjuu meetodit, intervjuueeritakse ühte või, veel parem, mõlemat vanemat ja kindlasti last. Levinud on ka andmete kogumine lapsega kokku puutuvate spetsialistide abiga. Tõhus võiks olla võrgustiku koostöö, kus osalised kohtuvad ja leiavad koos parima lahenduse. Probleemi täpsustamisel oleks abi standardiseeritud hindamisvahenditest. Nii saab hinnata vajadust kasutada logopeedi või eripedagoogi, ennetusprogramme, pereteraapiat jms.

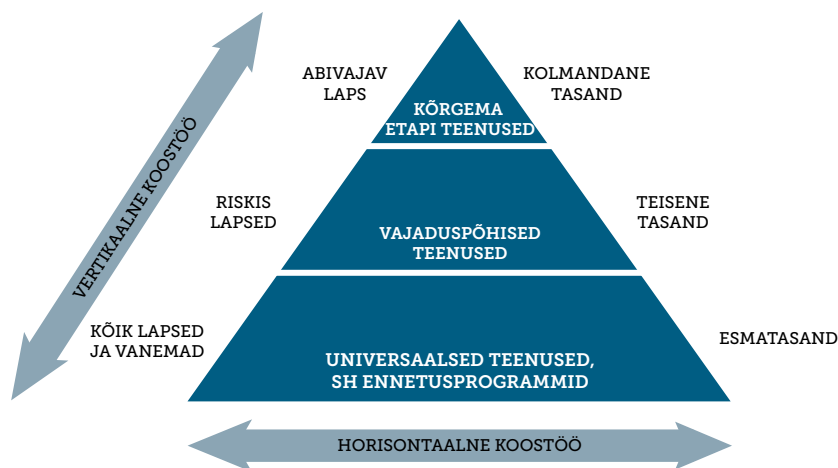
Soovitav oleks kasutada universaalseid

¹ Loe lähemalt www.perenou.ee/circle-of-security-vanemakoolitus.

² Loe lähemalt www.tai.ee/vanemlusprogramm.

³ Loe lähemalt www.kivaprogram.net/estonia.

⁴ Loe lähemalt www.terviseinfo.ee/vepa.

Joonis 1. Integreeritud teenused kolmel tasandil

sõelumisvahendeid⁵, see tagab võrdse kohtlemise ja aitab vältida subjektiivsete hinnangute andmist. Praegu standardiseeritud hindamisvahendeid laste vaimse tervise ja heaolu hindamisel Eestis teadaolevalt veel ei kasutata (Akkermann 2014). Küll aga on uuritud rahvusvaheliselt kasutatavaid küsimustikke, mille usaldusväärsus on teaduslikult kinnitatud. Mõne küsimustiku kohandamist Eesti oludele on juba alustatud. Esimestena valiti välja M-CHAT-R/F, millega sõelutakse kaheaastaste laste autismispektri-häire kahtlust ning PSOC (*Parenting Sense of Competence*) vanemliku rahulolu hindamiseks. Aasta lõpuks saab kohandatud veel KIDSCREEN-52, mis laseb õpilasel oma heaolu hinnata ja FFSS (*Family Functioning Style Scale*), mis näitab perekonna tugevusi, aga ka toetusvajadust. Laste ja perede osakond kohandab lastekaitsetöötajatele ühtset teraviklikku hindamisraamistikku, mis on pärit Ühendkuningriigist ja kasutusel ka Rootsis. Praegu on veel lahendamata küsimus, kus

peaksid standardiseeritud hindamisvahendid paiknema, et neid saaksid kasutada kõik lapse ja perega tegelevad spetsialistid. Riik on probleemi teadvustanud: otsitakse võimalikku IT-lahendust ning kavandatakse arendus- ja koolitustegevust.

Vajalik tugi ja teenuste integreeritus

Selleks et osutada eri valdkondade teenuseid integreeritult, ei ole alati vaja täpseid ettekirjutusi. Ühes heas näites märkas võrgustiku liige õigel ajal lapse probleemi ja kaasas koostööpartnereid, kes korraldasid sekkumisi. Lasteaiaõpetaja märkas mahajäämust lapse arengus ja teavitas sellest kõigepealt vanemaid, kuid perekond ise ei leidnud lapsele abi. Seejärel kaasas lasteaed lastekaitsetöötaja, kes suhtles perekonnaga ja aitas leida spetsialisti, kes sai last aidata. Kohalik omavalitsus korraldas transpordi spetsialisti vastuvõtule. Lapsele koostati raviplaan, lasteaia personal sai soovitusi lapse toetamiseks. Selles loos oli

⁵ Universaalsed sõeltestid on standardiseeritud hindamisvahendid probleemi varajaseks avastamiseks, nende abil viiakse läbi kõigi antud vanusgruppi kuuluvate laste hindamine.

lasteaiäõpetaja sekkumise algataja, lastekaitsetöötaja korraldaja, spetsialistid osutasid vajalikke teenuseid ning andsid tagasisidet perekonnale, haridusasutusele ja kohaliku omavalitsuse töötajale. Järjepideva toetuse tagamiseks teeb järelevalvet lastekaitsetöötaja. Perekonnal oli toimetulekuraskusi, kuid neile leiti lahendusi ja laps sai õigel ajal abi.

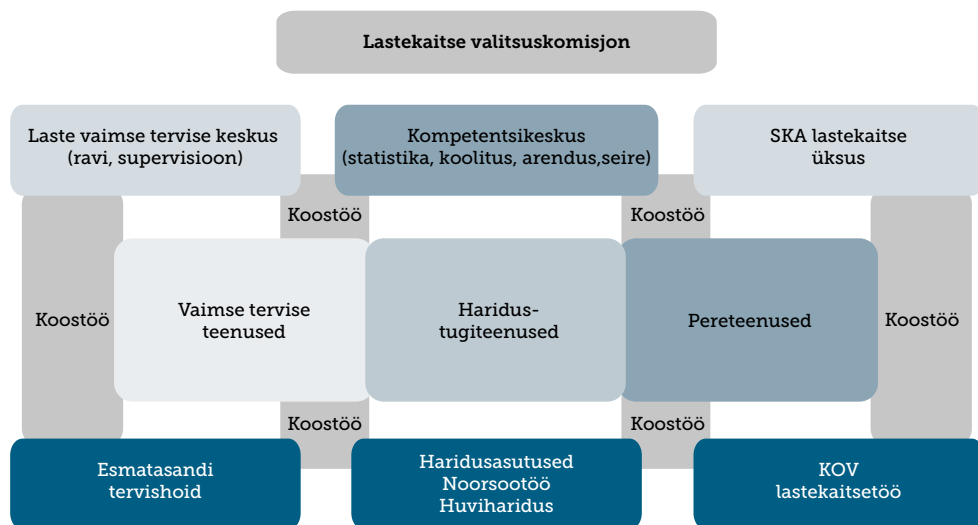
Niisugune koostöövõrgustik peaks toimima igas kohalikus omavalitsuses ja reageerima vajaduspõhiselt. Selle korraldamiseks saab muuta seadusandlust ja luua juhiseid, kuid veel tähtsam on muuta abistajate suhtumist ja soovi leida ühiselt tõhusaid lahendusi, kuidas lapse heaolu tagada.

Alati ei saa kõiki muresid nii loogiliselt lahendada. Sellisel juhul vajavad lastega töötavad spetsialistid ja võrgustikud toetust. Keeruliste juhtumite lahendamisel saab lastekaitsetöötaja tuge ja nõu regionaalsest lastekaitseüksusest, mis kuulub Sotsiaalkindlustusameti juurde. Samasugust tugisüsteemi vajaksid ka õpetajad, hariduses töötavad tugispetsialistid, vaimse tervise teenuse osutajad ja esmatasandi tervishoiutöötajad.

Laste vaimse tervise probleeme aitavad lahendada vaimse tervise keskused nii Tallinnas, Tartus, Pärnus kui ka Ida-Virumaal. Et abi lähemale tuleks, katsetati laste vaimse tervise kabinetide toimimist Soome näitel Põlva, Võru ja Valga maakonnas. Kabinet aitab kiireloomuliste probleemide puhul ja diagnoosikahtlusega lapsel kiiremini psühhiaatrilist abi saada ning nõustab ja jõustab juhtumeid, mida tegelikult saab lahendada lapse elukohas. Tulevikus on plaanis avada kabinetid igas maakonnas. Hariduslike erivajadustega ja õpiraskustega lapsi toetavad Rajaleidja keskused.

Praeguses süsteemis puudub veel läbimõeldud pereteenuste korraldus. Erandiks on suuremad linnad, kus omavalitsus toetab neid teenuseid, mis perekonda keerulistel aegadel aitavad. Pereteenustest võib välja tuua pereteraapiat, perelepitust, aga ka individuaalset vanemluse nõustamist või psühholoogilist toetust (vt joonis 2).

Teenuste integreeritus on paljuski kokkuleppeline ja tähendab, et perega seotud osalised teevad tihedat koostööd selle nimel, et perekond saaks abi ja tuleks edaspidi iseseisvalt

Joonis 2. Tervikvaade integreeritud teenustele laste vaimse tervise toetamiseks

toime. Koostööd ilmestab ühine tegevusplaan, kus on ära toodud planeeritavad sekkumised ja nende elluviimise eest vastutajad. Lepitakse kokku kohtumiste regulaarsus ja teenuste maht, et tagada ülevaade toimuvast. Tähtis on, et igal juhtumil on algus ja lõpp. Lõpetatuks ei saa lugeda tegevust, kus perekond ja lapsega töötavad spetsialistid ei näe positiivset muutust. Väljatoomist ja tunnustust vajavad aga väiksemad ja suuremad edasiminekud ning positiivsed muutused lapse käitumises. Koostöövõrgustik ei saa olla formaalne, tarvis on reaalselt tugisüsteemi, mis aitab keeruliste olukordadega edukalt toime tulla.

Kokkuvõtteks

Laste vaimse tervise toetamiseks on kõige kasulikum teadlikult ennetada probleemide tekkimist. Selleks peab riik tugedama igasuguseid ennetusega seotud tegevusi. Riskirühma kuuluvate laste toetuseks on

vaja valdkondadevahelisi ja tõendus põhiseid sekkumisi, et probleeme märgataks aegsasti ja abi jõuaks korraldada õigel ajal. Tähtis on määrata juhtumikorraldaja, kes jälgib, et kokkulepitud tegevused saaksid ellu viidud, et need oleksid asjakohased ja probleemid saaksid tõhusa lahenduse.

Juba on astunud mitmeid olulisi samme: välisvahendite toel on alustatud valdkondadevahelise tegevuse koordineerimist, ka tõendus põhised sekkumised on muutunud kättesaadavamaks. Uus lastekaitseadus kohustab iga lastega töötavat spetsialisti märkama abivajavat last. Sealt algabki võimalus pakkuda igale lapsele turvalist ja toetatud kasvukeskkonda.

Olemasolevad ressursid ja oskused tuleb põimida terviklikult toimivaks süsteemiks, kus iga spetsialist teab oma rolli ja vastutust ning iga perekond tunneb, et vajadusel neid mõistetakse ja osatakse probleeme lahendada. **S**

*Kontseptsiooni tervikteksti ja teised projekti „Integreeritud teenuste kontseptsiooni loomine laste vaimse tervise parandamiseks“ raames valminud materjalid leiata sotsiaalministeeriumi koduleheküljel www.sm.ee -> Eesmärgid ja tegevused -> Lapsed ja pere -> Lapse õigused ja heaolu.
Projekti viiakse ellu Norra toetusel programmi „Rahvatervis“ varem kindlaksmääratud tegevusena.*

Viidatud allikad

- Akkermann, K.** (2014). Lapse heaolu ja vaimse tervise hindamisvahendite kaardistamise lõppraport. Tallinn: Sotsiaalministeerium. [www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ ja_pered/Lapse_oigused_ ja_heaolu/hindamisvahendite_loppraport_veebruar_2015.pdf](http://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Lapse_oigused_ja_heaolu/hindamisvahendite_loppraport_veebruar_2015.pdf) (25.11.2016).
- Heckman, J. J.** (2006). Skill formation and the economics of investing disadvantaged children. *Science*, 312, 1900–1903.
- Shonkoff, J. P.** (2011). Protecting brains, not simply stimulating minds. *Science*, 333, 982–983.

Õigusrikkumise toime pannud lapse abistamine

Elise Nikonov

laste ja perede osakonna peaspetsialist, sotsiaalministeerium

Õigusrikkumise toime pannud lapsega tegelemisel jooksevad kokku riigi kaks rolli: esiteks süütegude menetlemine, et ennetada uusi seaduserikkumisi, tagada ühiskonna turvalisus ja rahuldada kannatanu õiglustunnet, ning teiseks kohustus tagada iga lapse, sh õigusrikkumise toime pannud lapse õigused ja heaolu.

Kuigi need eesmärgid võivad tunduda olevat teineteisega vastuolus, on siiski võimalik saavutada edu mõlemaga – seda juhul, kui õigusrikkumisele reageeritakse viisidel, mis aitavad lapsel mõista teo ebasobivust ja heastada tehtud kahju, ning samal ajal tegeldakse lapse teo taga olevate sügavamate põhjuste ehk lapse probleemide ja abivajadusega.

Lapse õigusrikkumisega tegelevad politsei, prokuratuur, kohus ning ohvriabi lepitusteenus. Nii uute õigusrikkumiste ennetamiseks kui ka lapse heaolu tagamiseks on seejuures kõige tulemuslikum praktika, mis järgib taastava õiguse põhimõtteid (loe täpsemalt Kaire Tamme ja Kadri Ann Salla artiklist lk 76).

Last saab aidata lastekaitsetöö, sotsiaalteenuste ja haridus- ning tervishoiusüsteemi teenuste kaudu. Õigusrikkumise toime pannud lapse vajadused ei erine teiste laste omadest. Seetõttu ei tohiks õigusrikkumise toime pannud last häbimärgistada ja temaga peaks tegelema nagu iga teise abivajava lapsega. Õigusrikkumise toime pannud abivajavat

last saab üldises abivajavate laste abistamise süsteemis abistada oluliselt tõhusamalt kui õigusrikkumise toime pannud lastele loodud spetsiaalses süsteemis.

Alaealiste komisjonide kaotamine

Alaealiste komisjonid on eksisteerinud nende kahe tegevuse piirimaail: ühest küljest menetletakse õigusrikkumisi (kuulatakse laps üle, arutatakse tema süütegu), ning teisest küljest rakendatakse teda abistavaid mõjutusvahendeid (näiteks sotsiaalset rehabilitatsiooni).

Oma vormilt ei sobi alaealiste komisjonid aga hästi kummagi eesmärgi saavutamiseks. Teole on võimalik kiiremini reageerida politseil, prokuratuuril ja kohtul, kes peaksid järgima korrektselt lapse õigusi tema süüteo menetlemisel ning kaasama kannatanut nii palju, kui see on võimalik; põhjalikumat sekkumist vajavatel juhtudel saab kasutada lepitusteenust. Lapse abivajadusega on võimalik oluliselt lapsesõbralikumalt tegelda lastekaitse süsteemis, kus laps ei pea oma

muredest rääkima mitme täiskasvanu ees (kes on kogunenud selleks, et tema tegu hukka mõista), vaid ta saab usalduslikult pöörduda korraga ühe täiskasvanu poole, kelle ainus ülesanne on teda aidata.

Alaealiste komisjonid dubleerivad teiste osaliste juba tehtavaid ülesandeid. Selle asemel et panustada mitme dubleeriva süsteemi arendamisse ja parandamisse, on tunduvalt targem suunata senised alaealiste komisjonide ressursid selsesse, et abivajava lapsega tegelemise süsteem muutuks aina paremaks nii õigusrikkumisi toime pannud abi vajavatele lastele kui kõigile teistele abi vajavatele lastele.

Nendel põhjustel tunnistatakse sotsiaalministeeriumis ette valmistatud eelnõuga kehtetuks alaealise mõjutusvahendite seadus (AMVS) ja lõpetatakse alaealiste komisjonide tegevus. Eelnõu peaks jõustuma seadusmuudatusena 2018. aasta alguses.

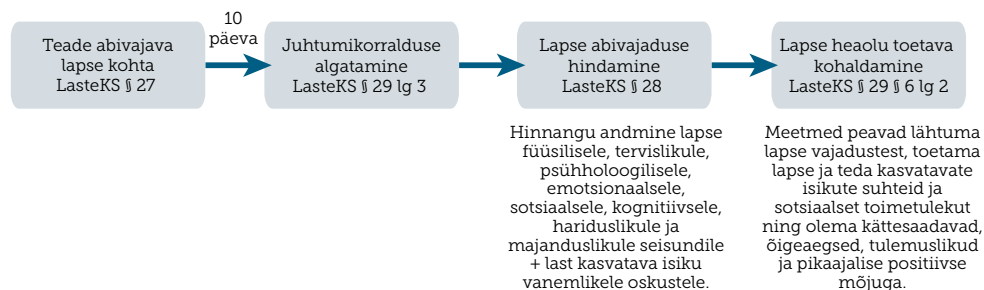
Abivajava lapsega tegelemine kohalikus omavalitsuses

Laps peab abi saama olenemata sellest, kas ta on pannud toime õigusrikkumisi või mitte. Abivajava lapsega tegelemise tõhustamine puudutab oluliselt suuremat hulka lapsi kui õigusrikkumisi toime pannud abivajavad lapsed, viimased moodustavad sellest vaid osa. Kohalike omavalitsuste (KOVide) ja riigi ühiste jõupingutuste tulemusena peame samm-sammult liikuma selle poole, et iga

Eestis elava lapse, olgu ta (juba) õigusrikkumise toime pannud või (veel) mitte, probleeme märgataks ja ta saab kvaliteetset abi.

Kõigil lapsega töötavatel inimestel on kohustus teha omavahel koostööd. Seejuures on eriti tähtis pere ja lapsega tehtav koostöö. Kuigi seda peaks tegelikult tegema iga lapsega töötav isik – ka karistussüsteemis –, on lapse abistamisele pühendunud spetsialisti puhul eriti oluline, et ta lapse ülekuulamise ja hukkamõistmise asemel keskenduks lapse kuulamisele ja mõistmisele. Alles siis, kui laps tunneb, et temasse suhtutakse eelarvamusteta ja tema arvamust austatakse, suudab ta õppida ka teiste arvamusi austama, ning alles siis, kui ta kogeb, et temast hoolitakse, suudab ta õppida ka ise teistest hoolima.

Lapse puhul viib juhtumikorraldust läbi peamiselt lastekaitsetöötaja. Lastekaitseaduse (edaspidi LasteKS) mõttes ei tähenda lastekaitsetöötaja üksnes isikut, kes vastavat ametinimetust kannab, vaid iga KOVi ametnikku, kes täidab seadusega ette nähtud ülesandeid lapse õiguste ja heaolu tagamisel. LasteKS näeb lastekaitsetöötajatele ette kvalifikatsiooninõuded ning KOV peab tagama, et tema üksuses töötab piisav arv kvalifitseeritud lastekaitsetöö tegijaid. KOV ei pea lastekaitsetöötajaid palkama üksinda, seda on võimalik teha mitme KOVi koostöös. Samuti on igal KOVil võimalik kasutada KOVis eri tööorme, näiteks moodustada raskemate juhtumite

Joonis 1. Abivajava lapsega tegelemise protsess lastekaitseaduse järgi

arutamiseks laste ja perede komisjon. Seega KOVis, kus on praegu alaealiste komisjoni tegevuse raames hea võrgustikutöö lapsega töötavate spetsialistidega, on võimalik selle koostööga jätkata laste ja perede komisjoni kujul, ilma last täiskasvanute ees üle kuulamata ning liigsete bürokraatlike piiranguteta.

Samuti on oluline pöörata tähelepanu LasteKS § 6 lõikele 2, mis näeb ette, et riigi ja kohaliku omavalitsuse üksuste ametiasutused peavad vastavalt võimalustele arendama välja meetmed lapse abivajaduse ennetamiseks ning olemasolevate probleemide vähendamiseks, ning et need meetmed peavad lähtuma lapse vajadustest, toetama lapse ja teda kasvatavate isikute suhteid ja sotsiaalset toimetulekut ning olema kättesaadavad, õigeaegsed, tulemuslikud ja pikaajalise positiivse mõjuga. Sellest sättest, samuti LasteKS § 17 lõike 1 punktides 2 ja 3 tulenevalt peab KOV arendama välja meetmeid (teenuseid, toetusi, programme, projekte) selleks, et ennetada lapse abivajadust ja abivajavat last aidata. See tähendab, et kuigi riik toetab lapsi ja peresid mitmesuguste teenustega, lasub KOVil kohustus vajalikke teenuseid arendada ja pakkuda. Ka siin on tähtis KOVide koostöö: iga KOV ei pea kõiki teenuseid eraldi oma territooriumil välja arendama.

Riigi tugi kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajatele

Riik toetab kohalike omavalitsuste lastekaitsetööd mitmel tegevussuunal.

Esiteks pakub selle aasta algusest KOVidele lastekaitsetöös tuge Sotsiaalkindlustusameti lastekaitseüksus. Lastekaitseüksuse juhtumikonsultandid aitavad KOVidel seada nii üldisi suundi (nt toetades laste heaolu kajastamist KOV arengukavas) kui ka lahendada konkreetseid üksikjuhtumeid. Olenemata sellest, kas abivajav laps on pannud toime õigusrikkumise või mitte, võib iga KOVi töötaja

pöörduda alati Sotsiaalkindlustusameti lastekaitseüksuse poole, et saada sobivate lahenduste leidmisel tuge:

- Lõuna piirkonnas (Jõgevamaa, Tartumaa, Võrumaa, Põlvamaa, Valgamaa, Viljandimaa) tel 5190 6763
- Ida piirkonnas (Ida-Virumaa, Lääne-Virumaa) tel 5192 3634
- Lääne piirkonnas (Saaremaa, Hiiumaa, Läänemaa, Pärnumaa) tel 5309 1597
- Põhja piirkonnas (Harjumaa, Raplamaa, Järvamaa) tel 5340 1856

Teiseks toetab riik KOVi töövahendite (juhend- ja hindamismaterjalide) loomisega. 2017. aastal arendatakse välja KOVide lastekaitsetöötajatele nende igapäevatööd toetav terviklik juhtumiraamistik. Juhtumiraamistik kohandatakse Eesti oludele Rootsis kasutusel oleva BBIC süsteemi põhjal, mis omakorda põhineb Ühendkuningriigi ühisel hindamisaamistikul (*Common Assessment Framework*). Juhtumiraamistik on juhend- ja abimaterjalide pakett, sh vormid ja tugidokumendid, mida KOVi lastekaitsetöötaja saab oma töös kasutada.

Kolmandaks toetab riik KOVi, pakkudes lastekaitsetöötajatele tasuta täienduskoolitusi ja töönoustamist. Täienduskoolitusi korraldab Tervise Arengu Instituut. Tänavusel aastal on alustatud esimeste koolitustega, mille põhjal koolituskava täiendatakse. Töönoustamisega on juba alustanud vastava hanke võitnud Perede ja Laste Nõuandekeskus. Kui täienduskoolituse eesmärk on lastekaitsetöötaja üldise pädevuse tõstmine, siis töönoustamine võimaldab raskeid juhtumeid ühiselt läbi arutades ennetada lastekaitsetöötajate läbipõlemist ja suurendada nende töö tulemuslikkust.

Neljandaks loob ja arendab riik teenuseid raskematele sihtrühmadele. Alljärgnevalt kirjeldan kahte riiklikku teenust, mis on seni olnud alaealiste komisjoni pädevuses,

kuid mis saavad eelnõu jõustumisel KOVi kaudu kättesaadavaks kõigile lastele, kes neid teenuseid vajavad, hoolimata sellest, kas nad on õigusrikkumise toime pannud või mitte.

Sotsiaalse rehabilitatsiooni teenus

Sotsiaalse rehabilitatsiooni teenus on reguleeritud sotsiaalhoolekande seaduses. Sama nimetusega teenust pakutakse nii täiskasvanud puuetega isikutele, puuetega lastele kui ka alaealiste komisjonidest suunatud lastele. Sama eelnõuga, millega kaotatakse alaealiste komisjonid, antakse sotsiaalse rehabilitatsiooni teenusele saatmise õigus kohalikule omavalitsusele.

Sotsiaalne rehabilitatsioon on kallis ja kompleksne teenus, mistõttu on oluline, et seda ei pakutaks lapsele esimese variandina, vaid ainult olukorras, kus varasematest üksikutest teenustest ei ole piisanud. Seetõttu nähakse eelnõus ette, et lapse saab saata sotsiaalse rehabilitatsiooni teenusele juhul, kui varasemate abimeetmete rakendamine pole olnud piisav või muude abimeetmete kasutamine ei ole võimalik, ning lapsel ilmnevad olulised puudujäägid vähemalt kahes järgmises lapse heaolu valdkonnas:

- 1) füüsiline või tervislik seisund
- 2) psüühiline või emotsionaalne seisund
- 3) sotsiaalne seisund
- 4) kognitiivne või hariduslik võimekus.

Kõigi nende heaolu valdkondade hindamisel peab hindama ka last kasvatava isiku vanemlikke oskusi ja võimalusi tagada lapse heaolu.

Sotsiaalse rehabilitatsiooni teenuse käigus tegelevad koos lapse ja tema perega vähemalt kolm järgmistest spetsialistidest: psühholoog, füsioterapeut, logopeed, arst, õde, tegevusterapeut, loovterapeut, eripedagoog.

Teenuse eesmärgiks on arendada lapse kognitiivseid ja füüsilisi võimeid ning igapäevaelu

oskusi; pakkuda tuge hariduse omandamisel; suurendada eneseteadvust, arendada eneseregulatsiooni, suhtlemis- ja koostööoskusi, ühiskonnaelus osalemist; toetada valmisolekut võimetekohasele tööle asumiseks.

Iga lapse puhul pannakse juhtumi- või rehabilitatsiooniplaani kirja täpsemad arenguvajadused ja eesmärgid.

Alates 2016. aastast on võimalik pakkuda ja saada teenust senise rehabilitatsiooniplaani asemel ka rehabilitatsiooniprogrammi alusel. Iga rehabilitatsiooniprogramm on mõeldud ühele kindlale sihtrühmale ja näeb ette konkreetseid tegevusi, eesmärgid ja tulemuste mõõtmise. Alaealiste komisjonidest saadetud lastele on praeguseks kinnitatud üks rehabilitatsiooniprogramm: ärevus- ja tähelepanuhäirega ning autismispektri häirega lastele. Loodame, et tuleb juurde ka uusi teenusepakkujaid, kes hakkavad osutama teenuseid abivajavatele lastele. Uued teenusepakkujad saavad lisaks teenuse osutamisele rehabilitatsiooniplaani alusel koostada ja esitada kinnitamiseks ka enda rehabilitatsiooniprogrammi.

Kinnise lasteasutuse teenus

Üheks mõjutusvahendiks, mida alaealiste komisjonid rakendavad, on lapse saatmine kasvatus-eritingimusi vajavate õpilaste kooli (Maarjamaa Hariduskollegiumi). Alla kümne lapse aastas saadetakse kohtumäärusega ööpäevaringsele erihoolekandeteenusele, mida normintellektiga laste puhul viiakse ellu Maarjamaa Hariduskollegiumis ning intellektipuudega laste puhul Imastu Kool-Kodus. Lisaks tegutsevad praegu kinniste asutustena Jõhvi Noorukite Ravi- ja Rehabilitatsioonikeskus ja Tallinna Laste Turvakeskus.

Eelnõuga luuakse uus ühtne kinnise lasteasutuse teenuse kord. Tegemist on äärmusliku meetmega, mida rakendatakse ainult juhul, kui lapse käitumine seab tõsiselt ohtu tema

enda elu, tervise ja arengu või teiste inimeste elu või tervise, ja kui seda ohtu ei ole võimalik kõrvaldada ühegi vähem piirava meetmega. Et kinnises lasteasutuses viibides piiratakse ühte olulisemat põhivabadust – liikumisvabadust –, saab sellele teenusele saata ainult kohtu kaudu. Kui kasvatuse eritingimusi vajavate õpilaste kooli saatmist menetletakse praegu kui kriminaalasja, siis uues regulatsioonis on kinnisesse lasteasutusse saatmise otsustamine tsiviilasi. See tagab, et teenus keskendub ainult lapse abistamisele, mitte karistamisele või distsiplineerimisele.

Uue eelnõuga antakse kohalikele omavalitsustele õigus taotleda kohtult luba lapse kinnisesse lasteasutusse saatmiseks (vt joonis 2).

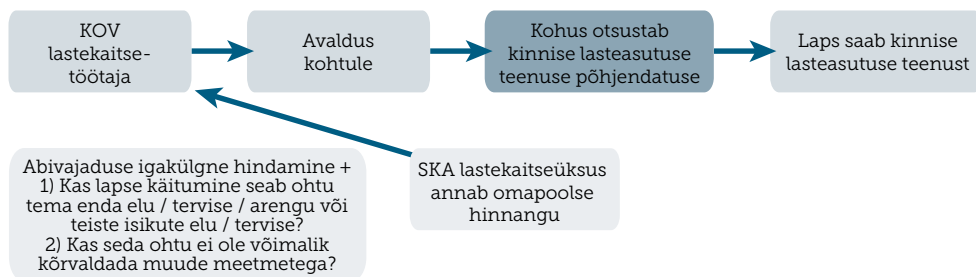
Kõik tegevused kinnises lasteasutuses viibimise ajal peavad viima selleni, et laps tuleks toime ka siis, kui ta teenust enam ei saa. Ei piisa sellest, et last suudetakse teenusel viibimise ajal hoida eemal oma tervist või teiste turvalisust kahjustavatest tegevustest: lapse vabadust ei tohi piirata asjata, kogu kulutatud aeg ja vaev peavad tooma pikaajalist kasu. See tähendab, et kui laps läheb tagasi koju, peab tal selleks ajaks olema kujunenud soov ja võime ise oma käitumist piisavalt kontrollida, et ilma väliste piiranguteta hoiduda end või teisi kahjustavast käitumisest. Selle eesmärgi saavutamiseks peab teenuseosutaja tegelema sisuliselt ja intensiivselt lapse arengu- ja käitumisprobleemide tuvastamise ja lahendamisega.

Samuti on oluline tutvustada lapsele mitmeid huvitavaid arendavaid vaba aja tegevusi, et temas tekiks huvi tegelda mõnega neist ka pärast teenuse lõppu.

Lapse liikumisvabadust tuleb piirata ainult nii palju, kui on hädavajalik konkreetse lapse puhul, ning lapse olukorra paranedes tuleb piirangut järk-järgult vähendada, valmistades last ette koju tagasi pöördumiseks. Kinnise lasteasutuse teenuse osutaja põhiline vastutus seisneb lapsega tegelemises: olenemata sellest, kui hea või halb on lapse kodune olukord ja milline surve või millised ahvatlused valitsevad lapse sõpruskonnas. Lapses endas peaks tekkima soov ja suutlikkus teha valikuid, mis on talle pikas perspektiivis kasulikud. Kui laps viibib kinnises lasteasutuses, on kohaliku omavalitsuse ülesanne tegelda tema vanematega ning toetada teenusel viibimise ajal lapse ja tema vanemate suhtlust.

Lõpetuseks

See, kas lapsest kasvab õnnelik, oma eluga toime tulev ja teistesse hoolivalt suhtuv täiskasvanu või mitte, sõltub väga paljudest teguritest. Iga väiksemagi sõna või teoga on võimalik mõjutada last kas natuke paremas või natuke halvemas suunas. Last pole võimalik sundida paremaks muutuma: teda on võimalik vaid järjekindlalt ja kannatlikult toetada, aidates tal lahendada oma muresid ja arendades tema oskusi, et tal üleüldse tekiks võime teisiti

Joonis 2. Lapse saatmine kinnise lasteasutuse teenusele

käituda. Sobiva toe ja abi korral võib igast süütegusid toime pannud lapsest kasvada ühiskonda positiivselt panustav täiskasvanu. Ei tasu unustada, et teatav mässumeelsus, piiride katsetamine ja etteantud reeglite kahtluse alla seadmine on teismeeas mitte ainult normaalne, vaid lausa vajalik.

Lisaks sellele, et tutvustame järgnevale põlvkondadele omi väärtushinnanguid, peame olema valmis ka ise nendelt võimalikult

palju õppima. Ainult juhul, kui me selle asemel, et nõuda lastelt meie austamist, ise esimesena neid ja nende arvamusi austame, saame kujundada ühiskonna, mis koosneb oma peaga mõtlevatest ning oma õiguste ja soovide eest seisvatest, mitte pimesi etteantud reegleid järgivatest kodanikest.

Artiklis käsitletud teemadega seoses tekkinud mõtted ja küsimused on teretulnud aadressil elise.nikonov@sm.ee. **S**

Tulemuslikum ja lapsesõbralikum õigussüsteem: laste mõjutamise põhimõtted ja võimalused

Kaire Tamm

nõunik, justiitsministeerium

Kadri Ann Salla

nõunik, siseministeerium

Õigustrikkunud laste mõjutamisel jäävad ainuüksi õiguskaitseasutuste käed lühikeseks. Senisest enam tuleb õpetada lastele oma tegude eest vastutuse võtmist, panustada käitumist põhjustanud probleemide lahendamisele ja laste peresuhetele. Mõjusam reageerimine eeldab õiguskaitseasutuste spetsialistidelt eriteadmisi alaealiste erikohtlemise nõuetest ja võimalustest.

Kümne aastaga on kuritegusid toime pannud laste arv vähenenud enam kui poole võrra, laste väärtegude arv on kahanenud üle nelja korra (Tamm ja Kõiv 2016). Seetõttu on vähem ka lapsi, kes õigussüsteemiga kokku puutuvad. Siiski pole alust väita, nagu oleks languse taga õiguskaitseasutuste või sotsiaalse ja haridussüsteemi tulemuslik töö. Suurim põhjus seisneb ilmselt ikkagi demograafilistes tegurites: kui väheneb laste arv, väheneb ka

laste õigusrikkumiste arv. Kuid loomulikult on teisigi mõjureid, näiteks keskkonnategurid, mis puudutavad noorte ajaveetmisvõimalusi ja tavasid.

Eestis on viimastel aastatel palju kritiseeritud laste õigusrikkumistele reageerimise süsteemi: see pole piisavalt tõhus ega tulemuslik. Sotsiaalministeerium arendab lastekaitse süsteemi ja on asunud muutma alaealiste komisjone, et seadust rikkunud

lapsed saaksid paremat abi. Ka politseis, prokuratuuris ja kohtutes seisame ülesandees, kuidas muuta õigussüsteemi lapsesõbralikumaks ja mõjusamaks.

Nüüdisaegne arusaam laste riskikäitumisest seletab süütegude toimepanemist suuresti laste arenguprotsessidega. Erinevalt täiskasvanutest ei ole lastel välja arenenud piisav eneseregulatsioon, nad on vastuvõtlikumad välistele mõjudele, näiteks eakaaslaste survele, ning ei oska alati ette näha oma tegude negatiivseid või pikemaajalisi tagajärgi (Bonnie jt 2013). Teadusuuringud on näidanud, et enamik laste toime pandud õigusrikkumisi on episoodilised ja juhuslikud ning suurel osal lastest riskikäitumine vanemaks saades möödub (Dünkel jt 2015). Teisalt on uuringutest selgunud, et keeruliste käitumisprobleemide puhul peituvad põhjused mitme teguri koosmõjus; nendel juhtudel pole lihtsaid lahendusi ning tulemus eeldab paljude osaliste suurt pingutust.

Tuleb ära tunda kaht alaealiste õigusrikkujate sihtrühma: need, kelle õigusrikkumised on juhuslikku laadi, ja need, kelle õigusrikkumised on märk tõsisematest probleemidest, mis võivad sobiva sekkumiseta kasvada üle püsivaks kriminaalseks käitumiseks. Mõlema rühma puhul tuleb teole reageerides õpetada lastele senisest enam oma tegude eest vastutuse võtmist ja konfliktide lahendamist, kaasates vajaduse korral ka teisi osalisi peale lapse enda. Mis tahes põhjusel laps ka süüteo toime pani, soovime, et ta saaks aru teo keelatusest ja selle kahjulikest tagajärgedest ohvrile ning oleks valmis tegema ise ea- ja jõukohase pingutuse, et teo tagajärgi kannatanule korvata. Praegusel käsitlusviisil – karistuseks on enamasti rahaträhv või teoga seostamatu üldkasulik töö – ei ole soovitud kasvatuslikku mõõdet.

Teise, keerukama õigusrikkujate rühma puhul peab lisaks eelnimetatule pöörama

tähelepanu korduvate rikkumiste ärahoidmisele. Selleks tuleb lähtuda rikkumisi soodustavatest ja ärahoidvatest asjaoludest ehk riski- ja kaitseteguritest – esimesi vähendades ja teisi tugevdades. Peamised laste riski- ja kaitsetegurid on seotud sotsiaalse keskkonnaga: perekonna, kooli ning sõpruskonnaga. Kui neid ei suudeta mõjutada, on keerukas ka lapse käitumises positiivseid muutusi esile kutsuda.

Riski- ja kaitsetegurite mõjutamiseks ei sobi õigussüsteemi traditsioonilised meetmed, näiteks karistus. See võib lapse ja tema perekonna või lähedaste probleeme hoopis süvendada. Sotsiaalseid tegureid ja käitumist mõjutavad kõige paremini ennetus- ja kasvatuslikud meetmed. Äärmuslikel juhtudel võib sekkumine eeldada ka lapse perest ja sotsiaalsest keskkonnast eraldamist, samas pole kinnised asutused kunagi lõplik lahendus. Vabaduse piiramine saab muutusi ja tegevusi, mida samal ajal lapse ja perega tehakse, parimal juhul ainult toetada.

Rahvusvaheliste suuniste kohaselt on ennetamine olulisem kui karistamine ning õigussüsteemi traditsiooniliste meetmete kasutamine tuleks viia miinimumini (*Interagency Juvenile Justice Panel* 2014), rakendades samal ajal enam kasvatuslikke meetmeid ning pöörates tähelepanu tegelikele kuritegelikku käitumist põhjustanud probleemidele. See aitab kokkuvõttes õigusrikkumisi tõhusamalt vähendada.

Teadusuuringutest ja nüüdisaegsetest nõuetest lähtudes on mitmed riigid asunud laste õigussüsteemi ümber korraldama, võttes aluseks ennekõike järgmised põhimõtted: minimaalne sekkumine, õigussüsteemist väljaarvamine, taastava õiguse praktika kasutamine ja vabaduskaotuse vältimine. Olulised märksõnad on riskihindamine, võrgustikutöö ja spetsialistide eriväljaõpe.

Milline on praegune laste õigusrikkumiste seis Eestis?

Laste registreeritud süütegude arv on kümne aastaga ligi kolm korda vähenenud. Kui 2015. aastal registreeris politsei kokku veidi üle 10 000 alaealise poolt toime pandud süüteo, siis kümme aastat tagasi üle 27 000. Valdavalt on laste õigusrikkumised juhuslikud pisirikumised: alkoholi tarvitamine ja suitsetamine, pisivargused (väheväärtuslike asjade, näiteks maiustuste vargus poest) või kergliikleja liiklusnõuete rikkumised (nt helkurita liiklemine, punase tulega sõidutee ületamine). Vägivalla või suure kahjuga rikkumisi registreeritakse harvem. Ka uuringud kinnitavad, et laste seas on tõsisemate õigusrikkumiste levik väike ja nad panevad sagedamini toime kergemaid õigusrikkumisi (Markina ja Žarkovski 2014). Kriminaalstatistika järgi satuvad õigussüsteemi enamjaolt 14–16aastased poisid, kes panevad aasta jooksul toime ühe rikkumise.

Siiski on igal aastal sadu lapsi, kelle probleemid ja rikkumised on keerulised ning võivad põhjustada suurt kahju nii neile endile kui ka teistele: narkootikumide tarvitamine, juhtimisõiguseta ja joores juhtimine, vägivald ja röövimine. Samuti on terav probleem laste ohvriks langemine. Iga viies 7.–9. klassi laps on langenud koolikiusamise ja varguse ning ligikaudu iga kümnes kallaletungis ohvriks (Markina ja Žarkovski 2014).

Eestis pole eraldi alaealiste õigusrikkujate erikohtlemise süsteemi, vaid on mitmed erinevused ja võimalused, mis on mõeldud selleks, et vältida karistusega kaasnevat märgistamist ja aidata kaasa noore resotsialiseerimisele.

Väärtegude puhul on võimalik karistuse asemel lõpetada menetlus otstarbekuse kaalutlusel, kui kahju on hüvitatud, heastatud või kui laps kohustub osalema sotsiaalprogrammis. Vähetähtsate rikkumiste puhul (nt suitsetamine või liiklusrikkumised jalakäijana) võib piirduda kohapeal suulise hoiatusega.

Kriminaalmenetluses on karistuse asemel võimalik menetlus lõpetada otstarbekuse kaalutlusel, kui süüdlane on tasunud menetluse kulud ja hüvitanud kuriteoga tekitatud kahju ning võtnud vabatahtlikult kohustuseks kas teha üldkasulikke tööd, läbida sotsiaalprogramm, sõltuvusravi või maksta trahvi. Samuti saab kriminaalmenetluse lõpetada, kui kuriteo osalised on omavahel ära leppinud. Nii väärteo- kui ka kriminaalasjade materjalid on võimalik üle anda alaealiste komisjonile.

Viimase kahe aasta andmed näitavad, et laste väärtegudele reageerib kohtuväline menetleja valdavalt rahatrahviga (nt suitsetamise eest enam kui 90% juhtudel) ning kahju heastamise või hüvitamise või sotsiaalprogrammi kohustusega lõpetatakse laste väärteoasju harva (Tamm ja Salla 2016). Samas ei ole politsei hinnangul laste karistamine rahatrahviga tõhus, kuid neil pole piisavalt võimalusi mõjutada lapsi muude meetmetega (Mitrahovitš 2013). Kuritegude korral mõistetakse lastele rahalist karistust harva, sest karistusseadustiku kohaselt ei määrata seda alaealisele, kellel ei ole iseseisvat sisetulekut. Väärteomenetluses aga sama põhimõtet ei rakendata. Kriminaalmenetluses mõjutatakse lapsi enamjaolt kas alaealiste komisjonide mõjutusvahendite või oportuuniteediga kohaldatavate kohustustega, sagedamini üldkasuliku tööga, kohtu karistusotsuseni jõuab umbes kolmandik alaealistest.

Vaadates, mida teevad teised riigid, ja hinnates, kui edukad oleme meie, peame esitama endale küsimuse: kas ja kuidas on vaja muuta Eestis politsei, prokuratuuri ja kohtu praktikat süütegudele reageerimisel nii, et see oleks kooskõlas rahvusvaheliste suunistega, arvestaks laste huvisid ja vähendaks laste süütegusid? Kui seni oleme pööranud tähelepanu menetluse kiirusele ja menetlusalternatiivide loomisele, siis nüüd tuleb astuda samm edasi lapsesõbralikumaks ja mõjusamaks õigussüsteemiks

poole. Justiitsministeerium koostöös siseministeeriumiga on asunud ette valmistama menetlusseadustike muudatusi. Järgnevalt tutvustame peatselt kooskõlastamisele esitatavale eelnõule tuginedes kavandatavaid muudatusi alaealiste õigusrikkujate kohtlemises.

Mõjutusvahendite valik laieneb

Mis on praegu ja kuidas peaks olema?

Rahvusvahelised soovitused näevad ette, et alaealisi tuleb kohelda täiskasvanutest erinevalt ning rõhuasetus peab olema mitte laste karistamisel, vaid kasvatuslikul ja toetaval sekkumisel. Eestis on menetlusalternatiive ja mittekarakteristlikke mõjutusvahendeid, mida saab kasutada nii väär- kui ka kuritegudele reageerides, kuid kõiki menetlusalternatiive ei kasutata aktiivselt. Näiteks lõpetatakse menetlus alaealiste asjades harva kahju heastamise, hüvitamise või leppimise tõttu; kohtus süüdi mõistetud laste puhul ei ole mittekarakteristlikud mõjutusvahendid kujunenud peamiseks karistusalternatiiviks. Sageli napib mõjutusvahendeid (näiteks sotsiaalprogramme) või on lahendatama jäänud korralduslikud küsimused, näiteks kes aitab osalistel jõuda kahju heastamises kokkuleppele ja kontrollib selle täitmist.

Mida kavatsime teha? Hoiatamise, kahju heastamise ja lepituse võimaluste laiendamise kõrval on kavas luua lisamõjutusvahendid. Nii saab menetluse lõpetamisel edaspidi lapse nõusoleku korral kohaldada ka kasvatusliku sisuga kohustusi, näiteks kohustust mitte tarvitada alkoholi või osaleda õppetöös. Plaanis on lisada kohtu kohaldatavate mõjutusvahendite nimistusse kahju heastamine, lepitusteenus, üldkasulik töö, teatud kohtades viibimise keeld, elektrooniline valve.

Luuakse võimalus kombineerida mõjutusvahendeid nii väärteo- kui ka kriminaalmenetluses. Nii nagu kriminaalmenetluses, peab ka väärteomenetluses saama lapsele määrata

mõnel juhul kahju heastamise kohustuse koos sotsiaalprogrammiga, teisel juhul aga ainult ühe neist. See lähtub lapse vajadustest ja võimaldab parimal moel juhtida teda õiguskuuleka käitumise poole. Mõjutusvahendite kombineerimine võib kaasa tuua vajaduse laiema otsustajate ringi järele, nt tuleb kaasata vanemad, lastekaitsetöötaja, koolitöötaja. Vanemate vastutuse suurendamiseks peab osa juhtumeid saama lahenduse kas perekonnas või sotsiaalsüsteemi kaudu.

Pisirikumised eristatakse muudest rikkumistest

Mis on praegu ja kuidas peaks olema?

Rikkumise tagajärg peab olema proportsionaalne ja otstarbekas. Reageerimise intensiivsus peab sõltuma lapse korduvrikkumise riskist: põhitähelepanu tuleb pöörata keskmise ja suure riskiga õigusrikkujatele, väikese riskiga õigusrikkujate puhul reageerida minimaalselt. Vale intensiivsusega reageerimine võib korduvrikkumise riski hoopis suurendada. Tuleb arvestada, et laste süütegude põhjused on valdavalt ealised või sotsiaalsed ning neist esimesed ei nõua alati sekkumist ja mööduvad iseenesest, teiste puhul tuleks eelistada sotsiaalseid sekkumisi.

Enamik laste toime pandud registreeritud õigusrikkumistest on väärteod (2015. aastal 86%), millest omakorda suurem osa on alkoholi-, tubaka- ja liiklusseaduse rikkumised. Seega puutub õigussüsteem valdavalt kokku kergemaid rikkumisi toime pannud lastega, kellele määratakse rikkumiste eest enamasti rahatrahv. 2015. aastal määras politsei laste tegude eest ligi 6200 rahatrahvi, kokku ligi 270 000 eurot. Näiteks tüüpiline reageerimine alaealise koolihoovis või tänaval suitsetamisele päädib enamasti 16eurose rahatrahviga, pisi-vargusele keskmiselt 45eurose trahviga, avaliku korra rikkumisele (vandaalitsemine, tänaval lärmamine) keskmiselt 36eurose trahviga.

Ent kuriteo toime pannud lapsi mõjutatakse tavaliselt muude mõjutusvahenditega kui karistus. Seega kergematele rikkumistele (väärtegudele) reageeritakse enamasti karistusega (trahv), raskemate rikkumiste (kuritegude) puhul aga kasutatakse karistuse alternatiivi.

Mida kavatseme teha? Väärteomenetluses on loodud mitmeid võimalusi mõjutada last rahatrahvita – soodustame nende kasutamist. Eelkõige esmakordsete, kahjuta või väikese kahjuga rikkumiste puhul on asjakohane piirduda lapse hoiatamisega ning selgitustega teo keelatus ja kahjulike mõjude kohta. Näiteks liiklusrikkumiste puhul, millest valdav osa on helkurita liiklemine, jalgratturikiivri puudumine või punase tulega tee ületamine, piisab üldjuhul väärteomenetluse asemel politsei hoiatusest ning vestlusest lapse ja vajadusel ka vanematega.

Senisest enam tuleb pisirikkumiste puhul kasutada hoiatust ning selleks on kavas laiendada hoiatamise võimalusi ka sellistele kahjuga rikkumistele, kus kahju kohe hüvitatakse või heastatakse. See käsitlusviis pole mitte ainult teo mõttes proportsionaalne, vaid võimaldab hoida kokku väärtuslikku menetlusressurssi ja suunata see suurema riskiga juhtumitesse.

Selleks et arvestada lapse riskikäitumise ealist eripära ja valida sobiva intensiivsusega mõjutusvahend, peab enne sobiva meetme valikut hindama põhjalikult lapse riske ja vajadusi. Soovime politseis kasutusele võtta spetsiaalse hindamisvahendi ja kriminaalmenetluses laiendada kohtueelsete ettekannete süsteemi, et hindamine toimuks menetluse varasemas etapis ja rohkematel juhtudel. Riskihindamise tulemusena valitakse rikkumisele proportsionaalne ja sobiva intensiivsusega tagajärg. Samuti tuvastab hindamine, kas lapse õigusrikkumise põhjused on ealised või sotsiaalsed. Viimasel juhul peab lapse juhtumisse sekkuma sotsiaalsüsteem.

Ennastkahjustava rikkumise puhul ei kasutata rahatrahvi

Mis on praegu ja kuidas peaks olema?

Eestis karistatakse lapsi ka selliste tegude eest, mille eest täiskasvanuid ei karistata: näiteks alaealisena alkoholi või tubakatoodete tarvitamine ning kiivrita 14–15aastasena rattaga sõiduteel sõitmine. Alkoholi ja tubakatoodete tarvitamine moodustab üle poole kõigist registreeritud väärtegudest. Ligi 2/3 juhtudel on rikkujateks 16–17aastased poisid, kaheksal juhul kümnest on laps pannud toime üheainsa väärteo aasta jooksul. Valdavalt määratakse lapsele nende tegude eest rahatrahvi.

Sellised rikkumised kahjustavad enamasti last ennast ja lapse tervist, ja nende puhul tuleks leida lahendused, kuidas suurendada vanemate vastutust ning reageerida rikkumiskäitumiseni viinud probleemidele. Rahatrahv mõjutab lapse käitumist vähe. Ealistest põhjustest tingitud tegudele tuleb vastata hariduslike ja sotsiaalsete meetmetega, mis on tulemuslikumad ja mittediskrimineerivad. Peame vähendama sanktsioneerivat kohtlemist eriti nende tegude puhul, mis ei kahjusta kedagi teist peale noore enda.

Mida kavatseme teha? Esmajärjekorras tuleb muuta ennastkahjustavale rikkumisele reageerimise praktikat ja kasutada aktiivsemalt olemasolevaid võimalusi: esmakordsete rikkumiste puhul rakendada korrakaitsemeetmeid (last küsitleda, võtta keelatud asi ära, viia laps jaoskonda) ning piirduda suulise hoiatusega, jättes väärteomenetlus alustamata. Korduvatel juhtudel ja sõltuvusprobleemide korral saab pakkuda sotsiaalprogramme ning otsida abi lastekaitsealt. Selleks suurendame politsei teadlikkust ja arusaamist nende rikkumiste iseloomust ning sobivatest mõjutusvahenditest.

Teisalt on vaja luua alkoholi- ja tubakatarvitajatele ning kergemate liiklusnõuete rikkujatele sotsiaalprogrammid, näiteks

tubakanõustamine, tervise- ja liiklusloengud. Senisest enam tuleb panustada ennetusse ning tugevdada kontrolli, et alkohol ja tubakatooted oleksid lastele kättesaamatud.

Pikemas plaanis tasub kaaluda, kas selliseid tegusid üldse peaks karistama. Teod jäävad ikka keelatuks, kuid neile saab reageerida karistuseta: näiteks võib politsei paluda suitsetamine lõpetada, teavitada vanemaid ja lastekaitset ning reageerida ennetavalt.

Enam kahju hüvitamist ja heastamist ning lepitust

Mis on praegu ja kuidas peaks olema?

Teiste riikide viimase kümnendi kogemused näitavad, et taastava õiguse meetmed võimaldavad tegeleda ohvrite vajadustega ja soodustavad seda, et õigusrikkuja võtab vastutuse oma käitumise eest ning heastab ohvrile ja ühiskonnale oma teo tagajärjed.

Praegu kohaldatakse kahju heastamist või hüvitamist ja lepitamist vähe. Laste poolt toime pandud kahjuga väärtegude puhul lõpetatakse menetlus kahju hüvitamise või heastamise tõttu harva (nt 2015. aastal väärteomenetluses paarikümne lapse puhul), väärteomenetluses puuduvad formaalsed lepitamise võimalused üldse. Sarnane seis on ka kuritegude puhul. Viimastel aastatel on vaid 1–2% kriminaalasjades, kus on kohaldatud lepitusmenetlust, olnud kahtlustatavaks alaealine. Samal ajal moodustab suurima osa laste kuritegudest kehaline väärkohtlemine (eelkõige koolivägivald), kus kannatanu ja süüdlase nõusolekul oleks asjakohane viia läbi lepitusprotsess koos kahju heastamisega.

Kahju hüvitamise, heastamise ja lepitamise vähese kasutamise põhjused on ühelt poolt spetsialistide vähene teadlikkus taastava õiguse põhimõtetest, selle kasutegurist ja meetoditest, teisalt aga ka puudulik korraldus, samuti vähene paindlikkus lepitusmeetodite kasutamisel ja nende piiratud kasutusala.

Näiteks ei ole lepitust võimalik kasutada kõigi kuritegude puhul, isegi kui ohver peaks seda soovima, ja lepitust saab kasutada vaid menetluse alternatiivina.

Mida kavatseme teha? Kahju hüvitamise, heastamise ja lepitamise võimalused peavad olema kättesaadavad enne menetlust, selle ajal ja pärast seda. Kannatanule ja süüdlasele tuleks menetluse võimalikult varases etapis pakkuda võimalust kahjustatud asjad või põhjustatud kannatused korvata.

Selleks loome väärteomenetluses juurdepääsu ohvriabi lepitusteenusele. Samuti kavatseme karistusseadustiku mõjutusvahendite loendit täiendada lepitusteenuse, kahju hüvitamise ja heastamisega.

Julgustame menetlejaid nii politseis kui ka prokuratuuris võtma kasutusele töömeetodeid, mis põhinevad taastava õiguse põhimõtetel. Selleks pakume koolitust ja töötame välja kahjude heastamise korralduse. Samuti hakkab riiklik ohvriabi pakkuma senisest enam lepitusteenust ning seda ka väärteoasjade puhul.

Vähem vabaduskaotuslikke meetmeid

Rahvusvaheliste suuniste kohaselt tuleb laste puhul vältida vabaduskaotuslikke meetmeid ning kasutada kinnisesse asutusse paigutamist viimase võimalusena ning ainult siis, kui see on lapse huvides. Eestis pole tagatud lapse erikohtlemine, kui ta kannab väärteomenetluse ajal aresti. Talle ei kehti erisused ei karistusaja pikkuses ega ka karistuse kandmise tingimustes. Arest pole seni olnud tulemuslik uute rikkumiste ärahoidmisel, samas ei saagi positiivset mõju eeldada karistusviisilt, mis pole mõeldud käitumist muutma, vaid ainult last ajutiselt eraldama.

Esmajoones soovime hakata kasutama võimalikult paljudel juhtudel aresti asemel muid vahendeid. Selleks sobivad käitumiskontroll

ja liikumiskiirang või sotsiaalprogramm, sõltuvusravi või kinnisesse lasteasutusse paigutamine. Seda toetavad eespool mainitud ettevalmistatavad seadusemuudatused, mis laiendavad mõjutusvahendite valikut ning lubavad mõjutusvahendeid kombineerida. Aresti kohaldamisel tuleb tagada lastele eritingimused, selleks kehtestatakse alaealiste arestile lühem tähtaeg: 30 päeva asemel maksimaalselt 10 päeva.

Tuleb algatada laiem arutelu, kas kaotada laste arest täiesti. Juhul kui alaealise käitumise mõjutamiseks või muutmiseks on vaja intensiivseid sekkumisi või sekkumiste kohaldamist kinnises keskkonnas, saaks neid edaspidi kohaldada karistusseadustiku kaudu. Ka aresti kui asenduskaristuse asemel saaks kaaluda nimetatud mõjutusvahendeid.

Tihedam koostöö lastekaitsega

Laste käitumisprobleemide põhjus võib peituda keskkondlikes või lapse individuaalsetes tegurites (vähesed sotsiaalsed oskused, vaimse tervise probleemid, madal enesehinnang), mille puhul ei piisa ainuüksi õigussüsteemi meetmetest, et lapse käitumist mõjutada. Lapse rikkumise eest vastutamisel ning lähenduste leidmisel peab kandev roll olema lapsel, lapsevanemal ja kogukonnal ning kui nad ei suuda seda vastutust kanda, siis toetab neid selles lastekaitse süsteem.

Eelkõige politseinikud, kuid ka prokurörid, kriminaalhooldajad ja kohtunikud peavad töötama tihedalt koos lastekaitsega. Lastekaitse juhtumikorralduses saavad

õiguskaitsetöötajad oma teadmiste ja kogemustega nii spetsialistidele abiks olla kui ka pakkuda tuge lapsele ja perele. Muutused ja arendused lastekaitse süsteemis, kus rõhuasetus on abivajava lapse varasel märkamisel, ennetusel ja kiirel sekkumisel, annavad võimaluse tegeleda senisest enam lapse käitumisprobleeme põhjustavate sotsiaalsete kitsaskohtadega, kaasates lapse pere ja lähedased.

Kokkuvõtteks

Laste õigusrikkumistele reageerimine õiguskaitseasutustes tuleb muuta tulemuslikumaks, lähtudes rahvusvahelistest soovistest. Kui laps õiguskaitseasutuse vaatevälja satub, tuleks hoiduda lapse karistamisest. Laste käitumist võiks mõjutada ja neis vastutustunnet tekitades karistuseta mõjutusvahenditega, kasutades kahju heastamist ja lepitust. Taastav õigus pakub selleks palju eeliseid, suurendades õigusrikkuja vastutust oma käitumise ja selle tagajärgede eest ning kaasates aktiivselt nii õigusrikkujat kui ka ohvrit. Karistus aga tõrjub õigusrikkujat: vastandab teda ülejäänud ühiskonnale ja pakub vähe võimalusi ohvri vaatenurgaga arvestada ning soosib seda, et lapsel kujuneb ettekujutus endast kui ühiskonnast väljaspool olevast isikust.

Praktika muutmiseks on vaja muuta õigust ja menetluspraktikat ning tagada karistusalternatiivide rakendamiseks kasvatuslikud, hariduslikud ja sotsiaalsed sekkumisvõimalused. Kui soovime laste süütegude arvu veelgi vähendada, peame võtma senisest suurema vastutuse teha endast kõik, et laste riskikäitumisi ära hoida ja vähendada. **S**

Viidatud allikad

- Bonnie, R. J., Johnson, R. L., Chemers, B. M., Schuck, J. A.** (2013, toim.) *Reforming Juvenile Justice: A Developmental Approach*. Washington, D.C.: The National Academies Press.
- Düinkel, F., Grzywa, J., Horsfield, P., Pruin, I.** (2015, toim.) *Juvenile Justice Systems in Europe*.
- Markina, A., Žarkovski, B.** (2014). *Laste hälbiv käitumine Eestis*. Tallinn: Justiitsministeerium.

- Mitrahovitš, N.** (2013). Alaealisest menetlusaluse isiku kohtlemine noorsoopolitsei töös. Magistritöö. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Tamm, K., Kõiv, T.** (2016). Alaealiste kuritegevus. Kogumikus: Kuritegevus Eestis 2015. www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kuritegevus_eestis_2015.pdf (28.11.2016).
- Tamm, K., Salla, K.-A.** (2016). Laste toimepandud süütegude reageerimise analüüs. Justiitsministeerium ja Siseministeerium.
- Interagency Juvenile Justice Panel** (2014). Compendium of International instruments applicable to juvenile justice. www.tdh.ch/sites/default/files/compendium-d-instruments-internationaux-relatifs-a-la-justice_juvenile_en.pdf (28.11.2016).

Seksuaalkäitumisprobleemidega ning teisi kahjustava seksuaalkäitumisega lapsed ja noored kui abivajajad

Brit Tammiste

kriminaalpoliitika osakonna nõunik, justiitsministeerium

Kindlasti on lapsevanemad ning lastega töötavad spetsialistid aeg-ajalt märganud laste seksuaalkäitumist, mis paneb neid kohmetuma, muretsema või lapse käitumist järsult peatama. On oluline mõista, et lapse seksuaalne areng algab sünnihetkel ning tema käitumine – olgugi, et seksuaalse väljendusega – võib olla igati normaalne, tema bioloogilisele või arengulisele vanusele sobiv. Samas võib lapse käitumine viidata tema abivajadusele. Juhul kui lapse või noore seksuaalkäitumine vajab tähelepanu või kohest sekkumist, on tegemist abivajava lapsega sõltumata sellest, kas ta on teisi kahjustanud. Laps, kes enda seksuaalkäitumisega teisi kahjustab, on enamasti väljendanud oma tähelepanuvajadust korduvalt ja pikema aja jooksul. Kui osata neid märke lugeda, siis on võimalik ära tunda abivajavat last ning teda toetada, mõnel juhul ka ennetada lapse seksuaalset väärkäitumist.

Teiste riikide kogemus kinnitab, et seksuaalkäitumisprobleemidega lastest kolmandik on olnud perevägivalda ohvrid, kolmandik on perevägivalda kõrvalseisjana kogenud, suurel osal on isiklikke ja emotsioonidega seotud probleeme ning neuropsühhiaatrilisi häireid (76%-l on täheldada ADHD märke) (Strange 2016). Riskiteguritena, mis võivad vallandada lapsel teisi kahjustava seksuaalkäitumise, on nimetatud füüsilist seksuaalset väärkohtlemist, agressiivseid eeskujusid, sõltuvusainete kuritarvitamist, kokkupuudet pornograafiliste materjalidega ning raskusi impulsikontrolliga (Hunter 1999). Siit võib järeldada, et osa lapsi võib seksuaalkäitumisega anda märku sellest, et neil on olnud kokkupuude vägivaldaga või et neil on vaimse tervise häired. Olukorras, kus on vaja sekkumist, on oluline mitte mööda lasta võimalust sekkuda võimalikult vara.

Murebaromeeter

Selleks et normatiivset, tähelepanu või kohest sekkumist vajavat seksuaalkäitumist ära tunda, on koostatud lapse vanust arvestav seksuaalkäitumise baromeeter (Taani JanusCentreti välja töötatud laste ja noorte seksuaalkäitumise murebaromeeter on eesti ja vene keeles kättesaadav justiitsministeeriumi lehel www.kriminaalpoliitika.ee/murebaromeeter). See abimaterjal töötab valgusfoori põhimõttel: roheline tähistab normaalset eakohast käitumist, kollane või oranž suuremat tähelepanu ja võib-olla sekkumist vajavat käitumist, punane kohest sekkumist vajavat käitumist. Murebaromeeter on juhis, mille järgi otsustada, kas lapse või teismelise käitumine on eakohane ning kas peaks sekkuma. Samas aitab see vältida ülereageerimist ning tunda ära neid märke, mis viitavad lapse abivajadusele või hädaohule. Murebaromeetri eesmärk on ära hoida juhused, mil laps või teismeline võiks langeda teise lapse või teismelise seksuaalse kuritarvitamise või väärkohtlemise ohvriks ning vältida laste ja teismeliste probleemset seksuaalkäitumist.

Järgnevalt on toodud vanuserühmade kaupa mõned näited, mis võivad viidata tähelepanu või kohest sekkumist vajavale käitumisele. (Murebaromeetris on indikaatorite loetelu põhjalikum.) Samuti on iga vanuserühma kirjelduses normaalse käitumise indikaatorid. Oluline on märgata seda, kui lapse käitumine on järsult muutunud ja/või erineb tema tavapärasest, üldisest käitumisest ning iseloomust.

2–5aastaste puhul võib tähelepanu vajava käitumise märgiks olla eakohatud teadmised seksuaalsusest, näiteks silmatorkavalt varaküpsed või täiskasvanulikud teadmised seksist. Aga ka see, kui laps mängib seksuaalmänge, mis kutsuvad esile teiste laste kaebusi, või kui laps räägib pidevalt seksist ja joonistab

seksuaalseid pilte. Kohene sekkumine on asjakohane 2–5aastaste puhul, kui nad üritavad sundida teisi oma suguelundit puudutama, sunnivad teisi lapsi jõu või ähvardustega osalema seksuaaltegevuses, meelitavad või sunnivad ohvreid, näiteks nõrgemaid lapsi, seksuaaltegevusse. Normaalse seksuaalkäitumise märgid selle vanuserühma puhul on eakohased seksuaalsed mängud eakaaslastega, nt arstimäng; iseenda ning üksteise uurimine ja iseenda stimuleerimine.

6–10aastaste puhul vajab tähelepanu lapse ülemäärane huvi pornograafia vastu, enda suguelundite katsumine ja hõõrumine avalikus kohas, pidev seksist rääkimine ning seksuaalsete piltide joonistamine. Kohest sekkumist vajavad olukorrad, kus seksuaaltegevuste puhul on suur vanusevahe: näiteks 14aastane poiss käitub seksuaalselt 6aastase poisiga; kui lapsed räägivad oraalse, anaalse või vaginaalse suguaktiga seotud või muust hirmutavast vägivallast; või kui seksuaaltegevusse, mis avaldub reaktsioonina mõnele kriisiolukorrale, kaasatakse teisi lapsi. Selle vanuserühma puhul on normaalne, kui laste seksuaalseid mängu iseloomustab võrdsus, mõlemapoolsus ja uudishimu, nad masturbeerivad salaja või paljastavad mängu käigus suguelundi, et paista lahedana.

11–14aastaste puhul väärivad tähelepanu olukorrad, kus laste seksuaalmängud tekitavad neis ärevust, häbi ja süütunnet; kui vaadatakse ülemäära palju pornograafiat ning lapsele on seks kinnisidee ega piirdu selles vanuses laste tavapärase huviga. Kohest sekkumist nõuab olukord, kui selle vanuserühma lapsed sunnivad teisi seksuaalkäitumisele, katsuvad teiste laste ja täiskasvanute suguelundit ja paljastavad end; aga ka olukorrad, kui seksuaaltegevustes on suur vanusevahe: näiteks 14aastane poiss käitub seksuaalselt 6aastase poisiga. Selles vanuserühmas on normaalsed seksuaalsed mängud eakaaslastega, suur huvi

Kust leiab abi

Abivajavast lapsest tuleb teatada ning tähelepanu vajava käitumise korral saab lisainfot küsida kohalikust omavalitsusest. Samuti saab helistada lasteabi infotelefonile 116 111 või otsida abi veebilehekülje www.lasteabi.ee kaudu. Lapsest, kelle elu või tervis on ohus, tuleb teatada politseisse, helistades numbril 112.

Laste ja noorukite vaimse tervise mure korral on võimalik pöörduda laste ja noorukite vaimse tervise keskuste poole: SA Tallinna Lastehaigla Laste Vaimse Tervise Keskus (www.lastehaigla.ee/vaimse-tervise-keskus/), Lõuna-Eesti Laste ja Noorte Vaimse Tervise Keskus (www.kliinikum.ee/vaimsetervisekeskus/), Ida-Virumaa Laste ja Noorte Vaimse Tervise Keskus (www.ivkh.ee/et/raviteenused/ida-virumaa-laste-ja-noorte-vaimse-tervise-keskus.html), Laste vaimse tervise teenuste pakkujad Pärnumaal (www.ph.ee/vtk/laste_vaimse_tervise_teenuste_pakkujad_parnumaal).

Seksuaalkäitumisprobleemidega laste ning noorte nõustamise kogemus on Tartu Laste Tugikeskusel (www.tugikeskus.org.ee) ning Tallinna Laste Tugikeskusel (www.lastetugi.ee).

Noorte nõustamiskeskused (www.amor.ee) on mõeldud kuni 24aastastele (kaasa arvatud) mõlemast soost noortele. Nõu saab küsida seksuaalsuse, lähedaste suhete ning ka seksuaalvägivalla kohta. Keskustes töötavad naistearstid, meestearstid, psühholoogid ning sotsiaaltöötajad. Enamik noorte nõustamiskeskusi pakuvad nõustamist ka telefoni teel ning internetis.

Vaimse tervisega seotud küsimuse, mure või kahtluse korral saab tasuta abi ning nõustamist www.peaasi.ee leheküljelt, kuhu saadetud pöördumisele vastavad kogemustega vaimse tervise spetsialistid. Nõustajate (psühholoogide või psühhiaatrite) kontakte on võimalik leida ka www.lahendus.net lehekülgedelt.

Lapsevanematele mõeldud psühholoogilise ja psühhiaatrilise abi saamise võimalusi tutvustav infovoldik on leitav lasteombudsmani veebilehel www.lasteombudsman.ee -> Infomaterjalid.

Lisaks on justiitsministeeriumi koostanud infomaterjali „Mida teha, kui kahtlustate või teate, et laps on sattunud seksuaalse väärkohtlemise ohvriks?” (www.just.ee -> Praktilisi nõuandeid -> Abimaterjal lapsevanemale).

seksi, eostamist jms puudutavate küsimuste vastu ning kõrgeneva seksuaalsuse varjamine vanemate eest.

Kokkuvõttes on oluline teada, millised on normaalse, tähelepanu või kohest sekkumist vajava seksuaalkäitumise märgid, et vale reageerimisega lapsele kahju ei tekitaks või vastupidi – last abita ei jäetaks. Ka normaalsest erinev seksuaalkäitumine ei peaks kahjustama lapse või noore elukäiku. Õigel ajal asjatundlikku abi andes on võimalik aidata kaasa sellele, et lapse elu kulgeks ennast ning teisi

kahjustamata. Lisaks lapsele endale vajavad abi, selgitusi ning mõnikord nõustamist ka tema lähedased.

Kuidas last aidata

Lapsed ja noored enamasti ei oska kõrvalt enda abivajadust hinnata või häbenevad enda probleeme ja seetõttu ei pöördu ise abi saamiseks spetsialistide poole, seetõttu on täiskasvanutel oluline probleeme varakult märgata, abi otsida ja vajadusel laste või noore ravile suunata. Kui spetsialist on märganud tähelepanu või

kohest sekkumist vajavat seksuaalkäitumist, tuleks seda kõigepealt hinnata murebaromeetri põhjal. Kuigi probleemne käitumine võib tunduda vastuvõetamatu või raskesti mõistetavana, on oluline teada, et seksuaalse väärkohtlemise toime pannud noored on ravile (sh psühholoogilisele nõustamisele) palju vastuvõtlikumad kui täiskasvanud.

Oluline on, et spetsialistidel, kelle poole nõu ja abi saamiseks pöörduakse, oleksid parimad teadmised lapse ja noorukite seksuaalarengust ning tööst seksuaalkäitumisprobleemidega lastega; et nad tunneksid sihtrühma ning probleemidega tegelemiseks vajalikke teraapia- ja sekkumisvorme. Eestis ei ole küll sihtrühma vajaduste põhised teenused veel nii hästi arenenud kui ehk mõnes teises riigis, kuid

selleks tööks ettevalmistatud spetsialiste on ka meil. 2016. aastal koolitas Taani JanusCentret justiitsministeeriumi ning Tallinna Lastehaigla Laste Vaimse Tervise Keskuse tellimusel ligikaudu 300 spetsialisti. Parim viis ennetada laste probleemset seksuaalkäitumist on kaasata neid sotsialiseerivatesse, harivatesse ning nende kogukonna, sh perekonnaga seotud tegevustesse (Miner 2007). Peresiste või koolikaaslaste vahel aset leidnud väärkohtlemise juhtumite puhul võib olla ohvri nõusolekul kasu hoolikalt ettevalmistatud taastava õiguse põhimõtetel rakendatud meetoditest (sh lepitusest, ingl *mediation*). Seksuaalse väärkohtlemise toimepanemisega seotud juhtumite puhul peaks sekkumine olema suunatud kogu perekonnale (*ibid*). **S**

Viidatud allikad

- Hunter, J. A.** (1999). Understanding Juvenile Sexual Offender Behavior: Emerging Research Treatment and Management Practices.
- Miner, M. A.** (2007). The Fallacy of Juvenile Sex Offender Risk. *Criminology & Public Policy*, 6, 565.
- Strange, M.** (2016). Ettekanne „Murebaromeetri kasutamine” koolitusel „Laps ja noor seksuaalselt väärkohtlejana” Tallinna Lastehaigla Laste Vaimse Tervise Keskuses.

Rehabilitatsioonitöö

Viru vangla noorteüksuses

Kai Kapp, Anu Möldri

Viru Vangla

Selleks et laps ja noor saaks muutuda, peaksid muutuma ka tema ümber olevad inimesed. Nad peaksid märkama, kui midagi on teistmoodi kui tavaliselt ning võiksid anda noorele märku, et on seda muutumist märganud. Tunnustada tuleks rohkem positiivseid püüdlusi: peame endastmõistetavaks, et asjad lähevad hästi, kuigi alati see nii ei ole. Ja siis ei aita ka see, kui õpetame inimest, kuidas teha oma elus muutusi, kui keskkond jääb samaks ja ümbritsevad inimesed käituvad ja suhtuvad endist viisi.

Noored, kes on toime pannud õigusrikkumise

Noored, kes satuvad kriminaalhooldusele või lausa vanglasse, on enamasti agressiivse ja impulsiivse käitumise, kehvade suhtlemis- oskuste ning ebaefektiivsete probleemilahendusoskustega. Nad on eakaaslaste poolt tõrjutud, neil on ebastabiilne enesehinnang ja madal õppeedukus. See viimane on noorte elus väga konkreetne mõõdik, mis määrab sageli noore koha koolikeskkonnas ja sellisel juhul polegi põhjust imestada, kui ta leiab sõpradeks teised kehva õppeedukusega noored, kellega ühiselt otsitakse tegevusi ka väljaspool kooli.

Mõnes mõttes on noored kriminaalhooldusalused ja kinnipeetavad nn hooletusse jäetud lapsed, kelle vanemad ei pruugi üldse probleemsed olla. Vanematel lihtsalt pole olnud aega või oskust märgata, et laps ei suuda vastata talle esitatud nõudmistele.

Sellisel juhul on ainuvõimalik lahendus, et lapse või noorega töötav ametnik suhtleb perekonna, kooli või muu võrgustiku osaga ning leiab olukorrale lahenduse. Noor on sageli oma eluga sedavõrd puntras, et tal on raske näha väljapääsu. Ta võib end tunda süüdi nii koolis kui ka kodus, ta on kõigi lähedastega tülis. Sellisel juhul võib ametnik olla ainuke inimene, kelle toetusele ta võib loota.

Eestis on noorteüksus loodud Viru vangla koosseisu ja sinna kuuluvad kõik noortega töötavad kriminaalhooldusametnikud ja vanglas töötavad ametnikud ning spetsialistid. Töötatakse ühtse meeskonnana ühtseid meetodeid järgides. Sihtgrupiks on kriminaalhooldusalused ja vangid vanuses 14–21 aastat.

Töö noorteüksuses

Noorte kinnipeetavate ning kriminaalhooldusalustega tehakse iga päev sotsiaaltööd rohkem kui täiskasvanutega. Töötame rehabilitatsioonimeeskonnana ja juhtumikorralduse põhimõtteid järgides. Esmane ülesanne on vestluste käigus noort tundma õppida, tema (kuriteo) riske hinnata ja kaitsetegurid (tugevused) välja selgitada. Seejärel koostame sekkumiskava. Kriminaalhoolduse puhul tähendab see, et kriminaalhooldusametnik ehitab üles tugeva tugivõrgustiku ja kaasab pere aktiivselt tegevusse. Koostöös pere, omavalitsuse, kooli ja muude spetsialistidega püütakse leida noore jaoks parimad lahendused, et tugivõrgustikus

poleks tühimikke ning sekkumistes ei esineks dubleerimist (näiteks juhul, kui probleemse noore jaoks on koostanud juhtumiplaani ka lastekaitse).

Kui noor mõistetakse vanglasse, siis käivituvad täpselt samasugune töö ja meetodid: riskide hindamine, kaitsetegurite ja vajaduste kindlaksmääramine ning sekkumisplaani koostamine. Seega moodustub ka vanglas noore ümber noorteüksuses töötavatest spetsialistidest rehabilitatsioonimeeskond, kuhu kuulub kindlasti ka elukohajärgne kriminaalhooldusametnik. Enamasti on noorel olnud varasem kokkupuude kriminaalhooldusega või ta vabaneb kriminaalhooldusele ning elukohajärgse ametniku kaasamine tagab töö järjepidevuse ühe süsteemi raames.

Vanglas töötav kontaktisik on juhtumikorraldaja, kes kutsub kokku meeskonnaliikmed: psühhiaatri, psühholoogi, kliinilise psühholoogi, MDFT terapeudi, vanglas töötava ja elukohajärgse kriminaalhooldusametniku, vangla meditsiiniosakonna pereõe, kaplani jne. Juba vanglasse saabudes saab peamiseks eesmärgiks töö selle nimel, et noor oleks valmis vabanemiseks. Elukohajärgne kriminaalhooldusametnik alustab koos noore perega tööd tugivõrgustiku loomiseks, kelle abiga on võimalik noore probleeme operatiivselt lahendada ja kes jääb noorele toeks ka pärast vabanemist ja kriminaalhoolduse lõppemist.

Senised kogemused on näidanud, et järjest rangemad karistused ja jäigemad kontrollnõuded ei vii loodetud tulemuseni ehk noore õigusküülekka ja probleemivaba käitumiseni. Üllatusega tõdevad ametnikud sageli pere ja noore omavahelise suhtluse puudusi. Seetõttu on noorel kujunenud väärtushinnangud, mõtlemine ja käitumine, mis ühiskonnale ei sobi. Selle taga võib olla asjaolu, et tegelikult

ei ole vanemad suutnud oma tõekspidamisi lapsele arusaadavalt edasi anda.

Teraapiate ja sotsiaalprogrammide osa vanglas ja kriminaalhoolduses on määrava tähtsusega, sest noore valmisolekut oma eluviisi muuta on vaja toetada uute teadmiste ja oskustega. Sotsiaalsete oskuste parandamiseks ning suurema enesekindluse saavutamiseks tehakse nii mõnigi kord praktiliselt läbi võimalikud vestlused kooli sisseastumiskatseteks või töökoha saamiseks. Selle juures on oluline, et noor saaks aru, mida ta tegelikult öelda tahab, mida ja kuidas ta mõtleb ning mis on see, mida ta tegelikult soovib.

Sotsiaalprogramm „Minu Valik”

Eelmises ajakirjanumbris toodi välja kõik sotsiaalprogrammid, mida kriminaalhoolduses ja vanglas kasutatakse¹. Noorte programmide loetellu lisandus 2016. aastal SA Omanäolise Kooli Arenduskeskuse (OKA) uus sotsiaalprogramm „Minu Valik”.

Programmi sünd oli tavapärasest teistsugune. Kriminaalhooldusametnike ning OKA koostöö sai alguse ametnike supervisioonist, mille järel supervisoriid tegid kindlaks probleemid ja pakkusid välja võimalikke koolitusi ametnikele. Selle järel alustati hooldusalustele sotsiaalprogrammi koostamisega. Supervisioonil osalenud ametnikel oli võimalus igal ajahetkel uut programmi testida, olla loomisprotsessi juures.

Vajasime programmi, mis annaks noorele võimaluse ise aktiivselt osaleda, kasutades eri õpistiile ja abivahendeid. Väga sageli ei ole noored harjunud oma mõtteid väljendama ning hirm vale vastuse ees sunnib nad pigem õlgu kehitama. Teemakaardid annavad võimaluse suhtlemisraskustest hõlpsamini üle saada. Programmi jooksul õpib noor

¹ Sotsiaaltöö 3/2016, lk 8–11. Artikli autorid on Katriin Savits, Ülle Luts ja Asta Vaks.

püstitama eesmärgi ja tema emotsionaalse intelligentsuse põhikompetentsid saavad tugevamaks. Programm aitab kinnistada ennast väärtustavaid oskusi, aitab noorel tihendada ja parandada suhteid eakaaslaste, täiskasvanute ning pereliikmetega. Tänu programmile tunneb noor ennast rohkem vastutavana, väljendab tundeid kohasel moel ja suudab oma impulsse paremini kontrollida. Programm kestab peaaegu kogu kriminaalhoolduse aja ning seetõttu on ametnikul võimalik kogu aeg aidata noorel õpitut kinnistada ja päriseluga siduda. Kuigi me ei väsi kunagi kordamast, et kriminaalhooldus on noore enda vastutus, kaasavad ametnikud vajadusel alati vanemad kui noore tugivõrgustiku ühed olulisemad liikmed. Sellisel juhul saab noor programmis õpitut kohe ka kodus proovida ja vanemad oskavad noore pingutusi väärtuslikult hinnata.

Teraapiavõimalused noortele

Lisaks sotsiaalprogrammidele kasutame eri teraapia vorme, nagu kunsti- ja loovteraapiat. Sõltlaste puhul lisaks veel koerateraapiat ja taimekasvatust. 2015. aastast on Eestis kasutusel mitmedimensiooniline (MDFT) pereteraapia². Eestis on pered selle programmil põhineva teraapilise töö väga hästi vastu võtnud ning läbiviijatena näeme, et pered vajavad abi vahest ka kõige lihtsamates asjades, sest kui kõik probleemid on kuhjunud, siis on raske lahendusi näha, oma last toetada ja välja tuua just see parim.

Kokkuvõtteks

Meie töös on kindlasti kohti, mis vajavad arendamist, näiteks soovime, et meeskond toimiks tõhusamalt ja organisatsioonide koostöö oleks parem. Vajame seadusemuudatusi, mis välistaksid töö dubleerimise ja näeks last tervikuna. Samuti on vaja toetavamad sotsiaal- ja haridussüsteemi, et väheneks laste ja noorte arv, kellest saavad õigusrikkujad. Viimasel ajal näeme üha rohkem, et vanglasse satuvad psüühilise erivajadusega lapsed ja noored – see viitab, et varem on kuskil jäänud midagi märkamata.

Samas on meil hea meel, et noorte vangide arv kahaneb aina kiiremini. Kohtud määravad üha rohkem vanglakaristuse asemel alternatiivseid võimalusi vabaduses, mis omakorda tähendab suuremat vastutust kriminaalhooldusele. Me oleme selleks valmis: meil on meeskonnas inimesed, kes teevad oma tööd täie pühendumuse ja sooja südamega, soovivad lapsi ja noori ning nende lähedasi uuele rajale aidata. Meil on väga palju spetsialiste – eespool välja toodud loetelu oli ilmselt nii mõnegi jaoks üllatav ja mõne organisatsiooni jaoks isegi kadedust tekitav. Samuti on meil pikk nimekiri kõikvõimalikest programmidest, sekkumistest ja teraapiavormidest. Noored on prioriteet, seega võimaldab ametnike töökoormus neil teha oma tööd põhjalikult. Sekkumiste valik laieneb pidevalt. Paljud uuringud ja projektid on mõeldud just noorteüksusele, mis annab tööle väärtuslikku tagasisidet, võimalusi väljaõppeks ja välispraktikaks.

² Loe lähemalt Kristel Kraasi ja Jako Salla artiklist, Sotsiaaltöö 3/2016, 32–37.

Sotsiaalkindlustusamet: muudame teenused läbipaistvamaks ja mugavamaks

Sotsiaalkindlustusamet sai sel suvel endale uue juhi. Peadirektorina astus juulis ametisse **Egon Veermäe**. Veermäe on töötanud alates 2001. aastast Maksu- ja Tolliametis ning viimased kuus aastat oli ta peadirektori asetäitja. Värske Sotsiaalkindlustusameti juht tutvustab ajakirja Sotsiaaltöö lugejatele asutuse lähemaid ja ka kaugemaid plaane.

Sotsiaalkindlustusametil on lähiaastatel mitu suurt väljakutset. Me peame muutuma inimesele orienteeritud asutuseks.

Selleks et teada saada, mida see täpselt tähendab ja kuidas selleni jõuda, oleme koostamas Sotsiaalkindlustusameti uut strateegiat järgmiseks neljaks aastaks. Strateegias on sõnastatud kolm põhieesmärki: muuta teenused kasutajatele mugavamaks, suurendada inimeste heaolu ja olla kompetentne sotsiaalkaitse üksus.

Kasutajale mugav teenus on minu arvates selline, mille korralduslikku poolt inimene ei märka. Heaks näiteks on Maksu- ja Tolliamet, kus suur osa kliente saab oma tuludeklaratsiooni kinnitada ühe klikiga. Sama mugav võiks olla ka suhtlemine Sotsiaalkindlustusametiga. Miks peab värske lapsevanem taotlema vanemahüvitist? Või miks peab inimene, kes on jõudnud pensioniikka, pöörduma pensioni saamiseks Sotsiaalkindlustusametisse?

Peame muutma oma toetused ja teenused selliseks, et inimene ei pea tulevikus nende saamiseks midagi tegema.

See kõik on tehtav. Iga päev me tegutseme selle nimel, et Eesti inimesed oleksid rahul,

neile pakutavad teenused mugavad või täiesti märkamatud, nende administreerimine tõhus ja et maksumaksja raha oleks kasutatud ratsionaalselt.

Olgu öeldud, et Sotsiaalkindlustusameti tegevus mõjutab väga paljude inimeste elu Eestis. Meist sõltub enam kui 700 000 eesti-maalase toimetulek. Igal aastal me vahendame ligi kahe miljardi euro ulatuses pensione, vanemahüvitisi, puudega inimeste toetusi, elatisabi ja kõikvõimalikke muid toetusi.

Meie klientide valikud teenuse või selle pakkuja suhtes on enamasti piiratud, mistõttu tuleb erilist tähelepanu pöörata sellele, et meie oma töötajad suudaksid näha klientide vajadusi ning tagaksid kõigile abivajajatele vajalikud lahendused sujuvalt ja võimalikult vähese asjaajamisega. Lisaks tuleb koostöös sotsiaalministeeriumiga analüüsida ka erinevate toetuste ja hüvitiste mõju.

Teine tähtis eesmärk on **suurendada inimeste heaolu**. Soovime, et sotsiaalne kaitstus aitaks inimestel oma igapäevaeluga toime tulla. Suureks proovikiviks on luua selline töökorraldus, mis sobib inimesele, mitte

vastupidi. Täna peab sotsiaalset kaitset vajav inimene väga hästi tundma sotsiaalsüsteemi ja selles valitsevat bürokraatiat.

Meist peab saama inimesele orienteeritud asutus. Inimesed on aga erinevad ja erinevate vajadustega. Meie ülesanne ongi aru saada, mis vajadused need on ning kuidas Sotsiaalkindlustusamet saab toetada inimese hakkamasaamist. See nõuab töökorralduse muutmist. Nõuab ka seda, et saaksime aru ja oskaksime hinnata erinevate teenuste ja toetuste mõju, samuti nende toetuste ja teenuste puudumist.

Sotsiaalkindlustusametil on oluline roll regionaalpoliitilisest vaatenurgast lähtudes. Täna on meil 17 bürood üle Eesti ja nii ka jääb. Peame olema kliendile võimalikult lähedal ning liikuma juhtumikorraldusliku klienditöö poole. Peame aitama abivajajat just talle sobivas kohas ning vajalikus ulatuses

ja mahus.

Kahe esimese eesmärgi eelduseks on, et Sotsiaalkindlustusametis töötavad **kompetentsed, motiveeritud ja teotahtelised inimesed**. Selle nimel me ka töötame.

Loodan, et viie aasta pärast on Sotsiaalkindlustusamet oma klientide ja töötajate poolt usaldatud ja tunnustatud sotsiaalkaitse kompetentsikeskus, innovaatiliste IT-lahenduste ning e-teenuste omanik ning juurutanud töökorralduse, mis keskendub inimese toetamisele ja tema hakkamasaamisele. Igatahes ruumi nutikamaks toimimiseks on küllaga.

Mõned muudatused seisavad Sotsiaalkindlustusametil ees juba tuleval, 2017. aastal. Nimelt hakkab uuest aastast Sotsiaalkindlustusamet korraldama naiste tugikeskuste teenust ning maavalitsustelt võetakse üle riigisisese lapsendamise korraldamine.

Sotsiaalkindlustusamet hakkab korraldama naiste tugikeskuste teenust. Sotsiaalkindlustusameti ohvriabi üksuse juht **Olle Selliov** annab ülevaate üksuse lähematest plaanidest.

Sotsiaalkindlustusamet on pakkunud ohvriabi teenust 12 aastat. Uue teenusena lisandub tuleval aastal ohvriabiteenuste hulka **naiste tugikeskuse teenus**, mille ülesanne on pakuda lähisuhtevägivalla ohvritest naistele ja nende lastele üle Eesti võimalikult mitmekülgselt ja kvaliteetset abi vägivallaringist pääsemiseks. Teenus sisaldab nii turvalist majutust kui ka erinevaid nõustamisi. Meie osaks saab lepingute sõlmimine sobivate teenusepakkujatega, järelevalve teenuse üle ning teenuse rahastamine.

Kõigis Eesti maakondades on avatud kohalikud naiste tugikeskused, mille toel on vägivalla ohvriks sattunud naiste abistamine

aastate jooksul viidud tänasele tasemele. Siiani on seda teenust rahastatud ebastabiilselt, st projektipõhiselt ja toetuste kaudu. **Uuest aastast tagatakse teenusele püsiv riiklik rahastus.**

Lisaks stabiilsusele luuakse eeldused ka naiste tugikeskuste süsteemi selgemaks ja läbipaistvamaks muutmisele. Statistikat koondades ja analüüsidest tekib parem ettekujutus teenuse sihtrühmast ja selle vajadustest ning teenuse kasutamise korduvusest ja kestusest. Oluline on saada enam tagasisidet ka selle kohta, milliste kohalike sotsiaalteenustega tuleks naiste tugikeskuse teenuseid siduda, et vägivallaringist ning tugikeskusest väljumine

oleks kliendi jaoks võimalikult sujuv, valutu ja tõhus.

Tugikeskuse teenuste edukaks toimimiseks on oluline tagada nende kvaliteet, kuid unustada ei tohi ka üldsusele suunatud teavitus- tööd, et abivajajad teaksid, millist abi ja mis- sugusest kohast on võimalik saada. Kvaliteedi tagamisel saavad põhiliseks meetmeks ühelt poolt selgelt sõnastatud teenusestandardid, teiselt poolt aga Sotsiaalkindlustusameti poolt teostatav järelevalve. Viimase peamine eesmärk on veenduda, et teenuseid pakutakse kooskõlas seaduses ning halduslepingus sätes- tatud teenusestandarditega. Kõrvalekallete ilmnmisel antakse tugikeskustele tagasisidet selle kohta, kuidas oma teenuseid parandada.

Naiste tugikeskuste teenust hakkab Sotsiaalkindlustusametis koordineerima ohvriabitöötaja, kes spetsialiseerub naiste tugikeskuse teenustele. Tema õlule jääb nii tugikeskustega suhtlemine, informatsiooni

koondamine ja edastamine huvigruppidele kui ka üldise teavitus- ning ennetustöö kavandamine.

Naiste tugikeskuste abi kasutab ligikaudu 1800 naist aastas ja enam kui 150 nendega kaasas olnud last.

Lisaks naiste tugikeskuse teenuse sätestami- sele seaduse tasandil tuleb positiivse arenguna ohvriabi seaduses veel ära märkida muudatus, mille kohaselt **inimkaubanduse ohvritele ja seksuaalselt väärkoheldud alaealistele tagatakse tulevikus parem juurdepääs ohvriabiteenustele**. Kui seni on seaduse järgi käsitletud ohvrina ainult neid, kelle suhtes on algatatud kriminaalmenetlus, siis alates 2017. aastast on teenuseid võimalik saada kuni 60 päeva ka ilma kuriteoteadet esitamata, juhul kui inimkaubanduse ohvreid abistav organisatsioon või Sotsiaalkindlustusamet ohvri tuvastab. Oluline on, et ohvrile pakutaks abi võimalikult kiiresti.

Riigisisese lapsendamise korraldamine läheb üle Sotsiaalkindlustusametile. Sotsiaalkindlustusameti lastekaitse üksuse juht **Eve Liblik** annab ülevaate aasta alguses käivitud lastekaitseüksuse tööst ning muudatustest lapsendamise valdkonnas.

Selle aasta jaanuarist kehtima hakanud laste- kaitseseadus paneb nii kohalikule omavalit- susele kui riigiasutustele suurema vastutuse lastega perede toetamise korraldamisel. Tähtsal kohal on probleemide ennetamine ja tegevuste ning teenuste arendamine selliselt, et laste heaolu oleks tagatud.

Omavalitsustega kohtudes kuuleme tihti, et inimesed liiguvad ikka sellesse linna või valda, mis on konkurentsivõimeline ja atraktiivne. Oma osa selles on lastele ja peredele paku- tavatel teenustel, turvalisel elukeskkonnal, kogukondlikul ühtehoidmisel ja probleemide

ennetamisel. Mõtteid ja soove, kuidas oma elanike elu paremaks muuta, on sageli rohkem kui raha nende elluviimiseks. Seetõttu on laste ja perede heaolu parendamisel ning tegevuste ja teenuste planeerimisel väga oluline teha teadmistel ja analüüsil põhinevaid kaalutletud otsuseid.

Riik panustab laste ja perede heaolusse mitmel viisil, näiteks tõstes peretoetusi ja aren- dades teenuseid. **Selle aasta alguses alustas Sotsiaalkindlustusametis tööd lastekaitse üksus**. Meie ülesandeks on nõustada kohalikke omavalitsusi lastekaitsejuhtumite lahendamisel,

tegeleda piiriüleste lastekaitsejuhtumitega, korraldada riikliku lasteabi telefoni ööpäevase töö, arendada teenuseid ja palju muud.

Kohalike omavalitsuste toetamiseks oleme välja töötanud laste ja perede profiili, mis aitab hinnata valdkonna hetkeolukorda, leida kitsaskohad ja vajadused, kuhu tuleks senisest enam panustada. Saadud info põhjal on kohalikul omavalitsusel lihtsam planeerida valdkonna eesmärgid ja tegevusi. Tänapäevaks on valminud esimesed analüüsid kaheksale omavalitsusele. Selle töö põhjal on maakondades paika pandud lastekaitse arendamise eesmärgid ning kavandatud selle töö strateegia. Projekt viidi ellu Euroopa Liidu rahaga.

Laste ja perede heaolu on oluline kõigile, kuid tuleb samas mõista, et heaolu lahtimõtestamine ja tervikpildi loomine ei ole lihtne olukorras, kui selle valdkonnaga igapäevaselt ei tegelda. Riikliku lastekaitse üksusena oleme valmis nõustama kohalikke omavalitsusi lapse heaolu toetavate arengukavade koostamisel.

Uuest aastast hakkab **riigisisest lapsendamist korraldama maavalitsuste asemel Sotsiaalkindlustusamet.**

Tänapäevaks on lapsendamine jaotunud maakondade vahel äärmiselt ebaühtlaselt: kui Harju maakond tegeleb umbes ühe kolmandikuga kõigist Eesti lapsendamisjuhtudest, siis Hiiumaal pole lapsendamisi peaaegu

üldse. Lapsendamise korraldamine ühe asutuse, st Sotsiaalkindlustusameti kaudu on nii lapsendajale kui korraldajale lihtsam, sest võimaldab sellega seotud töökoormust paremini jagada.

Ettevalmistusi lapsendamise ülevõtmiseks oleme teinud juba aasta: suhelnud maavalitsuste, sotsiaalministeeriumiga ning paljude teiste partneritega. Maavalitsustes arvel olevad lapsendamisavaldused antakse üle Sotsiaalkindlustusametile. Pered, kes on esitanud oma avalduse maavalitsusele, ei pea uuel aastal Sotsiaalkindlustusametisse vastuvõtule tulema.

Uut pereuuringut ei ole samuti vaja, välja arvatud juhul, kui uuring on tehtud rohkem kui kolm aastat tagasi. Kui seni oli pereuuring mõningatel juhtudel tasuline, siis uuest aastast on pereuuringu tegemine kõigile tasuta. Uuest aastast käivitub ka üleriigiline lapsendajate register. Sellesse kantakse kõik lapsendada soovijad ja nii saadakse selge ülevaade lapsendada soovivatest inimestest. Lapsendamise saladuse tagamiseks muutuvad pere andmed mittenähtavaks hetkest, kui lapsendamine on aset leidnud. Register ei sisalda lapsendamise fakti ega lapse andmeid, keda pere lapsendab.

Uutel lapsendada soovijatel tuleb 1. jaanuarist 2017 pöörduda lapsendamise sooviavaldusega juba Sotsiaalkindlustusametisse. **S**

Sotsiaaltöö ja sotsiaaltööharidusega seotud päevakajalised teemad Ühendkuningriigis

Malcolm Payne

emeritiitprofessor, Manchesteri Metropolitan Ülikool tervishoiu-, hoolekande- ja haridusteaduskonna auprofessor, Kingstoni Ülikool / Londoni Ülikooli St George'i kolledž

Ühendkuningriigi hoolekandesüsteem¹

Suurbritannia ja Põhja-Iiri Ühendkuningriik koosneb neljast riigist: lisaks Inglismaale, mis on neist suurim, ka Põhja-Iirimaa, Šotimaa ja Wales. Ühendkuningriigi parlament koguneb Londonis Westminsteri palees. Parlament vastutab nii ühiste teemade kui ka üksnes Inglismaad puudutavate poliitikamuudatuste ja seaduste eest, sealhulgas tervishoiu ja hoolekande valdkonnas. Teistes riikides vastutavad tervishoiu ja hoolekandega seotud poliitika ja teenuste eest rahvusparlamendid või -assambleed. Selles artiklis keskendun peamiselt Inglismaale, kus on hästi jälgitavad terves Ühendkuningriigis valitsevad suundumused, ning käsitlen viimase kümne aasta jooksul toimunud vastuolulisi arenguid ja nende tagajärgi.

Sotsiaaltöö staatus ja roll

Ühendkuningriigis on sotsiaaltöö tunnustatud profession, ent nii sotsiaaltöötajate kutsetegevus kui ka hoolekanne satuvad sageli meedia ja poliitiliste rünnakute alla, tihti seoses haavatavate lastele turvalisuse kindlustamise ja hoolduse standarditega institutsionaalses hoolekandes. Need sündmused süvendavad kahtlusi sotsiaalteenuste korralduse ja kutsetegevuse suhtes. Sellised kahtlused annavad omakorda alust poliitiliseks kriitikaks sotsiaaltöö aadressil, mida tehakse parempoolsest vaatenurgast.

Kriitika seab kahtluse alla pigem teenused ja kutsetegevuse, mis tegeleb „sotsiaalsete“ küsimustega ja mitte traditsiooniliste avalike teenustega nagu haridus, tervishoid, eluasemeteenused ja sotsiaalkindlustus. Sellega soovitakse muuta riigi roll minimaalseks, et

¹ Hoolekanne, ingl *social care* on organisatsiooni *Social Care Institute for Excellence*, www.scie.org.uk definitsiooni kohaselt sotsiaaltöö-, isikuhooldus-, kaitset või sotsiaalset tuge pakkuvate teenuste osutamine häda- või riskiolukorras olevatele lastele ja täiskasvanutele või haigusest, puudest, vanadusest, aga ka vaesusest tingitud abivajadustega täiskasvanutele. Nimetatud teenuste osutamisel võib olla üks või mitu järgnevat eesmärki: kaitsta hoolekandeteenuseid kasutavaid inimesi kuritarvitamise või hooletusse jätmise eest, edendada füüsilist või vaimset tervist või ära hoida selle halvenemist, soodustada iseseisvust ja sotsiaalset kaasatust, parandada võimalusi ja väljavaateid elus, tugevdada perekondi ning kaitsta inimeste sotsiaalsete vajadustega seotud inimõigusi – autoriga kooskõlastatud toimetuse märkus.

inimesed kannaksid ise vastutust sotsiaalse toetamise ja hooldamise eest oma perekonnas ja kogukonnas.

Kriitika muutus eriti teravaks pärast nn *Baby P* juhtumit², kus 17 kuu vanune inglise poisslaps suri Londonis 2007. aastal pärast seda, kui ta oli saanud rohkem kui viiskümmend vigastust kaheksa kuu jooksul. Selle aja vältel olid last regulaarselt külastanud kohalikud tervishoiu- ja sotsiaaltöötajad, kes aga ei võtnud midagi ette lapse abistamiseks. Juhtumi uurimiseks moodustatud valitsuse rakkerühm esitas programmi, mis nägi ette koolitusi, toetust ja supervisiooni praktikutele, juhtimise tõhustamist ja sotsiaaltöötajate suuremat sõltumatut otsustusõigust, avalikkuse suuremat teadlikkust, paremat uurimistulemuste rakendamist praktikasse ja spetsialistide ametikasvu süsteemi (*Social Work Task Force* 2009).

Ühendkuningriigi seaduste kohaselt on sotsiaaltöö kaitstud kutseala, mis tähendab seda, et mitte keegi ei saa ennast professionaalses kontekstis nimetada sotsiaaltöötajaks ilma selleta, et riiklik amet kannab ta vastavasse registrisse (Hussein 2011). 2016. aastal registreerisid nelja riigi vastavad ametid kokku 116 126 sotsiaaltöötajat.

Registreeritud sotsiaaltöötajad moodustavad väikese osa täiskasvanute hoolekandes töötajatest³, kus on ligikaudu 1,3 miljonit töökohta. Inglismaal töötab üle kahe kolmandiku nendest töötajatest erasektoris, ligi viiendik mittetulundussektoris ja 10% kohalikus omavalitsuses, kellest umbes 38%

töötab institutsionaalses hoolekandes (*Skills for Care* 2015). Lastehoolekande töötajaid ei ole lihtne eristada väikelastega töötavatest ja alushariduse töötajatest, kuid neid on rohkem kui täiskasvanutega töötavaid sotsiaaltöötajaid.

Laste mõeldud teenused ja laste turvalisuse kindlustamine

Alates 1970. aastatest on seoses laste surmaga lõppenud juhtumitega üles kerkinud tõsised küsimused selle kohta, kas spetsialistid edastasid teavet riskide ja laste kaitseks rakendatud meetmete kohta nõuetele vastavalt ning kas nad kogusid ja analüüsisid sotsiaalset informatsiooni asjakohaselt. Sellest ajendatuna on süsteem muutunud üha tsentraliseeritumaks ja bürokraatlikumaks, et tegevusi oleks võimalik juhtida haldusprotseduuride kaudu.

On tekkinud tunne, et riik püüab hoolekandeteenuste abil juhtida ja hallata vanemate käitumist ja avalikkuse suhtumist vanemlusse (Parton 1991). Munro väitis oma 2011. aastal avaldatud mõjukas ülevaates lastekaitse kohta aastatel 2010–2015 võimul olnud koalitsioonivalitsusele, et lastekaitse süsteem peaks keskendumise pigem laste vajadustele, mitte riskide hindamisele ja nende olemasolu kontrollimisele. Selleks tuleks väärtustada ja arendada sotsiaaltöötajate erialast pädevust, eelkõige nende lastega suhtlemise oskust.

Selle eesmärgi saavutamiseks püüdsid mõned kohalikud omavalitsused keskenduda töötajate ametikasvu toetamisele ja nende juhtimisoskuste arendamisele. Üks mõjukas

² Sotsiaaltöös on *Baby P* juhtumist kirjutanud Mart-Peeter Erss numbris 6/2013, lk 55–57 – toim.

³ Inglismaal jaotub hoolekanne täiskasvanute- ning lastehoolekandeks. Esimene hõlmab toetust eakatele, väimse tervise probleemidega inimestele, õpiraskuste või füüsilise puudega inimestele, alkoholi või narkootiliste ainete kuritarvitamise probleemidega inimestele, kodututele, aga ka kuritarvitamise, hooleksu jätmise ning koduvägivalla ennetamist ning asjakohast toetust, mis on mõeldud perekondadele ja mitteformaalsetele hooldajatele. Lastehoolekanne ehk töö laste, noorte ja peredega hõlmab ennetavat tuge peredele ja lastekaitseteenuseid; laste asendushooldust; töötamist noorte õigusrikkujatega; töötamist laste ja noortega, kellel on õpiraskused või füüsiline puue, või kes on kodutud, ning perekondade ja mitteformaalsete hooldajate toetamist (Wikipedia, i. a) – autoriga kooskõlastatud toimetuse märkus.

näide sellest on Londonis Hackneys läbi viidud „sotsiaaltöö tagasivõitmise” projekt, milles keskenduti organisatsioonikultuuri muutmisele, toetamaks sotsiaaltöötajate iseseisvat professionaalset hindamisvõimet ja pakkumaks neile professionaalset juhtimist, tuge ja supervisiooni. Projekti hindamise tulemusena leiti, et paranes nii töö kvaliteet kui ka vähenesid kulud, kuna vähem lapsi sattus asendushooldusele, ning vähenes ka töötajate haigestumine ja stressitase (Cross, Hubbard ja Munro 2010). Hilisem uurimus kolme kohaliku omavalitsuse kohta näitas, et tõhusa ja iseseisva professionaalse praktika arendamisest ning toetamisest on rohkem kasu kui bürokraatlikest juhtumikorralduslikest lähenemistest (Forrester jt 2013).

Isikukeskne täiskasvanute hoolekanne

Täiskasvanute hoolekandes on toimunud kaks olulist sotsiaaltööga seotud suundumust: arendatakse teenuseid mitteformaalsetele hooldajatele ning üha enam järgitakse isikukeskset lähenemist hoolduse planeerimisel ja juhtimisel. Mõlemad suunad kajastuvad Inglismaa 2014. aasta hoolekandeseaduses ja teiste ÜK riikide vastavates õigusaktides.

Alates 1990. aastatest on õigusaktidesse lisandunud nõue hinnata täiskasvanule mitteformaalset hooldust osutavate pereliikmete ja teiste mitteformaalsete hooldajate olukorda. See võimaldab pöörata tähelepanu sellele, et nii hooldajad kui ka nende täiskasvanud hooldatavad vajavad toetust eelkõige seoses juurdepääsuga haridusele ja vaba aja veetmise võimalustele. Mitteformaalsete hooldajate väärtusliku rolli tunnustamine on kiiduväärt, ehkki on kõlanud ka kriitikat selle kohta,

et nende toetamiseks ei eraldata piisavalt ressursse.

Hoolekandeteenuste valdkonnas alguse saanud isikukeskne hoolekanne on laienenud ka kogukonnas osutatavatele tervishoiuteenustele⁴. Siin järgitakse ülemaailmset liikumist põhimõttel „sularaha hoolduse eest” (*cash for care*), mis on osa kodanike vaba valikut pooldavast poliitilisest tegevuskavast (Arksey ja Kemp 2008). Isikliku eelarve süsteemi⁵ puhul antakse täiskasvanutele sularaha, millega nad saavad maksta oma hoolduse eest kodus või hooldekodus või muude teenuste eest, selle asemel et sotsiaaltöötajad või muud spetsialistid otsustaksid ja korraldaksid vastavaid teenuseid. Sotsiaaltöötajad viivad läbi hindamise, seejärel koostatakse eelarve ja kliendid korraldavad ise oma hoolduse või palkavad isikliku abistaja kas ise või mõne kohaliku ühingu kaudu (SCIE 2016). Inimesed, kellel on füüsiline puue, õpiraskused või vaimse tervise probleemid ja kes tunnevad, et on võimelised ise või lähedaste toel oma hooldust korraldama, hindavad kõnealuse uuenduse abil saavutatud kontrolli ja valikuvõimalust. Samas on selgunud, et eakatel inimestel on raske sellist vastutust võtta. On tehtud kriitikat selle kohta, et sellise poliitika tagajärjel vähendab riik oma vastutust hooldusteenuste osutamise eest ega arvesta võimalike eriolukordadega.

Haridus ja koolitus

Pikka aega on päevakorral olnud küsimus, kas sotsiaaltöölalane haridus annab õppijatele piisava ettevalmistuse praktiliseks tööks. Osaliselt kajastab see võitlust hariduse kontrollimise üle: tööandjad tahavad, et ülikooli lõpetanud oleksid kohe valmis töötama kehtivate haldus- ja õigussüsteemide raames,

⁴ Kogukonnas osutatavad tervishoiuteenused (ingl *community health care provision*) on riiklikud tervishoiuteenused, mida osutakse tervisekeskustes või inimeste kodudes ja mis on vastupidiselt haiglates osutatavatele teenustele ennetuslikud – autor.

⁵ Vt lähemalt Zsolt Bugarszki artiklist Sotsiaaltöös 1/2016, lk 26–32 – toim.

seevastu õppeasutused soovivad keskenduda ulatuslikumale isikliku arengu ja akadeemilise ettevalmistuse protsessile.

Kahe hiljutise algatuse abil on püütud parandada erialase enesetäiendamise jätkamist pärast kõrghariduse omandamist.

Algatus „Hindamine ja tugi tööga alustamise aastal” on mõeldud kohalikes omavalitsustes nii laste kui ka täiskasvanutega tegelevatele sotsiaaltöötajatele ja see näeb ette, et esimesel tööaastal on sotsiaaltöötajal kindlaks määratud juhtumite arv ning ta saab täiendavat tuge ja koolitust. Algatus „*Professional capabilities framework*” (Professionaalse võimekuse raamistik) pakub rea valdkondi, milles sotsiaaltöötaja saab arendada oma ametialaseid oskusi vastavalt oma karjääri edenemisele (BASW 2016, *College of Social Work* 2015, vt ka *Social Work Reform Board* 2010).

Suurim valupunkt, mis on välja toodud Narey aruandes Inglismaa valitsusele (2015) lastega töötavate sotsiaaltöötajate ettevalmistamise kohta, seisneb selles, et traditsiooniline sotsiaaltööharidus keskendub üldistele erialastele ja teoreetilistele küsimustele, näiteks rühmisvastasele praktikale, selle asemel et valmistada sotsiaaltöötajaid ette konkreetseteks tööülesanneteks nagu näiteks lapse abivajaduse hindamine ja lapsega suhtlemine.

Tavapärase erialase kõrghariduse ja kraadiõppe kõrval pakutakse kahe katseprojekti-ga lastega tegelevatele sotsiaaltöötajatele kiirkoolitusi. Esimene neist, kiirendatud korras pakutav magistriõppe kursus „*Step up to social work*” (Samm edasi sotsiaaltöös) on suunatud kõrgelt kvalifitseeritud osalejatele. Programm viiakse läbi kohalike tööandjate

juhitud piirkondlike konsortsiumide kaudu ning see hõlmab ka kohalikke ülikoole. Hindamine näitas, et tööandjad ja tudengid pidasid programmi edukaks ja väärtuslikuks. Kursuse läbinud kõrgkooli vilistlased jätkasid lastekaitsealast tööd ja nende karjäär arenes tõusvas joones. (Smith jt 2013, Hackett jt 2016). Samas on väljendatud kahtlust, et kas lastega töötamisele keskendumise puhul on võimalik omandada piisaval tasemel teadmisi ja oskusi üldiseks sotsiaaltööks (*generic social work*).

Teine katseprojekt, „*Frontline*” (Eesliin) on 16 kuud vältav kursus lastega töötavatele sotsiaaltöötajatele, milles praktilal on suur osa. Projekti valitud edukad kõrgkooli lõpetanud töötavad asutustes kogenud vanemsotsiaaltöötaja käe all, kes toetab nende haridusalast ja praktilist arengut. Väljaspool töökohta korraldatavatel seminaridel pakutakse piiratud mahuga õppekava, milles omandatut rakendatakse töökohas. Siin keskendutakse otseselt praktiliste oskuste omandamisele süsteemse teoreetilise mudeli raames ja kahe sekkumisteooria õpetamise abil, milleks on motiveeriv intervjuerimine ja sotsiaalse õppimise teoorial põhinev vanemlusprogramm. Selle projekti varaste etappide hindamist käsitlev uurimus (Maxwell jt 2016) näitab, et tööandjad ja tudengid on nimetatud projekti hästi vastu võtnud. Kuid sel viisil korraldatud õpe on siiski vastuoluline oma lühiduse (kraadiõppe kursus kestab tavaliselt ligemale kaks aastat) ja piiratud mahuga õppekava tõttu, mis tähendab, et osalejatele ei tutvustata kõiki sotsiaaltöö ideid ja väärtusi, mistõttu nende suutlikkus kasutada muid sekkumismudeleid võib jääda piiratuks. **S**

Viidatud allikad

Arksey, H., Kemp, P. A. (2008). Dimensions of Choice: A narrative review of cash-for-care schemes. York: University of York Social Policy Research Unit. www.york.ac.uk/inst/spru/research/pdf/CashReview.pdf (12.10.16).

- BASW* (2016). Professional Capabilities Framework. www.basw.co.uk/pcf/ (12.10.16).
- College of Social Work* (2015). Review of the Professional Capabilities Framework (PCF): Final Report. www.basw.co.uk/pcf/pcfreview2015.pdf. (12.10.16).
- Cross, S., Hubbard, S., Munro, E.** (2010). Reclaiming Social Work: London Borough of Hackney Children and Young People's Services. London: Human Reliability/London School of Economics and Political Science. www.safeguardingchildren.co.uk/wp-content/uploads/2013/08/Eileen-Munro-Review-of-the-Hackney-Model.pdf (12.10.16).
- Forrester, D., Westlake, D., McCann, M., Thurnham, A., Shefer, G., Glynn, G., Killian, M.** (2013). Reclaiming Social Work? An Evaluation of Systemic Units as an Approach to Delivering Children's Services. Luton: University of Bedfordshire, Tilda Goldberg Centre. http://cdn.basw.co.uk/upload/basw_11812-8.pdf (12.10.16).
- Hackett, S., Smith, R., Stepanova, E., Venn, L., Carpenter, J., Patsios, D.** (2016). Initial Findings: Step Up to Social Work Longitudinal Evaluation. Durham: University of Durham. www.dur.ac.uk/resources/sass/research/SUSWInitialfindings21Mar2016.pdf (12.10.16).
- Hussein, S.** (2011). Social Work Qualifications and Regulation in European Economic Area (EEA). London: General Social Care Council. www.kcl.ac.uk/sspp/policy-institute/scwru/pubs/2011/hussein2011eea.pdf (12.10.16).
- Maxwell, N., Scourfield, J., Le Zhang, M., de Villiers, T., Hadfield, M., Kinnersley, P., Metcalf, L., Pithouse, A., Tayyaba, S.** (2016) Independent evaluation of the Frontline pilot: Research report. London: Department for Education. www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/554116/RR507_Frontline_pilot_evaluation.pdf (12.10.16).
- Munro, E.** (2011). The Munro Review of Child Protection, Final Report: A child-centred system. London: TSO. www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/175391/Munro-Review.pdf (12.10.16).
- Narey, M.** (2015). Making the education of social workers consistently effective: Report of Sir Martin Narey's independent review of the education of children's social workers. London: Department of Education. www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/287756/Making_the_education_of_social_workers_consistently_effective.pdf (12.10.16).
- Parton, N.** (1991). Governing the Family: Child care, child protection and the state. London: Macmillan.
- SCIE** (2016). Person-centred care, personalisation resources and services. London: Social Care Institute for Excellence. www.scie.org.uk/atoz/?f_az_subject_thesaurus_terms_s=person-centred+care&f_az_subject_thesaurus_terms_s=personalisation&st=atoz&page=1 (12.10.16).
- Smith, R., McLenachan, J., Venn, L., Weich, H., Anthony, D.** (2013). Step up to Social Work Programme Evaluation 2012, The Regional Partnerships and Employers Perspectives: Research Report. London: Department for Education. www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/205617/DFE-RR290.pdf (12.10.16).
- Skills for Care* (2015) The state of the adult social care sector and workforce in England. London: Skills for Care. www.skillsforcare.org.uk/NMDS-SC-intelligence/NMDS-SC/Workforce-data-and-publications/Workforce-data-and-publications.aspx (12.10.16).
- Social Work Reform Board* (2010). Building a safe and confident future: One year on Overarching professional standards for social workers in England. London: Department for Education. www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/180792/DFE-00602-2010-2.pdf (12.10.16).
- Social Work Task Force* (2009). Building a safe, confident future: The final report of the Social Work Task Force. London: Department for Children, Schools and Families. <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20130401151715/http://www.education.gov.uk/publications/eOrderingDownload/01114-2009DOM-EN.pdf> (12.10.16).

Kuidas lahendada koolivägivalla probleemi

Triin Olgo

Tallinna Ülikooli tudeng

Olen 26aastane sotsiaaltöö tudeng ja endine koolivägivalla ohver.

Kuulen sarnaseid ülestunnistusi sageli, enamik mu tuttavaid on ühel või teisel viisil vägivallaga kokku puutunud. Arvan, et sellest rääkimine aitab inimesi, sest nad näevad, et pole ainsad ja rääkimata jättes ei haihtu ju sündmused õhku. Tahaksin, et oleksin ise julgenud öelda (või kuuleksin nüüd teisi ütlevat) „olen 12aastane ja koolivägivalla ohver”. Sellist ülestunnistust on raske kätte saada, sest lapsed ja noored ei soovi end avada, neil on valehäbi, nende psüühika on veel habras ja nad süüdistavad tihti ennast.

Kõnelen oma kogemusest sooviga näidata, kui tavalised on säärased juhtumid. Ühtlasi tahan kaasa aidata, et ohvreid oleks vähem ja nad julgeksid oma probleemidest koolis rääkida.

Mitumoodi vägivald

Koolivägivald võib olla füüsiline ja/või vaimne. Oma tuttavatelt olen kuulnud mitmesuguseid lugusid. Ühte inimest saadeti hirnatustega lihtsalt seetõttu, kuna talle meeldivad hobused – selline asi ei jätnud erilist jälge, jäi lihtsalt kummaline mälestus. Teist kiusati sõnadega ja löödi isegi jalaga, kuna ta oli tundliku loomuga ega kuulnud hästi. See pani kiusatut endas kahtlema ja isegi ennast süüdistama ning tegi noore veel tundlikumaks. Näiteid on rohkemgi.

Kannatasin põhikoolis jõhkra vaimse

kiusamise all. Vahel sain tunda ka füüsilist vägivalda. Mind kiusati seepärast, et olin ülekaaluline. Kiusamine jätkus ka siis, kui üritasin alla võtta, sest ka nende püüdluste üle naerdi. Mul jäi suurest kiusamishirmust kooli lõpus palju tegemata, sest puudusin sageli ja ka neis aineis, milles varem olid tulemused head, jäid hinded kehvaks. Kaotasin sihi ja arvasin, et mul puudub tulevik.

Kogetu on mind hiljemgi mõjutanud. Ma pole nüüdki piitsavars, kuid olen palju kaalust alla võtnud, endaga kõvasti tööd teinud ja psüühiliselt hoopis tugevamaks saanud. Ma ei süüdistata enda kiusajaid, nad olid lapsed ega teadnud, kuidas selline kius teisele mõjub.

Kooliaastatele tagasi vaadates mõtlen, et minul oleks olnud lihtsam, kui õpetajad oleksid leidnud igapäevase õppetöö kõrval aega ja rääkinud kiusamise mõjust ning õpetanud lastele eneseväljendusoskusi, mis aitavad pingeid maandada. Keskenduda tuleks sellele, kuidas arendada lapsi nii, et nad poleks üksteise suhtes vaenulikud, oleksid emotsionaalselt haritud ja leiaksid välja elamiseks nii endale kui ka teistele ohutuid viise. Tundsin puudust ka sellest, et õpetajad oleksid rääkinud inimeste erinevusest ning erinevuste positiivsetest külgedest.

Mida tehakse ja mida tuleks teha

Erinevalt minu kooliajast on praegu koolivägivalla vähendamiseks mitmeid ettevõtmisi.

Näiteks lasteaedadele ja algkoolidele mõeldud Lastekaitse Liidu elluviidav programm „Kiusamisest vaba lasteaed ja kool”¹, mida sümboliseerib lilla karu. Programmiga soovitakse arendada lastel nelja põhiväärtust: sallivust mitmekesisuse ja erinevuste vastu, austust kaaslaste ja nende erinevuste vastu, hoolivust kõigi kaaslaste vastu ning julgust endale kindlaks jääda. Osalevad asutused saavad õppematerjale, korraldatakse teabepäevi. Programmi kodulehe andmetel on kuue tegevusaastaga liitunud ligi 3/4 Eesti lasteaedadest ning viiendik koolidest.

Programmi „Kiusamisvaba Kool”² (KiVa) tegevused aitavad ennetada kiusamist ja lahendada juhtumeid. Neljandaks tegutsemis-aastaks on programmiga liitunud ligi 40 kooli, KiVa eesmärk on jõuda kõigi Eesti koolideni. Haridus- ja teadusministeerium on sel aastal alustanud partneritega läbirääkimisi, et eesmärgi saavutamisele kaasa aidata (HTMi pressiteade, 28.04.2016).

Lasteombudsmani portaal <http://lasteombudsman.ee/koolikiusamine/> koondab infot professionaalse abi ning abinõude kohta, mida saab rakendada kiusamise ennetamiseks ja selle vastu võitlemiseks. Seal leiab ka koolikiusamise vastaste algatuste kontaktandmed.

On ka muid väiksemaid ettevõtmisi, mille õnnestumist on raskem hinnata, kuid kindlasti saab keegi neist toetust.

Iga selline ettevõtmine on tänuväärne, kuid koolivägivalla ennetamiseks on vaja riiklikult koordineeritud süsteemi. Igas koolis peaks kiusamise ennetamiseks olema loodud selgelt paika pandud ülesannetega võrgustik, mille eestvedajad võiksid olla kooli psühholoog ja sotsiaalpedagoog ning sinna kuuluksid ka õpetajad, teised kooli töötajad ja õpilaste esindajad. Samas ei ole võrgustikust kasu,

kui see jääb formaalseks. Õpetajaid ja tugipersonali tuleks motiveerida laste ja nende suhete vastu huvi tundma ja probleemidele reageerima.

Laps veedab enamiku oma ajast koolis ja vanemad annavad suure osa vastutusest oma lapse arengu eest koolile. Vanem ei saa ega peagi teadma kõike, mis koolis toimub. Tal on ka raske toimuvat muuta, eelkõige saab vanem mõjutada oma lapse käitumist. Seepärast tulekski panustada kooli töötajate pädevusse. Koolides peaks olema rohkem tugispetsialiste. Arvan, et suures koolis ühest sotsiaalpedagoogist ei piisa. Alati võib öelda, et kõik jääb raha taha, kuid mis on oluline? Täiskasvanutena on meie asi tagada, et ükski laps ei peaks kannatama. Tegeleda tuleb ka nende lastega, kes teisi kiusavad, sest ka nemad vajavad abi.

Olen väga huvitatud riikliku strateegia koostamisel kaasa mõtlema ja ootan, et kiusamise probleem leiab veelgi laiemat käsitlust.

Põhjus, miks õpin sotsiaaltööd

Kiusamise all kannatamine ei muuda kaugeltki igat inimest emotsionaalselt tugevamaks. Ärevushäire võib kaasa tulla täiskasvanuella, kogetud vägivald mõjub halvasti ka inimese lähedastele. Tagajärjeks on igasugused sekeldused, hullemal juhul lähisuhtevägivald, ennast kahjustav käitumine jms probleemid. Oma kogemusest tean, et kooliajast pärit madal enesehinnang soodustab vastuvõtlikkust vägivallale täiskasvanuna, mis on veel üheks põhjuseks, miks tuleb psüühikaga tegeleda juba lapseas.

Mina sain koolivägivallast üle, pöörasin selle kogemuse isegi enda kasuks. Mind aitas võimalus vahetada pärast keskkooli

¹ Loe lähemalt programmi kodulehelt www.kiusamisestvaba.ee.

² Loe lähemalt programmi kodulehelt www.kivaprogramm.net/estonia.

keskkonda. Veetsin Euroopa Vabariikliku Teenistuse raames aasta erinevates Gruusia asenduskodudes, kus töötasin huvijuhina. See aitas mul näha suuremat pilti ja õpetas negatiivseid kogemusi teiste ja ka enda hüvanguks rakendama.

Vahel on mul endiselt painavaid mõtteid, olen kindlasti mõneti ärev ja tundlik ning pean sellega tegelema. Aga mul on selge siht ja positiivne hoiak. Tean, et probleemid ongi elu osa, kuid nende tõttu ei tohi kaotada oma eesmärke ja unistusi.

Kavatsen siduda oma tuleviku ja töö koolivägivalla vastu võitlemisega. Soovin pärast sotsiaaltöö õpingute lõpetamist õppida

ka lastepsühholoogiat, kuna usun, et saan mõlemat valdkonda tundes kõige rohkem ära teha. Kui minuga poleks juhtunud seda, mis juhtus, ei oleks ma valinud sotsiaaltöö eriala. Mul poleks ka nii palju oskust ja soovi teisi aidata, kui seda on nüüd. Koolivägivalla vähendamine on minu jaoks igatahes väga inspireeriv eesmärk. Kogetu on teinud minust selle, kes ma olen.

Kõik vägivalla ohvrid ei leia aga sellist väljundit. Selle vastu, et negatiivne kogemus ei saadaks inimest terve elu, saame kõik midagi ära teha. Me kõik peame olema valmis kaasa mõtlema ja tegutsema, märkama inimesi enda kõrval ja toimima kogukonnana. **S**

Viidatud allikas

Haridus- ja teadusministeeriumi pressiteade. (28.04.2016). <https://htm.ee/et/uudised/aastaks-2020-tulebkiusamise-ennetamisega-susteemselt-tegeleda-vahemalt-90-koolides>. (22.11.2016).

Sotsiaaltöö ajakirja tudengite rubriigis jagavad seltsi liikmed üliõpilaste mõtteid sotsiaaltööst. Seltsiga saab ühendust aadressil esuselts@gmail.com või helistades mobiilinumbril 5560 3365.

Lapse õigused alaealiste õigusemõistmise süsteemides Eestis ja Euroopa Liidus

Judit Strömpl

TÜ ühiskonnateaduste instituut

Sissejuhatus

Aastatel 2014–2016 osalesin kahes Euroopa Nõukogu poolt finantseeritud rahvusvahelises tegevusuuringus: „Trellide taga olevate laste õigused. Vabadusest ilma jäetud laste inimõigused: monitooringu mehhanismide parandamine”¹ (koos Anna Markinaga); ja „Lapse õiguste konventsiooni (LÕK) artikkel 12. Laste õigused osaleda ja alaealiste õigusemõistmise süsteemid”² (koos Anita Kärneri ja Dagmar Narussoniga).

Mõlema uurimuse sihtgrupiks olid lapsed, kes olid toime pannud õigusrikkumise, ning eesmärgiks laste inimõiguste toimimise parim kindlustamine õigusemõistmise süsteemides. Uurimuste käigus oli võimalus põhjalikult tutvuda nii partnerriikide kui ka Eesti alaealistele õigusrikkujatele ette nähtud kohtlemisega. Kuna mõlema uuringu puhul oli tegemist tegevusuuringuga, siis olid ka nende väljundid praktilise suunitlusega. Järgnevalt lühiülevaade nendest tegevusuuringutest.

Lapse õiguste tagamine kinnipidamiskohtades ja suletud asutustes

Esimene uurimus keskendus vanglakaristust kandvate laste ja teistes kinnistes asutustes (nt erikoolid, psühhiaatriaiaigla kinnised

osakonnad, kinnised hooldekodud jne) viibivate laste ja noorte õiguste tagamisele asutuste monitooringu tõhustamise kaudu. Uurimus kaardistas vabadusest ilma jäetud laste olukorda neljateistkümnes EL liikmesriigis. Uurisime eelkõige kinniste asutuste kontrollmehhanisme (ingl *monitoring mechanisms*) ning kinnistes asutustes viibivate laste kaebamisvõimalusi ja seda, kuidas neid tegelikult kasutatakse. Nii monitooring kui ka kaebamisõigus peavad kindlustama, et asutused töötaksid rahvusvahelisi standardeid silmas pidades ning kaitseksid mitte ainult laste õigusi, vaid ka kinniseid asutusi reeglite rikkumise eest. Teatavasti on üldsuse eest varjatud kinniste asutuste puhul, võrreldes avatud asutustega, suurem oht standardeid ja reegleid rikkuda (vt totaalse institutsiooni teooria, Goffman 1961). Sellepärast peavad kinniste asutuste tegevusstandardid olema väga põhjalikud ning neid tuleb täpselt järgida. Seda toetavad ja kindlustavad lisaks ÜRO lapse õiguste konventsioonile ka teised rahvusvahelised õigusaktid, millega Eesti ühines pärast taasiseseisvumist, nt piinamise ja ebainimliku või alandava kohtlemise või karistamise tõkestamise konventsioon (CAT); ÜRO piinamise ning muu julma, ebainimliku või inimväarikust alandava kohtlemise ja karistamise vastase konventsiooni fakultatiivne

¹ ingl *Children’s rights behind bars. Human rights of children deprived of liberty: improving monitoring mechanisms.*

² ingl *Twelve. Children’s rights to participation and the juvenile justice systems*

protokoll (OPCAT) ning rida lisaprotokolle. Õigusaktides kehtestatud normid ja standardid peavad olema tagatud igas riigis, kes nendele aktidele on alla kirjutanud, ja nende täitmist kontrollivad selleks ette nähtud rahvusvahelised komisjonid. Näiteks piinamise ja ebainimliku või alandava kohtlemise või karistamise tõkestamise Euroopa Komitee (CPT) viib läbi regulaarselt kontrollkäike osalusriikides, nende hulgas ka Eestis. Seni on toimunud neli kontrollkäiku aastatel 1991, 2003, 2007 ning 2012 ja üks *ad hoc* lisakontrollkäik 2009. aastal. Kontrollkäikude tulemusena teeb komitee märkusi ja ettepanekuid olukorra muutmiseks, millele riik peab vastama poole aasta jooksul.

Rahvusvaheliste kontrollkäikude kõrval on monitoorimise õigus (mandaat) ka Eesti Vabariigi Õiguskantsleril, kes kasutab seda vastavalt rahvusliku ennetamise mehhanismi (NPM) OPCAT ettekirjutusele ning sellega seoses viib läbi regulaarseid kontrollkäike ka lastele ette nähtud suletud asutustes.

Tegevusuuringu väljundina valmisid osalusriikide olukorda kaardistavad aruanded (Strömpl ja Markina 2014), ülevaade EL osalusriikide olukorrast (Braun ja Rosset 2015) ning praktiline juhise kontrollkäikude ettevalmistamiseks ja läbiviimiseks (*Practical Guide ...* 2016). Juhise väärtuseks on asjaolu, et see sisaldab kõiki olulisi standardeid, mida peab järgima iga asutus, kes hoolib laste õigustest ja heaolust ning soovib tegutseda parimal võimalikul viisil vastavalt rahvusvahelistele standarditele. Seega on juhise hea abimees mitte ainult kontrollkäikude läbiviimisel, vaid ka asutustele laste heaolu kindlustamisel.

Lapse osalemine algab tema õigusest avaldada arvamust ja olla ära kuulatud

Teine tegevusuuring keskendus seadusega pahuksisse sattunud laste osalemisõiguse tagamisele, eelkõige õigusele olla ära kuulatud

vastavalt LÕK artiklile 12. Projektil oli kolm omavahel seotud osa. Esiteks, uuring ja analüüs Itaalias, Belgias ja Hispaanias seadusega vastuollu sattunud laste ja nendega töötavate spetsialistide vajaduste tuvastamiseks; teiseks koolitustegevused Eestis, Itaalias, Belgias, Hispaanias, Bulgaarias ja Kreekas, et paremini mõista lapse õiguste konventsiooni ja arutada, kuidas viia selle sätteid oma igapäevapraktikasse; ning kolmandaks, teabe jagamine ja mõttevahetus spetsialistide hulgas, kes on seotud alaealiste õigusemõistmisega Euroopa Liidus.

LÕK nimetab üheks peamiseks lapse õiguseks osalemist, mis õigusrikkumise toime pannud lapse puhul on tahes-tahtmata piiratud. Seega seadusega pahuksisse sattunud laste osalemisõigus kujutab endast erilist väljakutset kohtlemissüsteemidele ja neis töötavatele spetsialistidele. Kuidas piirata õigusrikkumise toime pannud lapse vabadust ja samal ajal võimaldada tal osaleda teda puudutavate otsuste tegemisel? Kolmes uuringu osalejariigis – Itaalias, Hispaanias ja Belgias – viisid partnerid läbi uuringuid tegemaks kindlaks, kuidas nendes riikides tullaakse toime seadusega pahuksisse sattunud laste osalemisõiguse tagamisega. Kuues osalenud riigis, lisaks eelpoolmainitutele ka Bulgaarias, Eestis ja Kreekas toimusid koolitusseminarid õigusrikkumise toime pannud lastega tegelevatele spetsialistidele, kus arutati Itaalia, Belgia ja Hispaania uuringute tulemusi, võrreldi neid Eesti olukorraga ning koguti materjale spetsialistidele koostatavasse käsiraamatusse. Kuues riigis toimunud tegevuste käigus kogutud ideede ja heade praktikate alusel kirjutatud käsiraamat peegeldab laste ja spetsialistide vajadusi ning pakub häid nõuandeid tööks seadusega pahuksisse sattunud lastega. Selle tegevusuuringu väljundina ilmus käsiraamat „Artikkel 12. Laste osalemisõigus ja alaealisi käsitlev õigussüsteem” nii inglise (*Children's*

right to ... 2016), kui ka iga osalejariigi (sh eesti) keeles (*Artikkel 12. ... 2016*).

Kokkuvõte. Miks on oluline muretseda lapse õiguste pärast

Kõige suurem oht, mis võib tabada seadusega pahuksisse sattunud last, on tema tõrjumine ühiskonnast kinnisesse asutusse isoleerimise või tema ebaprofessionaalse tõrjuva kohtlemise kaudu. Sellepärast pööratakse erilist tähelepanu sellele, et lapsel ei tekiks tõrjutuse tunnet ka olukorras, kus tema vabadus on piiratud kas seetõttu, et ta on rikkunud seadust, mille eest on ette nähtud vanglakaristus, või on laps paigutatud kinnisesse asutusse riskitingimuste vähendamiseks (nt erikooli või hoolekandeaasutusse). Mida rohkem laps tunneb, et ta on ühiskonnast isoleeritud, seda raskem on tal areneda vastutustundlikuks kodanikuks.

Ilmselt on see karistamise kõige olulisem vastuolu üldse: inimest karistatakse eesmärgil, et tal areneks vastutustundlik käitumine, samas ühiskonnast isoleerimise tagajärjel vastutustunne pigem väheneb. Tõrjumise tagajärjel kaugeneb inimene ühiskonnast ja sel juhul pole erilist lootust, et tal areneb vastutustunne teiste ühiskonnaliikmete heaolu suhtes. Kuna iga inimese kui sotsiaalse olendi jaoks on oluline kuuluvustunne, siis selline ühiskonnast isoleeritud laps otsib endale sobivat gruppi, kuhu kuuluda. Isoleerimise kõige negatiivsem tagajärg ongi see, et laps võib ennast õigusrikkujate grupiga samastada. Sellepärast on kinnistes asutustes viibivatele lastele osalemisaktiivsuse võimaldamine seadusekuulekaks individiks kujunemisel äärmiselt oluline.

Siinkohal tänan veelkord kõiki projektides osalenuid väärtusliku koostöö eest. **S**

Viidatud allikad

Artikkel 12. Laste osalusõigus ja alaealisi käsitlev õigussüsteem. Teooria ja praktika (2016).

www.defenceforchildren.it/files/Twelve_handbook_Estonian.pdf (25.11.2016).

Braun, M., Rosset, P.-Y. (2015). Children's rights behind bars. Human rights of children deprived of liberty: improving monitoring mechanisms. A European overview. Brüssel: DCI Belgium.

www.childrensrightrightsbehindbars.eu/images/Childrens-Rights-Behind-Bars-A-European-Overview.pdf (07.11.2016).

Children's right to participation and the juvenile justice system. Theory and practice for implementation (2016). www.defenceforchildren.org/twelve-handbook/ (07.11.2016).

Goffman, E. (1961). Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates. New York: Anchor Books.

Practical Guide. Monitoring places where children are deprived of liberty (2016). www.childrensrightrightsbehindbars.eu/images/Guide/Practical_Guide.pdf (07.11.2016).

Strömpl, J., Markina, A. (2014). Children's rights behind bars. Human rights of children deprived of liberty: improving monitoring mechanisms. Estonian national report. www.childrensrightrightsbehindbars.eu/images/national-reports-2014/ESTONIA%20-%20FINAL%20REPORT.pdf (25.11.2016).

Twelve. Children's rights to participation and the juvenile justice systems. National report Belgium (2015). www.defenceforchildren.org/wp-content/uploads/2015/12/Twelve_Belgium.pdf (07.11.2016).

Twelve. Children's rights to participation and the juvenile justice systems. National Report Italy (2015). www.defenceforchildren.org/wp-content/uploads/2015/12/Twelve_Italy.pdf (07.11.2016).

Twelve. Children's rights to participation and the juvenile justice systems. National Report Spain (2015). www.defenceforchildren.org/wp-content/uploads/2015/12/Twelve_Spain.pdf (07.11.2016).

Juhend asenduskodudes lastevastase vägivalla ennetamiseks ja vähendamiseks

Julia Kovalenko

lapse õiguste nõunik, SOS Lasteküla Eesti Ühing

Sotsiaalministeeriumi tellimusel valminud SOS Lasteküla Eesti Ühingu juhend on abiks asenduskodude töötajatele, kes võivad oma töös kokku puutuda vägivalla juhtumitega ning kelle ülesanne on neid ennetada. Ühtlasi aitab see asenduskodu juhtkonnal toetada, koolitada ja värvata oma töötajaid sellisel viisil, et vägivalda oleks võimalik varakult ennetada.

Selle aasta alguses jõustusid uus lastekaitse-seadus¹ ja sotsiaalhoolekande seadus², mis tõid uued põhimõtted ja olulised muudatused lastekaitse valdkonnas. Üks olulisematest põhimõtetest on igasuguse vägivalla (emotsionaalse, vaimse, kehalise, seksuaalse vägivalla ja hooletusse jätmise) täielik keelamine (vt lastekaitse seaduse § 24). Samas paragrahvis on viidatud sellele, et ka kehaline karistamine, alavääristamine ja hirmutamise on vägivalla alaliigid.

Väärkohtlemise ennetamine asenduskodus

Lastekaitse seaduse § 6 rõhutab laste väärkohtlemise ennetamise olulisust, rääkides sellest, et lapse õiguste ja heaolu tagamiseks tuleb esmalt ennetada tema heaolu ja arengut ohustavaid

riske. Ennetustöö peaks aset leidma kõigis valdkondades ja kõigi sihtrühmade puhul. Lapsed, kes satuvad asendushooldusele, on oma elus juba kannatanud vägivalla all, ja seega on ülioluline, et asenduskodus oleksid nad selle eest kaitstud. Vägivalla all kannatanud lapsele võib vägivald muutuda normiks, harjumuspäraseks käitumiseks teistega suhtlemisel. Mõnel lapsel, tulenevalt tema tervislikust seisundist, tekib agressiivne käitumine väga kergesti, kas provotseeritult või spontaanselt. Kuna asenduskodu peres on tavaliselt kuus kuni kaheksa last, siis selline käitumine võib ohustada mitte ainult last ennast, vaid ka teisi lapsi ja ka täiskasvanuid.

Kahjuks napib Eestis statistikat ja uurin-guid, mis kajastaksid laste omavahelist vägi-valda ja täiskasvanute vägivalda laste suhtes

¹ Lastekaitse seadus, RT I, 06.12.2014, 1

² Sotsiaalhoolekande seadus, RT I, 30.12.2015, 1

asenduskodudes. Üldjuhul asenduskodudes elavaid lapsi uuringutes eraldi ei küsitleta ja juhtumeid arvuliselt eraldi ei kajastata. Ühe vähestest uuringutest, mille saab toetuda, viis 2013. aastal läbi SOS Lasteküla Eesti Ühing. Uuringus „ÜRO asendushoolduse juhiste rakendamine Eestis” sooviti muu hulgas teada, kas asenduskodudes elavad lapsed julgevad oma vägivalda kogemusest rääkida ning kas nad on kogenud omavahelist või täiskasvanu poolt toime pandud vägivalda. Uuringust selgus, et laste omavaheline vägivald on üsna levinud. Kasvatustal töötajad seda tihtipeale üldse ei märka või ei märka piisavalt.

Juhendi koostamine

2015. aastal korraldas sotsiaalministeerium hanke juhendi „Lastevastase vägivalda ennetamiseks ja vähendamiseks asenduskodudes” koostamiseks ning tutvustamiseks asenduskodudele. Hanke võitis SOS Lasteküla Eesti Ühing.

SOS Lastekülas on kasutusel mitmesugused meetmed, mis aitavad ära hoida nii laste omavahelise kui ka täiskasvanu poolt laste

suhtes toime pandava vägivalda juhtumeid (vt tekstikasti). Aastate jooksul on meie asutusel kogunenud ennetustöös väga suur kogemustepagas, seepärast otsustasimegi, et võiksime ka teistele asenduskodudele abi pakkuda. Juhendi jaoks valisime välja meie arvates kõige olulisemad töövõtted, mida teistega jagada. Samuti töötasime välja uued meetmed, mida plaanime ka ise kindlasti rakendada hakata.

Selleks et koostatav juhend vastaks ka teiste asenduskodude vajadustele, palusime Eesti asenduskodude töötajatel kirjeldada, kuidas nad ennetavad oma töös lastevastast vägivalda, missugused meetmed on neil kasutusel ja millised on olnud nende positiivsed kogemused. Korraldasime koostumisi asenduskodude juhtide, töötajate ja asenduskodus kasvanud noortega, et saada olukorrast ülevaade ning koguda ettepanekuid selle kohta, millised teemad vajaksid rohkem tähelepanu.

Juhendi koostamisel lähtusime kehtivatest seadustest ja rahvusvahelistest normidest: ÜRO lapse õiguste konventsioonist, ÜRO laste asendushoolduse juhistest ning Euroopa

SOS Lasteküla meetmed vägivalda ennetamiseks

Hoolikas töötajate valik. Uute perevanemate värbamisel uurime kandidaadi hoiakuid, kogemusi oma laste kasvatamise ja oma vanematega, üldisi arusaamu seoses laste kasvatamisega jpm.

Perevanemate jt töötajate plaanipärane koolitamine. Igaks aastaks koostame koolitusplaani, mis sisaldab nii töötajate individuaalsetest vajadustest ja konkreetse pere laste eripärast lähtuvaid koolitusi kui ka kõigile töötajatele kohustuslikke koolitusi, näiteks laste õiguste teemal.

Individaalne töö lastega. Püüame lastele selgitada, miks üks või teine käitumine või tegu ei ole sobilik; õpetame sobivaid käitumisviise.

Töötoad lastele, kus räägime laste õigustest, piiride seadmisest jm teemadel.

Töötajate vastastikune toetus. Meie jaoks on oluline töötada meeskonnas, kus ollakse teineteisele abiks, õpitakse lapsi tundma ning nende eripäradega arvestama selleks, et iga laps tunneks ennast turvaliselt.

Nõukogu Ministrite Komitee soovitustest, samuti kasutasime mõningaid varem avaldatud kohalikke materjale ja juhiseid, mis puudutavad lastevastast vägivalda ja laste õigusi.

Juhend annab praktilisi näpunäiteid ja soovitusi

Valminud asenduskodutöötajatele mõeldud juhend on praktilise suunitlusega: lisaks ennetustegevuste kirjeldustele sisaldab see näiteid ja nõuandeid, kuidas korraldada asenduskodu töö selliselt, et vähendada vägivalda ja väärkohtlemise võimalusi; kuidas kaasata lapsi ja võita nende usaldus, et nad julgeksid oma muredest rääkida, ning kuidas luua asenduskodudes vägivallatu ja usaldusväärne õhkkond. Pakutavad tegevused on mõeldud nii täiskasvanutele kui ka lastele. Oleme rõhutanud, et juhendit tuleb rakendada koostöös asenduskodudes elavate laste ja noortega. See aitab luua parima süsteemi ja innustab lapsi reegleid järgima.

Juhend koosneb neljast osast, kus kirjeldatakse erinevaid olukordi ja võimalikke meetmeid, mida iga asenduskodu saab kohandada vastavalt oma vajadustele.

Üks juhendi osa pakub tegevusi ja meetmeid vägivalda ennetamiseks ning vähendamiseks. Töötajate motiveerimine, supervisioonid ja kovisioonid annavad häid tulemusi ning toetavad inimeste tööle püsivust ning positiivset suhtumist oma töösse. Samuti on juhitud tähelepanu värbamisprotsessi olulisusele.

Olulise tegevusena on välja toodud lapse õiguste ja vägivaldalaase teadlikkuse tõstmine. Koolitused selles valdkonnas peaksid olema kättesaadavad kõigile töötajatele. Lastele tuleb pakkuda võimalusi aruteludeks ja nende jaoks vajalik info tuleb muuta kättesaadavaks. Lastekaitseadus näeb ette, et lastel peab

olema võimalus avaldada oma arvamust ning esitada kaebusi lasteasutuse kohta. Kuigi paljud asenduskodud on väitnud, et lastel on võimalik kaebusi esitada, siis tegelikult lapsed siiski ei julge oma muredest rääkida ja tihti ei saa ka aru, kui nende õigusi rikutakse. Juhendis pakume tegevusi, mis võiksid olukorra lahendamisele kaasa aidata.

On oluline, et vägivaldajuhtumitega tegeletaks. Vaja on kindlaks teha, miks üks või teine juhtum aset leidis, kuidas saaks vägivalda ennetada ja millist tuge peaksid asenduskodud nii lapsele kui täiskasvanule pakkuma. Olulist rolli vägivalda ennetamises ning asutuse kvaliteedi tõstmises mängib ka sisehindamine.

Asenduskodu juhid, kellega olen suhelnud, on kinnitanud, et nad rakendavad oma töös mitmeid juhendi soovitusi. Näiteks on asutuses välja töötatud koolitusplaan, et parandada töötajate teadmisi vägivalda ja selle ennetamise kohta; muudetud tööle kandideerijatele esitavaid nõudmisi ja värbamisprotsessi. Eesti Laste ja Noorte Hoolekandeametuste Ühenduse eestvedamisel on alustatud käitumiskodeksi koostamisega asenduskodutöötajatele ja perekonnas hooldajatele.

Täname neid asenduskodusid, kes meile juhendi koostamisel oma kogemustega abiks olid.

Juhend lastevastase vägivalda ennetamiseks ja vähendamiseks asenduskodudes on kättesaadav eesti ja vene keeles sotsiaalministeeriumi ja SOS Lasteküla Eesti Ühingu kodu lehekülgedel www.sm.ee/et/asendushooldus ja www.sos-lastekyla.ee. Juhendi tutvustamiseks on korraldatud neli seminari asenduskodude töötajatele ja nende juhtkondadele nii eesti kui ka vene keeles, kus uusi teadmisi on jagatud ligi 70 inimesele. **S**

Lapse õiguste elluviimine asendushoolduses – valdkonna spetsialistide koolitus

Kiira Gornischeff

MTÜ Lastekaitse Liit

Maria Žuravljova

Tartu Ülikooli Narva kolledž

Julia Kovalenko

SOS Lasteküla Eesti Ühing

2015. aastal hakkas SOS Lasteküla koolitama projekti „Asendushooldusel olevate laste õiguste elluviimine“ raames asendushoolduse valdkonnas töötavaid spetsialiste. Projekti rakendatakse Eestis ja veel seitsmes riigis, koostööpartnerid on Euroopa Komisjon ja Euroopa Nõukogu.

Projekti raames välja töötatud koolitusprogramm sotsiaal- ja lastekaitsetöötajatele, kasu vanematele ja asenduskodutöötajatele tutvustab lapse õigusi ning motiveerib lastega töötavaid inimesi kasutama oma töös laste õigustel põhinevat lähenemist. Programmi koostamises osalesid asendushoolduse kogemustega noored.

Eestis on koolitatud nelja gruppi, üks grupp oli venekeelne – kokku üle 80 spetsialisti. Järgnevalt anname ülevaate asendushoolduse valdkonna koolitusvajadusest, koolitusprogrammi juhtpõhimõtetest ja hindamismudelist.

Õiguslik regulatsioon ja koolitusvajadus

Sügisel möödus 25 aastat ÜRO lapse õiguste konventsiooni (1991) ratifitseerimisest Eestis. Riik võttis endale kohustuse tagada kõigi laste võrdsed õigused ja luua neile võimalused täisväärtuslikuks eluks.

Riigi vastutust vanemliku hoolitsuseta laste eest kirjeldatakse ka ÜRO asendushoolduse juhistes (2014). Nii konventsioonist kui ka ÜRO juhistes tuleneb kohustus tagada lastega töötavate spetsialistide ja vabatahtlike erialane

ettevalmistus ning vastav koolitus (Lapse Õiguste Komitee 2003). Eestis käsitlevad asendushooldust laste ja perede arengukava 2012–2020 (2011) ja vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat (2014).

2015. aasta lõpus oli Eestis asendushooldusel 2518 last, neist 1031 olid asenduskoduteenusel, 206 perekonnas hooldamisel ja 1281 kasvas eestkostja perekonnas. Uude perre lapsendati 50 last. Samal aastal eraldati perekonnast 380 ning paigutati asendushooldusele 448 alaealist. (Sotsiaalministeeriumi statistika andmebaas 2016). Aastatega on riik palju panustanud lastele paremate olmetingimuste loomisesse. Lapsed ja noored on enamjaolt rahul oma eluga asenduskodus ning nende põhivajadused on üldiselt kaetud (Lasteombudsman 2013).

Üksnes olmevajaduste tagamisest aga ei piisa, vanemliku hoolitsuseta jäänud lapsed vajavad erilist hoolt ja kaitset. 2016. aasta algusest kehtima hakanud lastekaitseadus (2014) toob välja lastega kokkupuutuvate spetsialistide kohustuse lähtuda lapse õiguste ja heaolu tagamisel ka psühholoogilistest, emotsionaalsetest, sotsiaalsetest jt vajadustest

(§ 4 ja 5). Uuringu „ÜRO asendushoolduse juhiste rakendamine Eestis” (SOS Lasteküla Eesti Ühing 2013) käigus selgus, et 18% asenduskodujuhtidest ja töötajatest tunnevad puudust teadmistest, mis käsitlevad lapse õigusi.

Eraldi laste õigusi puudutavaid koolitusi selles valdkonnas töötavatele spetsialistidele ja vabatahtlikele ei pakuta, väikses mahus käsitleb seda teemat üksnes sotsiaaltöö täiendkoolitus asenduskodu kasvatusala töötajatele. Kahjuks ei pakuta süsteemseid koolitusi praegu ka neile, kes hooldavad lapsi perekonnas. Uus lastekaitseasendus sätestab kõigile lastekaitsetöötajatele kohustuse läbida lapse õiguste koolitus.

Olukord on sama peaaegu kõigis projektis „Asendushooldusel olevate laste õiguste elluviimine” osalenud riikides ja see ajendaski sellesse valdkonda rohkem panustama. Projektis on arvestatud lastega töötavate spetsialistide (sh kasuvanemate) ja vabatahtlike vajaduste ning noorte arvamusega.

Koolituskava põhiteemad

Koolituskava lähtub lapse õiguste konventsiooni neljast juhtpõhimõttest. Need on õigus elule ja ellujäämisele (artikkel 6), õigus mittediskrimineerimisele (artikkel 2), lapse huvide esikohale seadmine (artiklid 3 ja 4), lapse osalusõigus ehk lapse seisukohtade ärakuulamine ja arvesse võtmine (artikkel 12). Nimetatud põhimõtteid käsitleti põhjalikult kogu koolituskava vältel. Koolitusprogrammi maht on 16 akadeemilist tundi.

Koolituse filosoofiliseks tagapõhjaks on Ralph W. Tyleri (1949) käsitus, mille kohaselt käib õppimine õppija aktiivse tegevuse kaudu: ta õpib sellest, mida ise teeb, mitte sellest, mida teeb õpetaja. Materjalid valmistatakse ette rahvusvaheline spetsialistide meeskond, kuhu kaasati noori. Koolituse eesmärk oli selgitada osalejatele lapse õigusi ja inimõigusi ning tutvustada lapsekeskset lähenemist. Osalejaid

õpetati lapsi nägema võrdsete isiksustena, mõtestati ka vajadust kaasata lapsi ja noori oma igapäevasesse töösse.

Lapse õiguste elluviimine

Koolituse käigus püüti lapse õigustest tulenevaid põhimõtteid igati siduda lastega töötavate spetsialistide igapäevatööga. Koolituskava toetas osalejate hoiakute kujundamist. Näiteks algul paluti osalejatel mõelda ühele lähedasele lapsele ja ette kujutada, et see laps paigutatakse asendushooldusele. Osalejad pidid kirjeldama, milliseid elutingimusi ja suhtumist nad tahaksid, et see laps teenusel olemise ajal kogeks. Paljudele oli see ülesanne emotsionaalselt raske, sest nad ei olnud varem mõelnud hooldusel viibivatest lastest kui enda omadest, sügavuti ei olnud nad mõelnud ka lapse tunnete või arvamusele. See harjutus häälestas osalejaid vaatama asendushoolduse teenust uue ja värske pilguga. Seejärel tutvustati ja selgitati ÜRO lapse õiguste konventsiooni, pöörates tähelepanu artiklile 6: õigus elule, ellujäämisele ja arengule. See artikkel määratleb väga selgelt, et igal lapsel on sünnipärane õigus elule ja maksimaalsele võimalikule arengule. Artiklit tuleb tõlgendada laias tähenduses, mõeldes nii füüsilisele kui ka vaimsele tervisele, nii kõlbelsele, sotsiaalsele kui ka kultuurilisele arengule (Laste õigused ... 2005).

Osalejad arutlesid veel, miks on oluline võimaldada lapsel kohtuda ja suhelda oma bioloogiliste vanematega ning millistel juhtudel on see lapsele pigem kahjulik. Vaeti, kuidas toetada suhet bioloogilise perega nii, et see ei kahjustaks lapse parimaid huve. Juhtumianalüüsis kaaluti, milliste spetsialistidega koos saaks keerulisi dilemmasid paremini lahendada.

Asendushooldusel olev laps puutub sageli kokku spetsiifiliste raskuste ja ohtudega. Mõned neist ohustavad lapse turvalisust, teised võivad kahjustada lapse arengut. Asendushoolduse töötajate kohustuste ja

õiguste lahtimõtestamine ning tugisüsteemide kindlaks määramine aitab leida laste jaoks parimaid lahendusi (Laste õiguste ... 2015).

Lapse osalusõigus

Konventsiooni artiklist 12 tulenevalt peab riik tagama, et kõigi laste seisukohti küsitaks ja kaalutaks nende eluga seotud teemade käsitlemisel (Laste õigused ... 2005). Lastekaitseaduses on samuti kirjas lapse õigus iseseisvaks seisukohavõtuks ja ka õigus väljendada oma vaateid kõigis teda puudutavates küsimustes (§ 5). See, et laps osaleb pere elus, eeldab pidevat temaga asjade arutamist ja talle tagasiside andmist tehtud otsuste kohta.

Sama põhimõtet tuleb rakendada ka asendushooldusel viibivate laste puhul. Selleks et toetada lapse osalusõigust, peavad asendushoolduse töötajad olema head suhtlejad. Asenduskodu peres on lapsi tunduvalt rohkem kui tavaperes, seega on eriti oluline suhelda võimalikult palju iga lapsega, arvestada tuleb ka iga lapse individuaalsust. Lapse jaoks on osalemine neid puudutavates küsimustes oluline mitmel põhjusel. Esiteks aitab osalemine kasvada võrdväärse kodanikuna, teisalt teab ainult laps ise, mis on tema jaoks kõige olulisem (nn laps on oma elu ekspert). Kui lapsed on kaasatud, siis tunnevad nad suuremat vastutust ja peavad paremini kokkulepetest kinni. See teeb kasvatajate ja eestkostjate töö lihtsamaks.

Pärast kommunikatsiooniharjutusi tõdesid koolitusel osalejad, et kõik võtavad infot vastu väga erinevalt ja saadud teabe analüüsimisel mõjutavad meid pahatihti varasemad kogemused, teadmatuse ja eelarvamused.

Lapse eest oluliste otsuste tegemine võib olla lapse jaoks ohtlik, sest lapsega kokkupuutuv spetsialist ei pruugi alati teada lapse arvamust, tegutsemismotiive ja vajadusi. Negatiivse juhtumianalüüsi tulemusena nägid osalejad, milline võib olla tagajärg, kui last otsuste tegemisel ei kaasata või kui ei selgitata välja

lapse tahet. Individuaalse juhtumianalüüsiga selgitasid osalejad välja enda praktikast tuttavaid olukordi, kus nad on muutnud pärast lapsega suhtlemist esialgselt otsust ning kuidas see on lapse elu positiivselt mõjutanud.

Taoliste harjutuste kaudu kogesid osalejad, et tõhus ja võrdväärne suhtlemine lihtsustab tööd lapsega ja parandab õhkkonda peres. Rollimängud aitasid asju näha ka teiste osaliste (hooldusel viibivate laste, asenduskodu juhtkonna, poliitika kujundajate) vaatevinklist ja see tõestas taas laste kaasamise tähtsust.

Lapse parimast huvist juhindumine

Lapse huvide esikohale seadmise põhimõte on lapse õiguste konventsiooni üks alustalasid (Laste õigused. ... 2005). Eraldi pööratakse seal tähelepanu ka perekonnast eraldamisele ja lapsendamisele (artiklid 20 ja 21). Lapse parimate huvide järgimise põhimõte kohustab otsustajat välja selgitama lapse kõiki huvisid ning hindama sellest kogumist lähtudes, mis on lapse jaoks konkreetsel juhul parim lahendus (Aru ja Paron 2015).

Asendushoolduse töötajatel on vaja iga päev luua lastele võimalusi osalemiseks ja arvestada nende seisukohtade ning nii lühiki kui pikemaajaliste mõjudega. Lapse arvamusega arvestamine ei tähenda aga seda, et parima huvi kindlaks määramisel tuleb lähtuda ainult lapse soovist. Täiskasvanud ei saa lastele lükata kogu vastutust nende elu puudutavate otsuste eest. Konventsiooni 12. artiklis sätestatu seab eesmärgiks lapsega konsulteerimise ja tema osaluse järkjärgulise suurendamise otsuste tegemisel, mitte täiskasvanute vastutusest vabastamise (*ibid*).

Hooldusel oleva lapse parima huvide välja selgitamisel tuleb kõigepealt kuulata lapse arvamust (arvestades seejuures tema küpsust ja võimet olukorda hinnata). Samuti on tarvis hinnata lapse perekonnaliikmete (vanemate,

õdede-vendade, sugulaste, teiste lähedaste) seisukohti ja lapse igapäevast elukeskkonda (nii praegust, eelnevat kui ka tulevast). Seejärel saab kaaluda lapse arenguvajadusi, arvestades vajadusel ka näiteks usulisi või kultuurilisi eripärasid.

Laste vajaduste, eelistuste ja takistuste välja-selgitamisega õpiti koolitusel, kui erinevad võivad olla täiskasvanu ja lapse arusaamad lapse vajadustest. Osalejad harjutasid ka laste keskkonnakaartide täitmist, hinnates konkreetsete juhtumite põhjal lapse parimates huvides tegutsemise lühi- ja pikemaajalist mõju.

Mittediskrimineerimise põhimõte

Konventsiooni kohaselt on lapsed võrdsed ja sama väärtuslikud kui täiskasvanud (Laste õigused... 2005, artikkel 2). Ka Eesti seadused kaitsevad lapsi igasuguse diskrimineerimise eest (Põhiseaduse § 12, lastekaitseseaduse § 5).

Mittediskrimineerimine on eraldi õigus ja samas ka põhimõte, mida tuleb rakendada kõigi last puudutavate otsuste puhul. Näiteks peavad tüdrukutel olema samasugused võimalused kui poistel ning puuetega lastel peavad olema samasugused võimalused väärrikaks eluks nagu kõigil teistel (Laste õigused... 2005).

Asendushooldusel viibivad lapsed on oma elus kindlasti kogenud ebaõiglust. Nendega töötavad inimesed peavad alati lähtuma mittediskrimineerimise põhimõttest, sest samad õigused kehtivad kõigile lastele. Lapsi ei tohi kunagi diskrimineerida nende soo, rassi, usu, võimete, emakeele või millegi muu alusel. Lapsi ei või kohelda ebaõiglaselt, kuid juhul, kui laps on teistega võrreldes ebasoodsamas olukorras, võib see tähendada ka lapse teistsugust kohtlemist (Laste õiguste... 2015).

Koolitusel lahendasid osalejad ülesannet, mille raames said kõik endale uue „identiteedi” (nt erivajadusega noor, venekeelne üksikvanem, põgenikust alaealine laps) ja sellest lähtudes tuli

lahendada erinevaid olukordi. See aitas oma nahal tunnetada mitmeid diskrimineerimise liike, millega lapsed ja noored võivad kokku puutuda ning õpetas paremini mõistma võrdsuse ja mittediskrimineerimise olulisust ning igapäevases töös tekkivaid valikuid.

Koolitusprogrammi hindamismudel

Projekti tulemuste hindamiseks kasutavad kõik kaheksa riiki kombineeritud uurimismeetodit. Andmeid koguti ankeetküsitlusega, nii kaardistati osalejate teadmisi enne ja vahetult pärast koolitust, seejärel hinnati koolituse mõju. Vastused lasid võrrelda, kuidas muutusid osalejate teadmised lapse õigustest ning kuidas nad kasutasid omandatud teadmisi praktikas. Andmeid koguti ka kahe poolstruktureeritud fookusgrupi intervjuuga, mis viidi läbi neli kuud pärast koolitust. Intervjueeriti 15 inimest. Osalejad täitsid kaks kuud pärast koolitust ka koolituse mõju hindava ankeedi.

Tulemuste esialgse analüüsi põhjal saab öelda, et koolitus parandas osalejate arusaamist lapse õigustest ja inimõigustest, samuti mõistetakse nüüd paremini, miks on vaja lapsi ja noori kaasata.

Osavõtnute arvates erines see koolitus teistest oma interdistsiplinaarse lähenemise tõttu: kohal olid eri valdkondades töötavad spetsialistid, kasutati aktiivõppemeetodeid. Kõige rohkem meeldis see, et õpiti rollimängude, ajurünnakute ja diskussiooni kaudu. Venekeelsed osalejad pidasid väga kasulikuks koolituse läbiviimist nende emakeeles, sest nii oli lihtsam aru saada ja oma arvamusi väljendada.

2016. aasta lõpuks valmib projekti üldraport, siis saab analüüsida ja võrrelda kaheksa riigi andmeid. Projekti tulemuseks on ka valdkonnas töötavatele spetsialistidele ja poliitikakujundajatele tehtavad ettepanekud **S**

Viidatud allikad

- Aru, A., Paron, K.** (2015). Lapse parimad huvid. *Juridica*, VI.
- Eesti Vabariigi Põhiseadus** (1992). Riigi Teataja, I, 15.05.2015, 2.
- Lapse Õiguste Komitee** (2003). Lapse Õiguste Komitee 32. istungjärg. Osalisriikide konventsiooni artikli 44 alusel esitatud aruannete arutelu. Lapse Õiguste Komitee lõppjärgedused: Eesti. Mitteametlik tõlge: www.vm.ee/sites/default/files/content-editors/web-static/306/CRC.pdf (25.11.2016).
- Lastekaitseadus** (2014). Riigi Teataja I, 06.12.2014, 1.
- Lasteombudsman** (2013). Asenduskoduteenuste analüüs. Tallinn: Õiguskantsleri Kantselei laste õiguste osakond.
- Laste õigused. ÜRO lapse õiguste konventsiooni põhimõtete rakendamine praktikas.** (2005). Tallinn: Lastekaitse Liit.
- Laste õiguste elluviimine. Koolitusjuhend professionaalsetele asendushoolduse töötajatele.** (2015). SOS Children's Villages International.
- SOS lastekülade rahvusvaheline organisatsioon, Rahvusvaheline Sotsiaaltalitus.** (2014). ÜRO laste asendushoolduse juhised. ÜRO raamprogramm. Mitteametlik tõlge: www.sos-lastekyla.ee/wp-content/uploads/2014/03/--RO-laste-asendushoolduse-juhised-final.pdf (25.11.2016).
- SOS Lasteküla Eesti Ühing** (2013). ÜRO laste asendushoolduse juhiste rakendamine Eestis. Projekti raport. Tallinn
- Sotsiaalministeeriumi statistika andmebaas.** (10.09.2016).
- Sotsiaalministeerium** (2011). Laste ja perede arengukava 2012–2020.
- Sotsiaalministeerium** (2014). Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat.
- Tyler, R. W.** (1949). Basic principles of curriculum and instruction. Chicago: University of Chicago Press.
- ÜRO lapse õiguste konventsioon** (1991). Riigi Teataja II, 16, 56.

Teavituskampania „Elus juhtub“ pakub head nõu lapsevanematele

Iga lapse arengus on oluline osa vanematel ja nende toimetulekul laste kasvatamisega. Kuigi sündimus Eestis väheneb, on abivajavate laste arv hoopis suurenenud. Käitumisprobleemid, sh tähelepanuhäired, hüperaktiivsus ja agressiivne käitumine, on laste ja noorte seas üha sagedasemad. Need omakorda võivad kaasa tuua mahajäämuse koolis, depressiivsuse, sõltuvusainete varajase proovimise jm riskikäitumise. Hiljem võivad käitumishäired viia veelgi tõsisemate probleemideni, nagu koolist väljalangemise, sõltuvuste, töötuse ja kuritegevuseni.

On teada, et vanemate kasvatuspraktika, seda eriti lapse varases eas, mõjutab lapse tulevikku rohkem kui jõukus, haridus või mis tahes muu sotsiaalne tegur. Sageli kanduvad probleemid põlvest põlve ning vanemad, kes on ise üles kasvanud ebatavalises ja toetuseta kodus, jäävad suure tõenäosusega hätta ka oma laste kasvatamisel. Seda nõiaringi on aga võimalik muuta vanemlike oskuste arendamisega.

Tervise Arengu Instituudi kampania „Elus juhtub“ on 5–12aastaste laste vanematele mõeldud teavitus, mille eesmärk on näidata vanematele praktilisi tegutsemisviise, kuidas lapse käitumisprobleemidega toime tulla. Kampania loosung „Elus juhtub“ osutab, et igas peres võib

ette tulla olukordi, millega ei osata hakkama saada, ning on loomulik ja normaalne sellisel puhul abi otsida – lugeda vastavat kirjandust, osaleda koolitustel, küsida nõu spetsialistilt. Lapsevanemaks ei sünnita ning seda, kuidas laste kasvatamisega paremini toime tulla, saab ja tulebki õppida. Kampania levitab sõnumit, et vanemlikud oskused on arendatavad, head kasvatusvõtted aitavad luua lapsega häid suhteid kogu eluks ja hoida ära käitumisprobleemide tekkimist.

Olulisim kampania osa on veebilehel tarkvanem.ee olev õppevideote sari, mis näitab laste vaatenurka erinevatele küsimustele. Videotes arutlevad lapsed oma pere tegemiste üle, kuidas nende kodus ühed või teised küsimused on lahendatud ja kuidas nende meelest vanemad mingites olukordades võiksid käituda. Lõpukaadrites ilmuvad teema kokkuvõttena praktilised nõuanded lapsevanemale.

Õppevideosid toetavad tarkvanem.ee veebis kasvatusteemalised artiklid ja e-nouandla.

Kampaniamaterjalid põhinevad maailmas kõige enam positiivset tagasisidet saanud tõenduspõhisel vanemlusprogrammil „The Incredible Years“ („Imelised aastad“), mille koolitusi korraldatakse lapsevanematele 2014. aastast ka Eestis.

Kampaniat ja vanemlusprogrammi „Imelised aastad“ koolitusi rahastatakse Euroopa Majanduspiirkonna finantsmehhanismi 2009–2014 programmist „Riskilapsed ja -noored“.

SU LAPS ANNAB AINULT ÜHESILBILISI VASTUSEID?
SU LAPS VÄIDAB ÜHT, TREENER TEIST?
SU LAPS KADUS ARVUTISSE ÄRA?

ELUS JUHTUB.
LAHENDUSI PAKUB TARKVANEM.EE

ÄRA UNUSTA AJAKIRJA TELLIMUST PIKENDADA!

Kui tellimus on vormistatud aasta lõpuni, siis anna toimetusele kindlasti teada, et soovid ka uuel aastal ajakirja saada.

Aastas ilmub 4 numbrit: veebruaris, mais, septembris ja detsembris.

Aastatellimuse hind on 15 eurot, tudengile 10 eurot, tellimus kolmes eksemplaris samale tellijale 29 eurot.

Tellimuse saab vormistada postkontorites üle Eesti, veebilehelt www.omniva.ee või meiliaadressil ajakiri@tai.ee.

Toimetusest saab tellida ka kõiki 2016. aastal ilmunud numbreid.

Kord kuus ilmub Sotsiaaltöö elektrooniline **uudiskiri**, mis koondab valdkonna värskemaid uudiseid ja sündmusi. Telli uudiskiri meiliaadressil ajakiri@tai.ee.

Sotsiaaltöötajad on oodatud osalema konverentsil
„Üldarstiabi ja alkoholi liigtarvitamine. Kogemused Rootsist”

12. jaanuaril 2017 Tallinnas, Swisshotelis (Tornimäe 3)

Konverentsil jagatakse võrgustikutöö ning alkoholi liigtarvitamise varajase avastamise ja lühisekkumise kogemusi Rootsist, tutvustatakse Eestis pakutavaid ravivõimalusi inimestele, kellel on alkoholihaire.

Konverents on osalejatele tasuta.

Kava ja registreerumine: www.tai.ee/kte

Lisainfo telefonil 659 3829.

Konverents korraldatakse Euroopa Sotsiaalfondi toetuse andmise tingimuste „Kainem ja tervem Eesti” raames.

Euroopa Liit
Euroopa Sotsiaalfond

Eesti
tuleviku heaks